

MAGYAR
PHILOSOPHIAI SZEMLE

SZERKESZTI ÉS KIADJA

BOKOR JÓZSEF
EGYETEMI M. TANÁR.

VIII. ÉVFOLYAM.

1889. VI. FÜZET.

BUDAPEST

SZERKESZTŐ- ÉS KIADÓHIVATAL : IV., KECSKEMÉTI-UTCZA 6.

A «MAGYAR PHIL. SZEMLE» ÖT IVES FÜZETEKBE, ÉVENTE HATSZOR JELENIK MEG.
ELŐFIZETÉSI ÁR EGÉSZ ÉVRE 5 FRT. E SZÁM ÁRA 1 FRT.

TARTALOM.

	Lap
1. A test és lélek egymáshoz való viszonyának kérdése hajdan és most. <i>Parádi Kálmántól</i>	401
2. Machiavelli «Fejedelme». <i>Domanovszki Endrétől</i>	423

Értesítő.

Pauer Imre: Új álláspont, módszer és irányelvek az etikában 451. — Beszéd, melyet a budapesti kir. tud. egyetem újjáalakításának 109. évfordulója alkalmából mondott *Klinger István*, rector 462. — A philosophia világirodalma 464.

A «Magy. Phil. Szemlét» a Magy. Tud. Akadémia támogatja ugyan de a lap irányáért és tartalmáért csakis a szerkesztőség felelős.

A Magyar Philosophiai Szemle szerkesztő és kiadóhivatalában,
Budapest, IV. ker., Kecskeméti-utca 6. sz. megrendelhetők:

A Magyar Philosophiai Szemle 1884., 1886., 1887. és 1888-iki
évfolyama. Ára évfolyamonként 5 frt.

Böhm Károly: *Az ember és Világa*. Philosophiai kutatások.
I. rész. Dialektika vagy alapphilosophia. Budapest, 1883.
Ára 3 frt.

Bokor József: *A Középiskola Eizménye*. Budapest 1874.
Ára 1 frt. 20. (Elfogyott.)

« *Egy Középiskola*. Budapest, 2. változatlan kiadás. 1889.
Ára 50 kr.

« *A szabadság némely korlátairól*. Budapest, 1884.
Ára 20 kr. (Elfogyott.)

« *A Társadalom befolyása az államra*. Budapest, 1886.
Ára 25 kr.

Sebesztha Károly: *Reális nevelés*. Külön lenyomat a M. Phil
Szemléből. Budapest, 1886. Ára 1 frt.

A TEST ÉS A LÉLEK EGYMÁSHOZ VALÓ VISZONYÁNAK KÉRDÉSE HAJDAN ÉS MOST.

A lejáró félben levő évszáz utóbbi éveiben a lélek kérdésével többen és behatóbban foglalkoztak, mint azelőtt évszázakon keresztül.

A lélek kérdése, újabb időben, nemcsak a philosophusok, hanem a physiologusok buvárlatai folytán egészen modern jelentőségüvé vált és korszakot alkotó új fordulatot nyert, a melynek kellő megértése végett, hogy egész fejlődése s mostani jelentősége iránt tisztába jöhessünk, jó lesz, ha előbb a kérdés korábbi mozzanataival ismerkedünk meg.

Az ókori philosophusok és orvosok, kik a lélek kérdésével foglalkoznak, igen különbözőleg s nagyon sajátságosan fogták fel a lélek természetét s a testtel való összeköttetését. Aristoteles szerint, ki e részben a legfejlettebb bölcsesleti nézetet képviselte, a lélek (értelmesség) a testtől független lény, mely testi szervek segítségével nélkül működhetik, mely valami módon kívülről került a testbe, melyből azután a halálkor ismét kiköltözik. Aristoteles külön s más természetű léleknek tartotta az érzőtehetséget, másnak a phantáziát, az önkéntes mozgás képességét és az életerőt; mindezek szerinte csak a testi szervezetben működnek, melynek pusztulásával maguk is elpusztulnak. E felfogás uralta a középkori scholasticat s több-kevesebb módosítással fentartotta magát csaknem napjainkig.

Az ókori görög orvostudomány Hippokratési irataiban két nagyon különböző nézet foglaltatik. A nyavalyatörésről (*Liber de morbo sacro*) írott könyvben, mely állítólag nem Hippokratestól, hanem Alkmaeontól való, az állittatik, hogy az agyvelő a gondolkozás, az érzés s a mozgás szerve; a többi könyvekben, különösen («*De glandulis*» a mirigyekről szólóban) pedig az mondatik, hogy az agyvelő tulajdonképen arra való, hogy felszívja a testből a nyálkát, melyet az orron keresztül kitakarít. E durva felfogás valószínűleg a száraz csontos

koponyatok szemléletéből eredt, melyen az a bizonyos csontocska («rostacsont» os cribrosum), mely a koponyaüreget elválasztja az orrüregtől, rostaszerűen át van lyukadva s ezekről a kis lyukakról azt képzelték, hogy a nyálka rajtok szivárog ki az orrba, mert szegények még nem tudták, hogy a nyálka magában az orrban keletkezik és hogy a rostacsontnak ama likaesain a szagló ideg rostjai futnak ki az orrba.

Az alexandriai iskola nagytekintélyű orvosai azt hitték, hogy a lélek a kisagyvelőben lakik, mert ők ezt az agyvelőrészt tartották az érzés s mozgás középpontjának; a vegetatív lelket, vagyis az élet-erőt kísérleti úton kívánták megtalálni. E végre, Celsus Cornelius* elbeszélése szerint, felbontották Alexandriában a gonosztevők hasüregét és átvágták rekesztő izmukat (diaphragma), a minek következtében ama szerencsétlen elítéltek kimultak. Nincsen tudva, hogy vajjon e hősök még miféle más kísérletekkel keresték a lelket, mert irataik elvesztek. Annyi bizonyos, hogy a rekesztőizom átmetszése a dologra nem tartozó, téves kísérlet volt, a mennyiben e sajnálatra méltó áldozatok nem azért haltak meg, mert vegetatív lelkük lakóhelye szétroncsoltatott, hanem mert lélekzeni nem tudtak. Hasonló joggal állíthatnák mai nap a spanyol Cuchillerok is, hogy a lélek a gerinczvelő nyaki részletében lakik, mert midőn ők a megsebzett és felbőszített bikák nyakába (az első és második csigolya közt) késüket döfik, ezen állatok legott összerogynak, mintha villám sujtotta volna őket. De, minthogy itt épen az emberről szólunk, nem hagyhatjuk említetlenül, hogy e viszonyra nézve az ember sem képez kivételt. Ama bizonyos helyen, a nyak első és második csigolyája közé ejtett szúrás kioltja az ember életét is, a mit Petit esetével kívánunk bizonyítani, melynél a körülmények rendkívüli módon való találkozása következtében hirtelen egymásután s egy helyen két ember élete esett áldozatul. Ugyanis, egy férfi fölemelte szomszédja gyermekét fejénél fogva, hogy mutassa meg neki Páris városát. A fölemelt gyermek, a mint letették, összerogyott, mert meg volt halva. A felbőszült atya kést ragadott és leszúrta a férfiút, ki fölemelte gyermekét.

A bonczolásból kiderült, hogy ama gyermeknél a gerinczvelő nyaki része összezúzódott, mivel a második nyakesigolyának tengelye

* Celsus Cornelius 7 könyvben írta meg az Augustus római császár korabeli orvostudomány állapotait. Kéziratát Penentoncelli Tamás fedezte föl Velenczében, a Marcus-könyvtárban, a 15-ik évszázadban.

(forgó) kifeezamodott. Ama férfínál pedig át volt e tájon vágva a gerinczvelő, mert a kés az első és második nyakcsigolya közt fúródott bele. Mind a két esetben ugyanazon rész sérülése okozta a halált s mégis igen tévesen s meggondolatlanul következtetnénk, ha azt állítanók, hogy a gerinczvelő nyaki részében, nevezetesen: az első és második csigolya közti tájon van az életerő székhelye, minthogy e táj megsértésével megszűnik az élet. Ez a hely nagyon kicsiny; Flourens, ki fölfedezte, életgócznak nevezte s később Gierke kimutatta róla, hogy az nem egyéb, mint a nyúltvelő szürke szárnya mellett hosszában lefutó igénytelen pár idegrostkötegecske, melynek egyidejű átmetzése kioltja az életet. Nem az életnek székhelye ez, hanem a lélekzést szabályozó középponté.

A lélek kérdésének első tudományos fejtegetője Galenus Claudius volt, a ki Krisztus után a 164-ik évben Rómába jött, hol az anatomia és physiologia köréből felolvasásokat tartott és gyógyított, a mig onnét távozni nem kényszerült a római orvosok irigysége miatt.

Galenus nem alkotott rendszert a lélek működéséről; ő általában véve Aristoteles nyomába lépett és így gondolkozott: «A szellemi tevékenység érzésben, mozgásban és magasabb műveletekben nyilvánul. Érzőtehetségünknel fogva látunk, hallunk, izlelünk, szagolunk és tapintunk. A mozgástehetség magában véve egyszerű. A magasabb műveletek közé tartozik a képzelés, meggondolás és emlékezés».

Ily nézetben lévén Galenus, naiv egyszerűséggel fölvetette a kérdést, hol van a képzelő tehetség? hol a gondolkozó tehetség? hol az emlékezet? hol a mozgástehetség?

Valahol lenniük kell! Hisz a lélek mint egész létezik valahol a testben. A lábban nincsen, mert a lábat le lehet vágni s a lélek mégis megmarad. De, ha legvágjuk az agyvelőt, a lélek is eltűnik, tehát a lélek az agyvelőben lakik. Meg kell jegyeznünk, hogy Galenus könnyebben bánhatott a lélek kérdésével, mint Aristoteles. Mert mig Aristoteles az értelmet vagyis a gondolkozó tehetséget a testtől független valaminek tekintette, Galenus abban a nézetben volt, hogy minden szellemi működés valami szerfelett finom anyagtól, valami leheletszerű légnemtől függ.

Ezen finom lélekanyag a testben képződik az életfolyamat következtében, közvetlenül a vérből. S minthogy a lélek az agyvelőben van, minthogy a lélekanyag bennünk az életfolyamat következtében keletkezik, mi természetesebb, mint az (Galenus szerint), hogy eme lélek-

anyag termő forrása is az agyvelőben van, mert valamint a világosság ott világít, a hol ered, úgy a léleknek is ott kell lennie, hol folyvást keletkezik. — Eddig csak megjárta Galenus elmélete. De a mint elméletének alapot igyekezett szerezni élő állatok s főleg majmok bonczolása által, nyomról-nyomra ellenmondásokra talált. Ő maga mondja, hogy némely adatok a mellett bizonyítanak, hogy legtöbb lélekanyag az utolsó agyvelőgyomorban* van; másutt ismét azt állítja, hogy misem szól az ellen, hogy a harmadik agyvelőgyomor az öntudat székhelye; és egy harmadik alkalommal azt állítja, hogy az értelem szenved, ha az oldali agyvelőgyomrok szenvednek. Szóval, ő nincs abban a helyzetben, hogy a lélek egyes működéseit az agyvelőben határozottan lokalizálhatná, a mi egyébiránt nem kisebbíti Galenust, mert nem olyan könnyű dolog az, a milyennek első tekintetre látszik.

A szellemi működéseknek az agyvelőben való localisatiojára, még pedig határozott, élesen körvonalozot tan alakjában, Poseidoniusnál találunk legelőször, ki hirneves ideg orvos volt és kevéssel Galenus után élt. Poseidonius iratai elvesztek és csak egyetlen, épen minket érdeklő töredék maradt fenn, Aëtios gyűjtőmunkájában. Ebben olvashatni, hogy: «Agyvelőgyúladáskor vagy csak a képzelőtehetség van magzavarva, az okoskodó- és emlékező-tehetség pedig ép, vagy csak az okoskodó-tehetség szenved a képzelő- és emlékező-tehetségek épsége mellett, vagy a képzelő-tehetség is meg van zavarva csupán az emlékező-tehetség épsége mellett. De ha az emlékező-tehetség megtámadtatik s elpusztul, vége van úgy a képzelő-, mint az okoskodó-tehetségnek is. Ha tehát az agyvelő mellső része betegszik meg, akkor csupán a képzelő-tehetség zavartatik meg; ha a középső agyvelő beteg, akkor az okoskodó-tehetség, ha pedig a hátsó agyvelő beteg, akkor az emlékező-tehetség pusztul el s vele együtt a lélek többi tehetsége is».

Ime, ennyiben állott az agyvelői működésnek első localisatioja, mely szerint a három pszichikai természetű alapműködés egyike a

* Ezen üregeket, melyek a mai anatomiában agyvelőgyomrok néven ismeretesek, nem kell valami tágas pl. ökölnyi barlangoknak képzelnünk; keskeny hasadékok ezek s különben is helyenként változó szélességűek; egyes részük egészen finom, csaknem hajszálnyi csatornává húzódik össze. Egymással közlekednek s együttvéve egy, az agyvelőben egyenesen végigmenő, alul a gerincvelő finom, úgynevezett középső csatornájába folytatódó menetet képeznek. Fejlődéstani tekintetben, az agyvelő-gyomrok valamint a gerincvelő középső csatornája az ébrényi velőcsőnek utolsó maradványai.

mellső agyvelőhez, a második a középsőhöz, a harmadik pedig a hátsó agyvelőhöz volna kötve.

E tételek akkor egész határozottsággal állítottak és oly tekintélyre emeltettek, hogy az egész középkoron keresztül irányadók maradtak nemcsak a philosophusoknál, hanem a theologusok és orvosoknál is. Alkalmazásuk módja igen gyermekies vala, mit a nagyhírű Lanfrancus néhány szavával tudunk igazolni. Lanfrancus a tizenharmadik évszázad végén Olaszországból Párisba jött, hogy az olasz chirurgiát nyugati Európával megismertesse s megkedveltesse. Tanítványai közül Quido de Cauliaco annyira vitte, hogy őt tartják mai nap is a középkor legnagyobb chirurgusának.

Lanfrancus a következő felfogásban tévelygett. Az agyvelő — szerinte — a lágy agyhártya nyujtványai által három rekeszre (gyomorra) van osztva, melyekben az életszellemeeknek a szívből nyert formája rendezettebb és tökéletesebb lesz. Az első agyvelőgyomor a legtágabb és legtöbb életszellemet tartalmaz, mert ez székhelye az érzéki észrevevő tehetségnek, tehát képesítve is kell lennie arra, hogy sokat vehessen föl magába. A második agyvelőgyomor az agyvelőnek két vánkosszerű domborodása közt létezik, mintegy vánkoson nyugszik, hogy az érzéki benyomásokat egész kényelmesen magába vehesse; e gyomor hátrafele szűkebbre szorul, hol az itéleteket az utolsó gyomorba taszítja ki.

E valóban gyermekies, kiskorú állításokban nem annyira szerzőik tudatlansága, mint merészsége a meglepő, jól tudván azt, hogy a középkori orvosok sohasem bonczoltak s így autopsia útján csak valamelyes képzetök se volt az agyvelő részeiről.

Több figyelmet érdemelnek azon észrevételek, melyek agyvelősérülésekről a középkori pap-chirurgusoktól maradtak fenn. Ilyen Theodorus de Cervia püspök (13-ik évszázad) következő megjegyzése: «Én ismertem egy embert, ki egy agyvelőgyomrot egészen elveszített; sebe benőtt s meggyógyult. Ezen esetnek rendkívülig örvendett Magisterem Hugó, mert jóllehet ezen agyvelőgyomor az emlékező tehetségé vala, az emlékező tehetsége még sem pusztult el: a sérült ember, ki mesterségére nézve nyerges volt, folytatta mint az előtt mesterségét». Ezen s más hasonló esetek felkölthették volna a közfigyelmet és meggyőzhették volna a pap-chirurgusokat arról, hogy lélektani tételeik nem állnak oly erős alapon, a milyennek hitték. Ámde, a középkorban görcsösen ragaszkodtak a régi tanokhoz, s azoktól semmi

áron nem tágítottak, ha maguk a tanok mindjárt pogányoktól származtak is.

Az újkor bámulatos vívmányai e téren is szerencsésebb felfogást eredményeztek. E korban a test és lélek egymáshoz való viszonyának kérdése is egészen új formában és komolyan lőn fejtegetve.

Az újkor kezdete kérdésünkre nézve is világfelforgatónak látszik, mert a középkor problémái és irányai mintegy varázsütésre elhomályosodnak s elenyésznek s alig hihető rövid idő alatt, egy szintpadi jelenetváltozáshoz hasonlóan, más idők és más szellemek állnak elő. Az újkor, mely egy új világrészt fedez föl, ez a kor, mely az emberiség legóriásibb csalódását oszlatja el, kimutatván, hogy nem a nap forog a föld körül, hanem ellenkezőleg, a föld forog a nap körül, ez a kor a szóban levő kérdést is másképen és alaposabban fogja fel. Eddig nem hallott fordulatot ad e kérdésnek René Descartes, az újabb bölcsélet atyja.

A Középkor dogmákon csüggött s ime, Descartes a kétkedést hirdeti az ismeret forrása gyanánt. A középkor eme kedvencz állítása ellenébe: «Mi emberek vagyunk?» kérdé Descartes: «Ki tudja, vagyunk-e, s általában léteünk-e?» A radicalismus e kérdésben bámulatos, de nem érthetetlen, ha az imént jelzett kétkedési elvet jól megfontoljuk

Descartes a «vagyunk-e, léteünk-e» kérdésre azt feleli: «Gondolkozom, tehát létezem», a mely mondás értelme ez: én különbözöm a testtől, az anyagtól; ezen különböztetésem az öntudatom, a bizonyosság énemről, az a korlátolatlan bizonyosság, melynél fogva én magam vagyok s nem vagyok valami más, nem vagyok test. Énem a lelkem, a szellemem, tehát anyagtalan.

Miután Descartes e bizonyosságra rámutatott, kérdé, hogy minő viszonyban van a természet a szellemmel?

Létezik-e az anyag a szellem mellett vagy nem? Minthogy a szellem magát az anyagtól különbözőnek tudja, sőt lényegileg különbözőnek érzi, igen természetes, hogy az anyagnak is léteznie kell. Létezik, mint a szellem ellentéte. Ezen ellentétnél fogva ismerte föl magát a szellem. S mi jellemzi a természetet? Az, hogy kiterjedt, hogy tért foglal el. Folytatnunk sem kell Descartes okoskodását, már is beláthatjuk a nehézséget, melybe Descartes kérdésünk fejtegetésénél ütközött. Minő viszonyban lehet a kiterjedés nélküli lélek a kiterjedt testtel? E kérdésnél Descartes egészen önkéntesen három fogalom fölvételéhez fordul, ezek: a szellem, a test és a kettő egyesülésének

fogalma. Ezt az utóbbit nem annyira értelmünk világítja meg, — úgy mond — mint inkább csak érezzük. Abban nincs semmi kétség, hogy a lélek a testtel kölesönös összeköttetésben áll, de milyen ezen összeköttetés?

Descartes igen eredeti módon jön arra a gondolatra, hogy az agyvelő tobozmirigyében van a lélek székhelye. A tobozmirigy — úgy mond — az egyetlen páratlan szerve az agyvelőnek, minden más része az agyvelőnek páros és kétoldali részarányos helyzetű. Tehát a tobozmirigy, mint egyedüli páratlan szerv, arra van rendelve, hogy az agyvelő középpontját képezze. De hogyan foglal helyet abban a lélek, mely anyagtalan és kiterjedés nélkül való? Nyilván úgy, hogy csak egyetlen pontján létezik, mely szintén kiterjedés nélkül való, de mégis valami térképzetet ábrázol. A lélek tehát a tobozmirigy egyetlen pontjában van. Ez a Descartes-féle nézet a lélek pontszerű székhelyéről.

Nem kis fejtörést okozott az a kérdés is, hogy mikép kormányozza az anyagtalan és kiterjedés nélküli lélek a kiterjedt testet? E részben sem Descartes, sem tanítványai nem tudtak tovább haladni azon általánosan ismert titokzatos feltevésnél, mely szerint isten valami természetfölötti módon, egy eleve megállapított összhang szerint (*harmonia praestabilita*) közvetíti a léleknek a testre való hatását. A későbbi philosophusok nézetei is mind eme kérdés körül forogtak. Mindannyian azon fáradtak, hogy kiderítsék, hogy mi módon hathat valami érzékfölötti az anyagira. Ujabb felfogást e dologra nézve csak Kantnál találunk; az is csak rövid s megjegyzésszerű. Ugyanis Sömmering 1796-ban egy munkát irt a «Lélek szervé»-ről, melyben ő a lélek székhelyére vonatkozó kérdést is fölveti. Sömmering abban a hiedelemben volt, hogy a léleknek igazi szerve az a folyadék, mely az agyvelőgyomorokban találtatik.* Kant e felfogást megfontolandónak tartá, még pedig azért, mert ama folyadék vagy mint akkor nevezték, az agyvelői gyomorviz nem szerves test s ennél fogva nem tekinthető a lélek szervének. E gondolatot Kant csak akkor tartaná vitatásra méltónak, ha a víznek valami dinamikus organisatiót lehetne tulajdonítani, s ilyesmit föl is lehet tenni a vizről (mondja Kant), ha a nem régen történt fölfedezést, a víznek oxygen és hydrogenből való összetételét tekintetbe vesszük.

* E felfogás valóságos visszatérés volt a Galenus-féle nézethez, nevezetesen az agyvelőgyomorokban foglalt, általa úgynevezett lélek-anyaghoz.

Kant belebocsátkozék amaz elvi tekintetben jelentősebb kérdésbe is, mely a lélek térbeli székhelyére vonatkozott. Idevágó észrevételei nehézkesek és általában véve, könnyen túlteszi magát e kérdésen, mint a mire határozott feleletet adni nem lehet. Mind a mellett nem tehetjük, hogy idevonatkozó nézetével bővebben is ne foglalkozzunk.

A lélek székhelye után tudakozó kérdésnek a régiéknél az volt a célja, hogy érzékelhetővé tegyék az öntudat egységét, még pedig az által, hogy a léleknek térbeli helyét az agyvelőben megjelölték.

Itt merőben elkerülte figyelmüket az a körülmény, hogy az öntudat egysége, vagyis az a tény, hogy én tudok magamról, csupán az értelemre nézve áll fenn és nem érzékelhető, már pedig, ha a lélek egy határozott helyhez volna kötve, az olyan körülmény lenne, mely érzéki észrevétel alá esnék.

Legyen szabad e különbséget példával megvilágítanunk. Egy több tagból álló társaság a végre gyűl össze bizonyos helyen, hogy megbeszélje s megállapítsa a közös eljárást bizonyos feladatra nézve. A megbeszélés folyamán a nézeteknek és akarásnak olyan megegyezése jön létre, hogy elmondhatni az összegyűltekről, hogy egyet értenek s illetve egy értelemben vannak. Kétséget nem szenved, hogy a nézeteknek ezen megegyezése áll az értelemre nézve, oly annyira, hogy ha a gyülekezet ezen megegyezése valami büntényre vonatkoznék és vallo-mássá válnék, e vallás az értelmes bíró előtt egy határozott tény-körülmény értékével bírna, mely az illető büntény bizonyítékai közé számíttatnék. Ámde, nevetségesnek találnók, ha valaki azt kérdeznék: «Hol van a gyülekezet egyértelműsége?» vagyis, ha valaki azt a pontot, azt a helyet a szobában, az asztalon vagy a személyekben keresné, hol az egyértelműség térbelileg létezik.

De menjünk tovább. Valaki azt állítja, hogy «minden, a mi létezik, szükségképen valahol is létezik, tehát a léleknek is valahol léteznie kell». Ezzel szemben más valaki azt kérdezi, hogy «mondja meg a kérdező állító: hol létezik világon az idő; mert kíváncsiak vagyunk látni azt a helyecskét, hol az idő önmagában létezik».

Látni való, hogy már magában a kérdésben van az ellenmondás, mert a lélek nem érzékelhető külső érzékek által, a test pedig ezek alá esik, róla érzékeink által szerzünk tudomást.

Kant ezt az ellenmondást az által oldja fel, hogy a lélek székhelye után tudakozó kérdést a metafysika körébe utasítja és a vele

való foglalkozást hiába való törekvésnek mondja. Ő megelégszik, ha mint természetbuvár physiologiai úton a dinamikai hatást, a menyire lehet közvetlenül, nyomon kísérheti.

Kant e nyilatkozata egészen positiv, jóllehet minden más tétele kritikai természetű. Ezzel a nyilatkozatával kimondta Kant egyfelől azt, hogy mi értelme s értéke van a lélek székhelye után kutatásnak, másfelől rámutatott ama nagyjelentőségű és jogos feladatra, melyre a természettudomány a lélek és idegrendszer közötti viszonyt illetőleg hivatva van. Kant nyilatkozata a lélek virtualis székhelyére utal.

S valóban, azóta a természettudomány csak a működésekre, az agyvelőrészek functiójának ismeretére helyezte a fősúlyt. A kérdés megváltozott s a következő értelmet nyerte: Az agyvelő részei közül melyek azok, melyeknek épsége és működése megkivántatik ahhoz, hogy ez vagy ama lelki folyamatok bekövetkezzenek és rendszeresen befolyjanak?

Ez a változott kérdés mozgatta és irányozta ezen évszázban a tudományos kutatást. S miből állott ez a kutatás? Az agyvelő s általában az idegrendszer anatómiai vizsgálatából, klinikai és pathologiai megfigyelésekből és kísérletezésből.

Mindezekből az ismert forrásokból igen sok tanulságot meríthetünk. Az anatómia tanítja, hogy az agyvelő és folytatása, a gerincvelő, gócpontja az összes érző- és mozgató-idegeknek. A látó, a halló, az izlelő és a szagló-idegek közvetlenül az agyvelőbe vezetnek; az érző-idegek részint közvetlenül, részint a gerincvelőn keresztül futnak föl az agyvelőbe; ugyanigy a mozgató-idegek is. Az idegek képezik az összekötő pályákat a szervek és az agyvelő között. Az érzékszervektől az idegek, mint valami táviró sodronyok, közvetlenül az agyvelőbe vezetnek. Szememet valami fénysugár éri, szememben ingerület támad, ezt a látóideg agyvelőmbé vezet s én látok. Ha elvágjuk látóidegünket, nem látunk többé, bármennyi fénysugár essék is szemünkbe. A mozgató idegek az agyvelőből az izmokba húzódnak, ezek képezik az összekötő pályákat az agyvelő s a mozgási szervek között. Ha valamely mozgató-ideget bizonyos inger éri ez legott elhat a megfelelő izomba, az izom összehúzódik és mozgás történik. Ha elvágjuk valamely izom mozgató-idegét, az izom önkéntesen többé nem mozgatható. Az idegek felette finom csövekből, úgynevezett idegrostokból állanak, a melyek, mint valami táviró sodronyok húzódnak a szervektől az agyvelőbe. S mi történik itt az agyvelőben az idegrostokkal?

E kérdés egyike a legnehezebb anatómiai kérdéseknek. Hogy magunkat csak némileg is tájékozhatjuk, tudnunk kell, hogy az agyvelő állománya részint fehér, részint szürke színű. A szürke állomány, általában véve, az agyvelő felületes rétegét képezi, mely oly formán burkolja be a belső fehér állományt, mint p. o. a kéreg a fát, a miért azt «szürke kéregállomány»-nak * is nevezik. De szürke velő nemcsak a kéregállományban, hanem bent a fehér állományban is található, határozott helyeken és bizonyos szabályszerű telepekben, melyeket megkülönböztetésül a szürke kéregállománytól egyszerűen középponti szürke állománynak neveznek.

Mikroszkopi vizsgálatokból tudjuk, hogy a fehér állomány csupa idegrostokból, a szürke állomány pedig csupa ideg- vagy dúcsejtekből áll.

A fehér állomány idegrostjai részint az agyvelőn kívül fekvő, u. n. periphericus testrészekből húzódnak ide, részint csak az agyvelőn belül helyezkednek el, összekötve az egyes agyvelőrészeket egymással. Annyi bizonyos, hogy az idegrostok mindig összeköttetésben állnak idegsejtekkel, bár vannak oly ideg- vagy dúcsejtek is, melyek idegrostokkal nem függenek össze, de az olyanok is részint egymásközt, részint a többi idegsejtekkel saját nyúlványaik által köttetnek össze, úgy hogy bármely idegrost vezető pályája nem végződik az idegsejttel, melylyel összeköttetésben van, hanem tovább terjed, mint finomabb vezető pálya, a nyúlványaiknál fogva összekötött idegsejt hálózatban is; valamint, hogy p. o. egy házba vezetett táviró-sodrony ott egyszerűen végződni látszik, holott a házon belül igen sok vezető pályán összeköttetésben áll a legkülönbözőbb hivatalokkal.

Az agyvelői idegpályák tanulmányánál az a körülmény sem kerülheti el figyelmünket, hogy bizonyos idegek behatolnak az agyvelőbe, a hol aztán rostjaikra szétkülönödve tovább folytatják útjukat a fehér velőállományban, majd behatolnak a középponti szürke állomány idegsejtjeiben, melyekben végződni látszanak. De, a középponti szürke állomány felhalmozódott sejtjeiből, melyek egymással közlekednek, szintén idegrostok indulnak ki, melyek felhatolnak a szürke kéreg állományig. Ezt a pályarendszert a fentebbi példázat folytatása

* A «kéregállomány» vagy «agykéreg» össze nem tévesztendő az agyvelőt burkoló három hártáival, u. m. a mater dura, m. pia és arachnoidával, melyeket sokan szintén kérgeknek mondanak.

által kívánjuk illusztrálni. Képzeljük magunknak, hogy a házból, melyben egy bevezetett távirósodrony tömérdek belső mellékvezetésekre oszlott el, mintegy folytatásképen a tulsó oldalán egy táviró sodrony indul ki további közlekedésre. Ki az, ki egyszeri látásra meg tudná mondani, melyik vezető pálya működik? melyik hivatal vesz értesítést? továbbíttatik-e az értesítés? stb.

Ezek után gondoljunk vissza Descartesra és az általa vitatott pontszerű székhelyére a léleknek. Az ő merész föltételét csak úgy látnók némileg is támogatva, ha az összes idegrostok a tobozmirigy felé haladnának és abban, illetőleg egyetlen egy idegsejtben, végződnének. A rejtélyt ez a körülmény sem oldaná meg ugyan, de természetes formát mégis kölcsönözne neki.

Ámde a dolog egészen másképen áll. Az idegek, melyek az agyvelőből részint kiindulnak, részint abba behatolnak, sem egy pontban, sem egyetlen egy tájon össze nem futnak, sőt ellenkezőleg azt lehet mondani, hogy az agyvelői idegrostok nagy tömegei, — nem tekintve kanyargós lefutásukat, kereszteződéseiket, összefonódásaikat, nem tekintve látszatos végződéseiket, a középponti szürke állomány dúcsajtjeiben, — a szürke kéregállomány felé szétsugárzó irányban haladnak és abban végződnek.

Ezen anatómiai viszonyok arra mutatnak, hogy az érzési ingerek a kéregállományba vezettetnek és hogy a mozgási ingerek onnét a kéregállományból áramlanak kifelé. Tehát az anatómia nem utal a léleknek valami pontszerű székhelyére, hanem egy finom hálószerű, a nagy velő egész felületében kiterjedő szervre (associato-mechanismusra), mely csupán virtualis értelemben mondható a lélek székhelyének, illetőleg, a tudatos lelki jelenségek physikai alapjának.

De bármennyire értékesek is ezek a nyomok, melyekre az anatómia tanított meg minket, ezek utóvégre is nem egyebek, mint az agyvelőrészek formáira vonatkozó adatok, melyek az agyvelő működéséről minket fel nem világosítanak. Erről az élő lények tanulmánya ad fölvilágosítást.

Az élő lények megfigyelése és tanulmányozása két szempontból történhetik. Vagy megfigyelünk beteg egyéneket, kiknek rendellenes életjelenségeit pontosan feljegyezzük, hogy haláluk után bonczolás alapján oknyomozást végezhesünk, megtudván, hogy az illető agyvelejének mely része s mily mértékben volt beteg; vagy célzatosan megfigyeljük az olyan állatokat, melyeknek agyvelejéből egyes része-

ket vágunk ki, vagy a melyeknél a csupán fölfedett agyvelő részeket mesterségesen izgattuk a vele járó állapotváltozások megtudása végett.

Betegségi esetek megfigyeléséből tudtuk meg, hogy az agyvelői kéregállomány sokféle betegsége folytán, bárhol mutatkozott is benne a betegség, öntudatbeli zavarodások, delirium, eszméletlenség, stb. támadtak. S minthogy ily eseteknél az agyvelő törzsében lévő dúczok épeknek találtattak, egészen bizonyosnak tarthatjuk, hogy csupán a kéregállomány betegsége vagyis annak kóros elváltozása volt a lelki zavaroknak okozója.

E részben nagy okulást Flourens* kísérleteiből meríthetünk. Flourensnek állatokon véghez vitt kísérletei az első, valóban tudományos lépést jelzik s jelentik e téren.

Flourens nagy ügyességgel vágta ki élő madarak és élő emlős állatok agyvelejéből a két nagy féltekét, tehát a kéregállományt s a fehér idegrostok tömegeit, melyek vele összefüggenek. Ezen állatok magatartásából aztán nyilván kitűnt, hogy értelmességüket elvesztették. A tyukok lábaikon megállottak ugyan, de lépést csak taszításra tettek; az eledelhez nem nyúltak, bár erősen ki voltak éheztetve és egy rakás eledelre állítva. Csőrükkel keresgéltek ugyan a földön, szokásuk szerint, és lábaikkal kapargáltak kőkeményességű aljazaton is. Felrepülni nem tudtak, és ha valami magasabb helyről leejtették, nem röptek lejtős irányban a földre, hanem egyenesen leestek ügyetlen szárnycsapkodások közben. Kutyáktól nem féltek; kedvencz tartózkodási és háló helyüket nem keresték föl, rendesen ott maradtak, a hová letették. Étetni kellett őket, torkukba tömve az eledelt, melyet aztán lenyeltek; ez úton sikerült őket életben tartani hónapokon keresztül.

Ha rétegenként vágta ki Flourens az agyvelői féltekéket, az illető állatok értelmessége is fokenként csökkent egy bizonyos határig; ha ezt is átlépte a kivágó, az állatok egyszerre a már ismeretes állapotba estek. A féltekének rétegenként való eltávolításánál mindegy volt, akár elülről hátra, akár jobbról-balra, vagy ellenkezőleg irányozták is a vágást.

Mindezekből azt következtette Flourens, hogy az értelmesség

* Archives générales de Médecine. I. Ann. T. 2. a 321. oldalon. Recherches experim. sur les propriétés et les fonctions du système nerveux. Paris. 2. Edit. 1842.

székhelye a nagy agyvelő féltekéiben keresendő, még pedig ez a székhely nem pontszerű, hanem az egész féltekére kiterjedő.

Ez által az anatómiai adatok, melyek szerint az idegrostok végelemzésben a kéregállományban végződnek, továbbá, a betegeken való megfigyelések és az állatokon tett kísérletek, meglehetősen összehangzásba voltak hozva. Állott a tétel, hogy a lélek székhelye a nagy agyvelő féltekéiben keresendő. Így született meg a harmadik hypothesis. Galenus a lélek székhelyét az agyvelőgyomrokba, Descartes a tobozmirigybe, Flourens a nagy agyvelő féltekéibe helyezte.

Flourens e nézetét még egy; szintén általa szerzett tapasztalati ténynyel kell kiegészítenünk. Ő kísérletileg tisztába jött az iránt, hogy ha valamely élő állatból csak az egyik féltekét vágják ki, akkor az nem veszti el értelmességét, csak izmai gyengülnek, még pedig a kiirtott féltekével ellenkező testoldalon. Azt is tapasztalta, hogy az olyan állatoknál, melyek mind a két félteke állományából meglehetősen sokat veszítettek, eleinte bizonyos zavarok mutatkoztak ugyan, de ezek csakhamar kimaradnak s az állatok meggyógyulnak, mintha semmit se veszítettek volna. Flourens ebből azt következtette, hogy a megcsontult agyvelő az egésznek működését folytathatja, hacsak igen tetemes és lényeges részlettől nem fosztatott meg. S ezen állításával kitűnőleg egyeztek azok a ténykörülmények, melyeket az időig embe-
reken észleltek. Már a 16-ik évszázból való chirurgiai munkákban említettnek hitelt érdemlő bűvároktól olyan esetek, hogy emberek koponyasérülések következtében egész darabokat vesztek el agyvelejükből, a nélkül, hogy szellemi képességeik megfogyatkoztak, vagy tán más testi gyengeségüknek nyomai maradtak volna. Ujabb időben sok ily esetet jegyeztek föl. Így elbeszéli Sir Astley Cooper,* hogy «Chandler úr segéde egy alkalommal egy csomó agyvelőt hozott, mely egy sebesült koponyájából locscsant ki. Én meglátogattam — úgy mondja — a sebesültet és meggyőződtem róla, hogy azt az adag agyvelőt a homlokcsontján ütött lyukon át veszítette el. Sem szellemében, sem testi működéseiben semminemű zavarok nem mutatkoztak, s általában aggódásra okot szolgáltató jelek sem léptek föl gyógyulás közben. A seb begyógyult s én egy év mulva találkoztam azzal az emberrel, kit testileg s lelkileg ép s egészségesnek találtam».

* Longet, Anat. et physiol. du système nerveux de l'homme et des animaux vertébrés. I. Paris, 1842. 121. oldalon.

Quesnay* a következő esetet beszéli el: «Láttam N. beteget, ki fejsérülés következtében tetemes mennyiségű agyvelőt veszített. Nemsokára üszkösödni kezdett agyvelejének egy része, melyből a kezelő orvos naponta darabokat vágott ki. Egyszer a beteg kiesett az ágyából, mialatt szintén veszített agyvelejéből; később ittas állapotban, önmaga tépett ki darabokat az agyvelejéből, olyannyira, hogy a «kérges testet» látni lehetett, s mind a mellett meggyógyult. Megjegyzendő, hogy a beteg hűdött és epilepticus volt, de szellemi képessége egészen rendesnek látszott».

Ezen és más hasonló esetek ellentmondani látszanak a fentebbi állításnak, mely szerint a kéregállomány betegségével mindig együttjár a szellemi képességek zavarodása. De ezen ellentmondás valóban csak látszatos, mert sérülés eseteiben úgy áll a dolog, hogy a sebesült elveszt ugyan egy darabot az agyvelői kéregállományból, de a többi s nagyobb része a kéregállománynak ép és egészséges, s az is marad, ha a beteg túléli a veszteséget.

Tehát embereken is észlelték, hogy a kéregállomány egy részének elvesztése után a szellemi képességekben lényeges, avagy csak határozottan észrevehető változás nem áll be.

Ez a tény erősen támogatta a Flourens-féle hypothesis, mert ha a lélek székhelye ebben vagy abban az agyvelői darabban volna, akkor a képességei az előfordult esetek egyike vagy másika által mégis csak lényegileg megzavartattak volna. Minthogy azonban ilyesmi egyik esetben sem észleltetett, nem maradt más gondolatnak helye, mint annak, hogy a léleknek úgy nevezett székhelye az egész kéregállományra terjed ki, eshetőleg beéri egy megcsönkult, de egészséges kéregállománnyal is. Idevonatkozik Fick éleselméjű bűvár következő hasonlata: «Az agyvelői kéregállományt a maga tevékenységében egy gyengén izzó szénhalomhoz lehet hasonlítani. Ha e szénhalomra valami vékony csövön levegőt fuvunk, a megfújt helye fehéren izzó lesz, és a fehér, világos izzásnak e góczát tetszés szerint költöztethetjük a szénhalmon végig, ha a fűvócsövet ide-oda, más meg más pontra irányozuk. Körülbelől ilyennek kell képzelniünk a kéregállomány pszichikai életét is. Tudatunkban majd ez, majd az a képzet villan meg; akaratumak majd erre, majd arra a tényre irányul, és mindig csak egy s egységes valami az, a miért tudatunk egyszerre világít».

* Remarques sur les plaies du cerveau. Mém. de l'Acad. de Chirurgie. I 1819. Benne az agysérülések legkülönbözőbb esetei tárgyaltnak.

A léleknek állandó székhelyével szemben, melyet Galenus az agyvelői gyomrokban, Descartes egyetlenegy agyvelői ponton keresett, ime, a léleknek változó székhelye jött forgalomba.

Ilyenek valának a nézetek e dolgról az 1870. év végéig.

Ez időben jelent meg Fritsch és Hitzig két fiatal bűvár* dolgozata kísérleteikről, melyeknél fogva sikerült nekik az agyvelő felületére alkalmazott villamos izgatással mozgást kiváltani bizonyos izmokban. Ők élő kutyákon végezték kísérleteiket. A koponya-üreget felbontották, a kemény agyhártyát (*mater dura*) eltávolították és két gömbösvégű, nyélbe fogott platina-sodronyt, egymástól 2—3 mm. távolságban, illesztettek az agyvelő felületére. E sodronyokat összekötötték egy electromos teleppel, melynek árama csak akkora volt, hogy áramzáraskor jól kivehető érzetet okozott a nyelven. Az áramot egy Du-Bois-féle zárral tetszés szerint indíthatták a platinasodronyokban.

Az eredmény meglepő volt. A nagy agyvelői homlokkarély izgatása folytán izommozgások támadtak az ellenkező testoldalon. Egy helyről a nyakizmokat, egy másiktól az arcizmokat, egy harmadikról a karizmokat, egy negyedikről a lábizmokat sikerült mozgásra késztetnünk. Az agyvelő más helyeire alkalmazott izgatások nem váltottak ki mozgásokat.

Ez a fölfedezés méltó feltűnést keltett, még pedig két tekintetben; először, mert megdöntötte a régi, oly sok jeles életbűvár által támogatott tant, hogy az agyvelő nem izgatható; ** másodsor, mert nyilvánvaló lett, hogy az agyvelői kéregállomány egyes tájai különbözők, a mennyiben a legtöbb helyére irányzott izgatások mozgást nem váltanak ki, holott egyes helyekről mindig ugyanazokat a mozgásokat lehet létre hozni.

Miután e fölfedezés tényét az újítás ellenségei sem tagadhatták, nagy jelentőségéhez méltó mozgalom indult meg a physiologusok, patho-

* Fritsch und Hitzig, Ueber die electricische Erregbarkeit der Grosshirnrinde. Archiv für Anat. u. Physiol. 1870. — Hitzig, Untersuchungen zur Physiologie der Gehirns. Archiv für Anat. u. Physiol. 1873. Taf. IX.

** Tehát izgatható oly értelemben, hogy az agyvelő, mely szúrás, vágás okozta ingerek iránt érzékellen, bizonyos foku villamos áramok iránt érzékenynek bizonyult. Korábban is alkalmaztak villamos áramokat, de kelletnél erősebbeket, úgy hogy velők eltompították az agyvelőt, mint p. o. az erős fény eltompítani szokta a szemet.

logusok és klinikusok részéről. Fritsch és Hitzig kísérletei a legkülönbözőbb állatokon ismételve végrehajtottak, mindig azzal a positiv eredménnyel, hogy a kéregállomány felületének egyes helyei izgathatók és hogy ily izgatásra izommozgások keletkeznek az izgatott helylyel ellenkező testoldalon. Az ilyen izgatható helyeket az agyvelő felületén mozgóató góczoknak, vagy *motoricus mezőknek* nevezték. E részben figyelemre méltó Ferrier* tanulmánya, melyet ő majmokkal, főként emberidomú majmokkal való kísérletezés alapján tett. Bartolow egy alkalommal emberen is végezhetette a villamos izgatás kísérleteit. Ugyanis, egy asszony koponyájából egy darab esontot rákyszerű elfajzása miatt ki kellett vágnia, úgy hogy az agyvelőnek egy része megközelíthetővé és kísérletezésre alkalmassá vált. A kísérletek ezen asszonynál is igazolták e tan helyességét.

A bizonyosság nemsokára oly fokra hágott, hogy a lelkesebb természetűek már arról beszéltek és irtak, hogy megtalálák az akaratlagos izmok centrumait az agyvelőben. Fejtegetéseink rendjén, jóval előbb mi is a lélekzés centrumáról beszéltünk, mint a melynek megsértésével kialszik az élet. Azonkívül léteznek az agyvelőben még más jól ismert centrumok, mint p. o. a pupilla-tágító** izmoké. De, mindezek a centrumok az önkénytelen vagy nem akaratlagos mozgásokra szolgálnak. Ámde, az újabb kísérletek eredménye alapján azt hitték, hogy az akaratlagos izmok centrumait találták meg. Hasonlattal élve, abban a hiedelemben voltak, hogy megtalálták az állomásokat, hol feladja az akarat a táviratokat, hogy ezek az idegpályákon eljussanak a megfelelő izmokba. Általában véve, nagyon elterjedt volt a hiedelem, hogy megtalálták az akarat igazi szerveit.

A conservativ természetűek azonban kételkedtek és azt mondogatták, hogy ilyen állításokhoz nincs még elegendő bizonyíték; ellenvetéseket támasztottak és körülbelül így okoskodtak: ha izgatjuk az agyvelői kéregállományt, nem tudhatjuk, nem ébresztünk-e az illető állatban bizonyos érzést, mivel arról az állat minket nem értesíthet. Igaz ugyan, hogy az agyvelő vagdálását nyugodtan tűri, de ki tudja, nem érzi-e mégis a villamos áramot. Ha agyvelejének egy bizonyos helyét izgatjuk, nem lehetséges-e, hogy benne oly érzés támad, mint ha a lábát égetnék, s ezt aztán önkénytesen félre húzza. Tehát nem

* Die Functionen des Gehirnes. Übersetzt von Obersteiner. 153—178. lapon.

** A szem bogara = pupilla.

szabad azt következtetnünk, hogy izomzatát közvetlenül mozdítottuk meg.

A támasztott ellenvetések elhárítása érdekében Hitzig azon igyekezett, hogy kivágja a kéregállományból a motoricus mezőket. Eljárását következőleg okolta meg. Ha a motoricus mezőről kormányoztatik az izomzat mozgása, akkor e mezők kiirtásával megszűnik az akarat hatása a megfelelő izomzatra nézve. S valóban, Hitzig a maga föltevését mokusokon végzett kísérletekkel igazolta. És miután Ferrier majmokon hasonló kísérleteket tett, mindannyiszor a föltevést igazoló eredménnyel, be volt tényleg bizonyítva, hogy az akaratlagos izmok mozgása függ közvetlenül az agyvelői motoricus mezőktől, tehát az igazság tekintélyére emelkedett a lelkesebb természetűek azon hiedelme, hogy megtalálták az akarat középponti szerveit. — Itt már csak annyi maradt fenn kérdésnek, ha vajjon nincs-e minden érzékszervnek is az agyvelői kéregállományban egy-egy megfelelő *érző mezeje*, azaz, nem lesznek-e a látás érzései az egyik, a halláséi egy másik, az izléséi pedig egy harmadik helyén a kéregállománynak tudatossá?

E részben, Hitzig, Ferrier, Munk és Goltz buvárlatainak egybevágó eredményéből az tünt ki, hogy az érzékszervi ingerek az agyvelői hátsó karélynak egyes határozott helyein lesznek tudatossá.

Legelőbb Goltz* kísérelte meg kivágni élő kutyák agyvelői kéregállományából jókora darabokat, de csak az egyik oldalon. Az illető kutyák más oldali szemében mutatkozott a baj, mit úgy tudtak meg, hogy az operált kutya elé valami ijesztő lárva alakot vezettek, melyre a kutya dühösen rátámadott, míg az ép szeme is nyitva; de ha ezt bekötötték és az ijesztő alakot újra elébe vitték, meg sem mozdult. Egy felmutatott ostorra nem ijedt meg, de ha csattogtak vele, elbujt és nyöszörgött. Így tehát a fülével és nem a szemével ismerte fel az ostort. Egy elébe tett kacsára meg sem mozdult, — de a mikor az lármázni kezdett, ugatva és igen ingerülten rontott rá. Azért a kutya nem volt vak, mert körül futott a szobában a kacsá után, a kéz mozdulatait is követte, de nem ismerte föl, mert az operálás következtében végkép elvesztette különböztető képességét. Hasonló eredményre jött Munk** is, a ki valamivel tüzetesebben

* Über die-Verrichtung des Grosshirns. Archiv für d. ges. Physiologie. XIII. és XIV.

** Über die Functionen der Grosshirnrinde. Gesammelte Mittheilungen aus den Jahren 1877—80. Berlin, 1881.

határozta meg a látás érző. mezejét, a mennyiben a nagy agyvelő hátsó karélyából csak épen a kívánt részt irtotta ki kísérleteinél. De másfelől rájött arra is, hogy terjedelmesebb részek kiirtása tökéletes vakságot okozhat. Ugyanezt bizonyítgatta Ferrier is majmokon tett kísérleteivel. Valahányszor ő a hátsó agyvelőnek mindkét oldali kéregállományát eltávolította, az illető majmok végkép megvakultak; érzéketlenül egy helyt ültek, magukra nem jártak, s ha valaki vezette, mindenbe beleütköztek, mert a tárgyakat észre nem vették.

Szolgáljanak a felhozott tények példa gyanánt, a tudományosan regisztált számtalan tény közül, mert igen hosszú azon buvárok sora, kik a kéregállományt minden irányban átkutatták, hogy a működések localisatiójáról való tant a kéregállomány egyes körei szerint megállapítsák és tökéletesítsék. Ide kell számítanunk a klinikusokat is, kik az idegbajosok és sérült agyuak megfigyelése folytán s az illetők halála után megejtett oknyomozó bonczolásuk által szintén sok bizonyítékot szolgáltatnak e tanhoz, különösen az emberre vonatkozó részéhez. Eddigél minden megfigyelés és kísérlet arra mutat, hogy az emberi agyvelőre vonatkozólag is érvényesek a localisatio ugyanazon törvényei.

Hogy miként értékesítették az emberre vonatkozó megfigyeléseket, arra legyen szabad, a részletek mellőzése mellett, ismét csak egy-két példára hivatkoznunk.

Ha az általánosan elfogadott nézetet, hogy az ember beszédje által különbözik az állattól, föltétlenül érvényesnek nem tartjuk is, a mennyiben az állatoknak is van, bár nagyon tökéletlen, közlekedési nyelvök, mindazonáltal el kell ismernünk, hogy az emberi beszédnyelv az állatihoz képest hasonlíthatatlanul tökéletesebb és oly kiváló előnyöket biztosító, melyeket szavakban kifejezni alig tudunk. Valóban csodálni való, hogy az agyvelőnek e részben megkívántató magasrendű működése volt az, melynek localisatiója iránt a klinikusok legelőbb jöttek tisztába.

Jóval az 1870-ik év előtt, melyben a localisatio elmélete Hitzig és Fritsch kísérletei folytán napirendre került, már tudták a klinikusok, hogy az olyan egyének agyvelején, kiknek beszélőtehetségén lényeges fogyatkozások * mutatkoztak, mindig észleltek holmi kóros elváltozást, még pedig. a nagy agyvelő homlokkarélyainak egy-egy bizonyos

* Kussmaul, Störungen der Sprache. Leipzig, 1877.

helyén. Broca, a párisi tanár (nem régen halt el) már be is bizonyította, hogy az agyvelő baloldalán a harmadik homlok-tekeredvény hátsó része az a hely, melynek sérülése, vagy kóros elváltozása, lényeges zavarokat okoz a beszédben, mit aphasiának neveznek. Ennek a betegségnek több faja van, mi itt csak a legnevezetesebbeket kívánjuk jelezni, melyek a következők. Az aphasia egyik fájában szenvedő beteg mindent megért és helyesen gondolkozik, de beszélni, illetőleg kimondani csak azt tudja, a mit nyomtatva vagy írva lát, p. o. ki tudja mondani ezt a szót «kenyér», ha leírva maga előtt látja, de elfelejti egy pillanat múlva; egy másik esetben elfelejti a beteg a fő- és a tulajdonnevek kezdő betűit; arra is van eset, hogy valaki anyanyelvének gazdag szókincséből alig pár szóra emlékezik.

Hogy mekkora e tények gyakorlati jelentősége, arról a chirurgia mondhatna legtöbbit, mely szorgalmasan felhasználja azokat a maga céljaira, a mennyiben belőlük már nem egy betegségnél, p. o. hűdésnél, következtetést vont arra nézve, hogy melyik helye az agyvelőnek beteg; de sőt a beteg hely gyógyítására irányuló eljárását egyszer s másszor siker is koronázta.

Most már kétségbe vonhatatlan ténynek tartja minden szakember, hogy a lelki és testi működések az agyvelőben lokalizálva vannak; hogy az agyvelő a szerveknek egész rendszere, a melyeknek ép s egészséges voltához, úgy az érzéki szemléletek, mint a mozgások kötve vannak. A kéregállománybeli mezők működésük szerint három csoportra oszlanak: mozgatókra, érzőkre és érzékszerviekre. A mozgató mezőkről indulnak ki az izmokat összehúzóásra bíró ingerek, az érzőkben jönnek tudatunkra a bőr felől jövő, az érzékszerviekben pedig a szem, a fül, a nyelv s az orr útján ható külső ingerek.

A látás agyvelői mezejéről, vagyis a látó sphaeráról, mai nap Munk, Séguin és mások észleletei nyomán biztosan tudjuk, hogy az a nyakszirti karélyban van, még pedig a féltekék belső felszínén. A hallás agyvelői mezejéről ismereteink még nem egészen kimerítőek; annyi bizonyos, hogy a halántéki karélyban fekszik; a szaglász középonti mezejéről már régóta tudjuk, hogy az a féltekék egy vékony, hosszú nyúlványa, az ú. n. «szaglászsinag és gumó». A bőr felől jövő tapintásbeli ingerek érző mezeje igen kiterjedt (Munk és Exner kísérleti eredményei szerint); biztosan eddigelé csak a végtagokra nézve ismerjük, az ezekre ható ingerek ébresztette érzések a középpont előtti s részben a középpont mögötti tekeredvényben jönnek

tudatunkra. Ezek azok a helyek, a hol a végtagok izmainak motoricus mezői is vannak. Ennélfogva, eme tényleges viszonyok alapján, igen valószínűnek tarthatjuk, általában véve is, hogy a bőr minden pontjának tapintó érző mezeje összeesik az illető bőrterület alatt levő izmok mozgató mezőivel, vagyis, a végtagoknak nincsen külön érző-és külön mozgató-mezejük, hanem van közös kéregállománybeli mezejük, azaz érző-mozgató sphaerájuk.

Az «agyvelő-localisatió» nak ezen eseteinél eszünkbe jut önkénytelenül is Gall János* bécsi, majd párisi orvos elmélete. S valóban háladatlanok lennének, ha elméletéről legalább pár szóval meg nem emlékeznénk; hisz igazság szerint, az ő nevéhez fűződik a jelenleg érvényben levő «localisatio» alapgondolata, mely szerint az agyvelői kéregállomány különböző pontjai más-más mőkódések szolgálatában állanak. Igaz ugyan, hogy ez az «agyvelő-localisatio» mai nap egészen más értelmű, mint a hogy az Gall rendszerében magyarázva van, de tagadhatatlan, hogy az «agyvelő-localisatio» nevezetes elve az ő művében jelenik meg legelőször. Lássuk tehát, miben különbözött az ő localisatioja a mostanitól; a különbség kimutatása csak hasznára lehet fejtegetéseinknek, a mennyiben opposita juxta se posita magis elucescunt.

Gall elméletének magva a következő. Az agyvelő felszínének egyes részei különböző szellemi képességeknek székhelyei, melyek külön kis önálló organumokat alkotnak. Ezen organumok egyenkénti erősebb vagy gyengébb fejlettsége határozza meg az ember egyéniségét, melytől függ lelkületének minősége, szenvedélyeinek s különösen tehetségeinek iránya és foka. Ha valamelyik ilyen organum terjedelmesebb, a koponya megfelelő pontján is kiemelkedést okoz; ezt azután kikapinthatjuk s így már külsőleg is felismerhetjük az illető ember tulajdonságait. Gall maga több ezer fejnek végig tapogatása s az illetők természetének megfigyelése folytán az emberi koponya felszínén 30 organumot különböztetett meg, tanítványai azonban folytatva kényelmes módszerét, túlon-túl kibővítették mesterük rendszerét s a koponya kraniológiai mappáját mind sűrűbbre rajzolták. A «gyilkolási ösztön»-nek, a «zenéhez és tánczhoz való tehetség»-nek, az «előadási képesség»-nek, a «szülői és gyermeki szeretet»-nek stb. stb.-nek, mind külön kerületei voltak a koponya-mappán.

* Gall und Spurzheim, Anatomie et physiologie du système nerveux. Paris. 1810—1819.

Gall «phrenológiá»-ja ellen hangosan szólnak az anatómiai viszonyok. Ugyanis, a féltekék felszínének nagy része nem tekint a fej domborulata felé, hanem a nagy hosszanti hasadéokban és barázdákban van elrejtve, részben pedig a koponya alapján nyugszik, olyan helyen tehát, a hová a tapogató ujj oda nem férhet. Továbbá a csontos koponya felszíne nem mondható az agyvelői felület képmásának, s a koponya nem is ragaszkodik minden ponton az agyvelő felszínéhez. A koponya csontjai a boltozaton két lemezből állanak, a belső csakugyan odasimul az agyvelő kiemelkedéseihez és gödreirehez, de a külső sok helyen eltávolodik a belsőtől, köztük hol szivacsos csontállomány, hol levegőt tartalmazó üregek vannak. Általánosságban szólva, Gall «phrenológiá»-ja felett rég pálczát tört a tudomány; helyesen mondja Topinárd, hogy a Gall-féle phrenologia egészen véve a képzelem szüleménye.

E kitérés után, melyet nem csupán contrast kedvéért iktattunk ide, térjünk vissza az agyvelői kéregállománynak nem rég felismert és nem rég megkülönböztetett mozgató, érző és érzékszervi mezőjéhez, illetőleg sphaeráihoz.

Ha majd ezen, alig tíz éves, felfedezés a részletkutatások folytán kellő kiegészítést nyer, a mihez alapos reményünk van, akkor majd mi is megkészítjük az agyvelő felületének mappáját. S valamint Gall tanítványai a csontos koponya felületet mezőkre és területekre osztották, úgy mi is mezőket és területeket különböztetünk meg majd az agyvelői kéregállományon, a melyek közül az egyik a felkar izmainak, a másik a látó érzéknek, egy harmadik a szem izmainak lesz a területe. S az ilyen területeken belül lesznek aztán, ugyancsak egy mappa járásaihoz és községeihez hasonlóan részletesebb adatjelzők, mint p. o. itt az a pont, melyen a keserű ízt érezni meg, itt egy másik pont, mely a felső szemhéj izmának centrumát képezi stb. Hogy mikor érzük el azt az időt, melyben ily részlet-adatok birtokában leszünk, arról most természetesen nem lehet szó. Annyi azonban valószínűnek látszik, hogy az agyvelői kéregállomány anatómiai mappája még igen sokáig marad olyan hiányos, mint akár Afrika belsejének a térképe, melyen a sok üres folt tudatlanságunkról tesz tanubizonyságot.

De ha számításunk ellenére megtörténnék mégis, hogy rövid időn sikeresen átkutatnánk az egész kéregállományt, akkor annak fölülete inkább Európa térképeihez hasonlítana, a mennyiben minden kis területnek meg volna a maga jele. Tegyük, hogy e sikerült kutatások

eredménye száz év múlva rendelkezésünk alatt fog állani, ha akkor majd valaki azzal a kérdéssel fordulna egy életbúvárhoz, hogy az agyvelő térképén mutassa meg neki: hol van a lélek székhelye? az elmondottak után sejthetjük, mit felelne az életbúvár! Felelete körülbelül így hangzanék: «Valamint hogy Európa térképén nincs olyan kerület, melyen irva állana: «itt az európai műveltség», úgy nem létezik az agyvelő térképén se olyan terület, a melyre írni lehetne: «itt a lélek székhelye». S valamint az európai műveltség mindenütt ott van, hol az emberek alapelveik szerint cselekszenek, úgy a lélek is mindenütt ott van, hol tudat keletkezik.

A képzelhető legjobb esetben is, ha e téren ismereteink annyira fejlődnének, hogy valami módon nyomon kísérhetnők az agyvelői működés-folyamatokat, látva az agyvelőrészeknek mozgásait, alak és színváltozásait: akkor talán mehetnénk annyira a megfigyeléseinkkel, hogy némi egybevetés mellett megmondhatnók, mit gondolt a megfigyelt, épen úgy, mint a beszédből következtetni lehet. — bár nem mindig biztosan, — hogy mit gondol a beszélő; de a tulajdonképeni benső állapotot, a tudatbeli jelenségeket, nem fognók soha érzékeinkkel szemlélhetni; ennek a lehetőségét mostani belátással, az emberi szellem jelen fejlődése mellett, elgondolni sem tudjuk.

Annyira mehetünk és mentünk is már e téren, hogy megállapítsuk, miként minden agyvelői anyagváltozás bizonyos lelki, tudatbeli változást is okoz, valamint hogy a zongora billentyűire tett ütések hangokat keltenek, és mi az agyvelőt oly billentyűs szerkezetnek képzelhetjük, melyben minden pont egy-egy határozott lelki hangnak felel meg; azt is el kell képzelnünk, hogy minden lelki, illetőleg tudatbeli változás az agyvelőben megfelelő anyagmozgalmat okoz, de mindez hogyan megy végbe, honnét van az agyvelő tömegének ezen benső összefüggése a tudatbeli jelenségekkel, rejtélyes még előttünk, mire feleletet nem adhatunk. Tehát e részben hallgatnunk kellene, ha szívünk húrjai meg nem szólalnának, megnyugvás után esengő hangon. Megnyugvást lelhetünk először abban, hogy annak, a mit tudni nem lehet, kiderítése és megkülönböztetése által az igazi tudás biztosítva és megdönthetetlen alapra helyezve lett; megnyugvást lelhetünk másodsorban abban, hogy a vizsgálatnak azon iránya, mely az agyvelői anyagi folyamatoknak a tudatbeli tényekkel való összefüggését nyomon követte, egy oly fölvételnek illetőleg meggyőződésnek vetette meg az alapját, mely szerint az agyvelő anyagi folyamatai nemcsak fizikai

és chemiai, hanem logikai törvényeket is követnek. Ez a fölvétel s illetve meggyőződés úgy nagyszerűségénél, mint positiv irányzatánál fogva az emberiség figyelmére valóban legméltóbb.

Már régtől fogva ismeretes dolog, hogy a tudat természete, illetőleg a tudat tényeinek határozatlansága és mulékony volta képezi legnagyobb akadályát a lélektan terén való haladásnak. A tárgyi jelenségek különleges minőségüknél, helyzetüknél, alakjuknál és térvizonyaiknál fogva különböznek egymástól, ellenben a tudat állapotai, az úgynevezett pszichikai tünemények, magukban véve csak minőség- és időbeli különbségeket mutatnak; e miatt a modern psychologia mindenek előtt azon volt, hogy szaporítsa a különbségi viszonyok számát, a mihez kitünő támaszpontokat a physiologia szolgáltatott fölfedezései által.

Miután a physiologia bebizonyította, hogy a lelki jelenségek egyáltalán az agy-gerinczvelői idegrendszer működésétől függenek, egyúttal azt is kimutatta ismételt észleletei és kísérletei által, hogy a lelki állapotok mindig valami idegállapottal állanak összeköttetésben, a mire nézve a legegyszerűbb typus a reflexmozgásokban keresendő. S e részben nem forog fenn semmi kétség az öt érzékre vonatkozólag. A mi a képzeteket illeti, azok keletkezésére nézve nemcsak az inductio jogosít fel azon föltevésre, hogy reproductiójuk oly physikai állapotokat föltételez, minők az érzéseknél is előfordulnak, hanem pathologiai tények, főként a hallucinációk bizonyítják, hogy a képzetek kötve vannak az idegcentrumok állapotához. És ha az érzelmek és kedélymozgalmak lefolyását figyelmünkre méltatjuk, könnyen észrevehetjük, hogy mindenik a maga módja szerint valami physikai állapothoz van kötve, a szervezet valamely működéséhez, milyen a mozgás, taglejtés, jajgatás, kiválasztás, a véredények spasmusa stb. Ezt egyébiránt megengedik a régi psychologia művelői is; kétkedésük, ha nem tagadásuk, csak bizonyos tudatbeli állapotokra vonatkozik, milyenek: az eszmélés, az elvont fogalmak, a magasabbrendű érzelmek. Ezekről azt tartják, hogy a tiszta szellem nyilatkozatai. De nézetük tarthatatlan.

A lelki élet a tudatbeli állapotok hosszú soraiból áll, melyek külön-külön physikai állapotokhoz kötve, érzéki érzetekkel kezdődnek és mozgásokban, illetve cselekvésekben végződnek. S midőn azt tapasztaljuk, hogy ezen állapot sorok vagyis folyamatok egyik végén az érzetek és a képzetek, a másikon pedig az érzelmek és kedélymozgalmak physikai állapotokhoz kötve vannak, lehetséges-e ily körülmények

közt e folyamatok középső ismeretlen mozzanatairól azt föltételeznünk, hogy azok más föltételek és más törvények alatt állanak? Jól mondja Bain:* «Az agyvelő működéséről való összes positiv ismeretünkkel homlok egyenest ellenkezik az a nézet, mely szerint a physikai folyamat rögtön véget érne azon a physikai területen, melyet valami anyag-talan substantia tölt ki; innen kezdve ez az anyag-talan substantia közlené aztán a maga működési eredményét a physikai térköz másik végével és innen fejtené ki hatását a vett benyomásokra, — lenne tehát két anyagi véghatár s ezek között egy szintén anyagi terület egy anyag-talan substantia számára». Merő lehetetlenség, hogy valamely physikai inger az agyvelő egy bizonyos helyére eljutva, rögtön egy anyag-talan valamibe menjen át, hogy aztán bizonyos idő múlva az agyvelőnek egy másik helyén ismét anyagi folyamatot indítson. Ha ez lehetséges volna, akkor a kifáradt karaván bevonulhatna azon oázisba is, melyet a délibáb varázsol elébe, hogy ott kipihenvén s új erőre kapván, ismét a valóságos sivatagban folytassa útját; akkor valaki üvegajtájának tükörképében is kijuthatna szobájából a szabadba. Tényleg nincs semmi megszakadás sem az idegekben, sem az idegingerület folyamatában, s ehhez képest csak az a nézet igazolható, mely szerint a lelki és physikai folyamatok, mint elválaszthatatlan ikrek, együtt fejlődnek s lépésről-lépésre egymást föltételezik. S ha lelki okokról és szellemi hajlamokról beszélünk, közönségesen elvont értelemben vesszük s tekintjük az okokat s hajlamokat, melyek a valóságban mindig két oldalúak, azaz hatásaik lelkiek és testiek egyaránt. Mikor azt állítjuk a lélekről, hogy befolyást gyakorolt a testre, tulajdonképen egy kétoldalu jelenséget állítottunk, melynek testi mozzanata befolyásolta a testet, következésképen test hatott a testre. Midőn valamely bekövetkezendő szerencsétlenségtől való félelmünk megzavarja emésztésünket, nem a félelem elvontan vett érzelme az a tiszta lelki tényező, mely kárunkat okozza, hanem az agyvelőnek és az egész idegrendszernek sajáttságosan felizgatott állapotában nyilvánuló concret kedélymozgalmunk az, mely gyomrunk működéseire zavarólag hat. Ha valamely táplálék, vagy valamely physikai inger a vér útján lecsöndesíti lelki fölhevülésünket és vidám hangulatot ébreszt föl bennünk, ez esetben a physikai tény nem közvetlenül okoz lelki változást, hanem a táplálék s az inger előbb véráramot

* Geist u. Körper. Internat. wiss. Bibliothek; III. B. 160-ik oldalon.

indít az agyvelőhöz és megváltoztatja az idegrezgések irányát, és csak azután s a jelzett módon megváltozott agyvelő-tevékenységnek megfelelőleg keletkezik s jut kifejezésre a lelki állapot.

Ha tehát minden lelki tény egyszersmind physikai is, fölmerül a kérdés: miféle értelme van egy tulajdonképeni physikai ténynek? avagy nincsen-e különbség a lelki és physikai hatások, illetve tények között? Különbség van, még pedig igen jelentékeny, mit a következő példákban kívánunk kimutatni. Valakit holmi étel, ital vagy valami hűsítő szellő jó hangulatba hoz és felüdít — ezt a hatást physikainak nevezzük, mely kiterjed a belekre, a bőrre s ezek útján az idegekre, tisztán physikai folyamatok láncolatában. Valaki egy kellemes hir hallatára, egy hatásos színdarab, vagy nem remélt elismerés láttára öröme gerjed — ezt a hatást lelkinek mondjuk, mert érzelem, gondolkozás és tudat tesz ki mozzanatait a jelenségnek, jóllehet magukra physikai alap nélkül nem nyilvánulhatnak. A tulajdonképi physikai tény egy egyedüli, egyoldalú, tárgyilagos tény, ellenben a lelki tény vagy jelenség mindig kétoldalú, illetve kétalakú — egyik oldala vagy alakja áll érzelmekből, gondolatokból s más subjectiv elemekből. Lelki tényt tökéletesen csak úgy ábrázolhatunk, ha mindakét oldalára tekintünk. Az úgynevezett lelki vagy psychikai hatások — örvendetes hírek, szép költemény, hatásos szónoklat — csak oly physikai alapra folyhatnak be, mely az illető ingerek (hatások) befogadására s kiváltására szervezve van. Ebből logikailag nem az következik, hogy a lélek oka a testnek, sem az, hogy a test oka a léleknek, hanem annyi következik, hogy a lelkes test oka s alapja két alakú jelenségeinek.

Tovább haladva a psychologia tanulságain, megtudhatjuk azt is, hogy az intuitív eszmélés, a meggondolás* sem mehet végbe physikai-

* A legújabb tudományos kísérletek kiderítették, hogy p. o. az asztal tánczólása, melyet a spiritisták oly meggyőzően tudnak a közönség elébe tálalni, lelki kényszermozgásból származik. Ugyanis, ha figyelmünket oly gondolatra szegezzük, mely valamely mozgással van összekötve, akkor önkénytelenül mozgást kiváltó ingerek hatnak az agyvelőből az izmokig s a megfelelő mozgás létrejön az illetőnek akarata ellenére. Az asztaltánczoltatók is egy mozgást kiváltó gondolatban koncentrálják figyelmüket s az asztal tényleg mozog ujjai és izmaik finom, alig látható mozgásai következtében, melyekkel az asztal körül fogják. Spiro, orosz physiologus, a következő kísérletet írja le. Vegyünk egy ív fehér papirost és a kísérleti egyéntartsa reá bekormozott ujjá hegyeit. A tapasztalat azt mutatja, hogy a kéz nem marad nyugton, hanem bizonyos görbe vonalakat ír le, melyek ellipszisek akkor, ha az egyén számokat, vagy költeményt recitál és majdnem köralakúak akkor, ha az

lag meghatározható külső jelek nélkül; azt is tanítja a physiologia, hogy egyik mozzanat enyészetével léphet föl csak a másik; hogy a működés időszaka egyszersmind a desorganisatio időszaka és hogy ez a biológiai törvény érvényes az agyvelőre s minden más szervre, az agyvelő működéseire ép úgy, mint minden más működésre. Csak emlékeztetni kívánjuk t. olvasóinkat, hogy a lelki tevékenység meleg fejlődéssel jár együtt (Schiff), hogy a szellemi megerőltetés változást okoz a testi váladékokban (Byasson) és azt hisszük, hogy elég erős alapra helyeztük állításunkat, melynél fogva minden lelki állapot egy vagy több physikai jelenséggel áll kapcsolatban. Ezt a kapcsolatot sok esetben jól ismerjük, máskor csak sejtjük vagy éppen nem ismerjük.

Erről az elvi állásponttól egészen más értelmet nyer a kérdés, a test és a lélek egymáshoz való viszonyaikra nézve. A régiek által keresett lélek és test közötti viszony, vagyis a kétféle substantia közötti kapcsolat helyébe kétféle jelenség vizsgálata lép, a melyek minden irányban oly állandó összeköttetést s egymásba való átmenetelt mutatnak, hogy tulajdonképen egyféle, de kétalakú jelenségeknek kell mondanunk. Spenczer Herbert (Double-aspect Theory), Bain Sándor és több más böleselő szavaival élve, legjobban jellemezzük e viszonyt, ha kimondjuk, hogy az, mi egyik oldalról tekintve lelki jelenségnek látszik, nem egyéb, mint a physikai oldalról vett szerveknek, kivált az idegrendszernek működése. Ezen psychophysikai szempont szerint a tudat jelenségei a testi szervezet működése gyanánt tűnnek fel, és viszont a szervezet anyagi folyamatai mint a tudat működései jelentkeznek, mert, ha két jelenség változásaiban egymástól annyira függ, hogy az egyiknek változásával egyszersmind a másiké is meg van szabva, és viszont: ekkor az egyiket a másik működésének nevezzük.

Ezzel nem állítjuk azt, hogy a nevezett két változó, t. i. a szervezett anyag és a tudat egymáshoz oly viszonyban állana, mint ok és okozat, előzmény és következmény, mert erről éppen mit sem tudunk. Fölvételünk csupán a szervezett anyag és a tudat közt létező működésbeli összefüggésre vonatkozik, melynek segítségével képesek vagyunk a tudat jelenségeit buvárlataink körébe vonni, a nélkül, hogy a termé-

---

egyént arra figyelmeztetjük, hogy gondoljon p. o. egy almára. Az egyén-ujja az irányított gondolkodás alatt egész önkénytelenül almát fog lerajzolni. Spiro ezeket automatikus mozgásoknak tartja, melyek a megfeszített figyelem alatt a coordinatus idegduczok izgalmból származnak.

szettudományi módszer biztos alapját elhagyni kénytelenítettünk. Kutatásaink közben követjük a fénysugárt, a hanghullámot, a hőrezgést az érzékszervekig, és látjuk azokat az idegvégkészülékekbe bevonulni s innen tovább, az agysejtekig kísérik útjukat. Itt elvesztjük nyomukat. Egy más esetben látjuk a hang hullámait a beszélő száj üregéből kitódulni; látjuk annak tagjait mozogni, s úgy találjuk, hogy mozgásait izomösszehúzódások eszközlik, melyek mozgató idegek hatásaira keletkeznek; látjuk, hogy ezen idegeket ismét a középponti idegsejtek hozzák ingerületbe (innerválják). Itt ismét tudásunk határához érkeztünk. Az utat, mely minket az érző ideg ingerületétől a mozgató ideg ingerületéig vezet, az idegsejtek bonyolódott összeköttetéseiben kijelölve találjuk ugyan, de az itt közben lévő bonyolult folyamat lényege előttünk ismeretlen. És itt sikerrel változtatjuk meg álláspontunkat. A mit az anyag szemeinknek elárulni nem akar, azt a tudat tükrében találjuk meg, s noha csak képben, de mégis olyanban találjuk meg, mely ahhoz, a mit keresünk, törvényszerű vonatkozásban van. S ha most itt észleljük, miként váltja ki az egyik képzet a másikat, miként kapcsolódik az érzethez a képzet s ehhez az akarat, miként szövődnek az érzelmek és gondolatok egymásba: akkor az anyagi folyamatoknak megfelelő sorozatát leszünk kénytelenek fölvenni, melyek egymást váltják ki s egymással fűződnek össze és anyagias módjuk szerint kísérik a tudatos életnek egész mozgalmát, azon törvény szerint, melyet mi a szervezett anyag és a tudat közt létező működésbeli összefüggés törvényének szeretnénk mondani.

Igy állván a dolog, a lélek mint substantia és tehetségei, mint nagy entitások és kis entitások, nem léteznek a modern psychologusra nézve. Belső jelenségekről van már csak szó, melyek mint érzetek és képzetek (psychikai ingerek) a physikai fejleményeket módosítják, de sőt egészben s önállóan létre is hozzák. A tudatbeli állapotok nem üres elvontságok (abstractiók) többé, hanem physikai coincidensükhez kötött jelenségek, melyek a determinismus föltételei alatt állanak. S a lélektan, mely ezt az irányt magáénak vallja, különbözik szelleménél fogva a régítől, a mennyiben kizárja a maga köréből a metaphysikát, különbözik czéljainál fogva, mert csupán a jelenségek vizsgálatára szorítkozik, s végül, módszerénél fogva, a melyet, mennyire csak teheti, a biológiai tudományból veszi át.

Jelenleg nem feladatunk a metaphysika nélküli lélektan, vagy miként nevezni szeretik: a «lélek nélküli psychologia» előnyeiről szó-

lani. csupán tárgyunkra tartozó positiv oldaláról kívánunk itt egyet-mást elmondani.

Az imént körvonalozott felfogás és irány nem jön vala létre a lélektan terén, ha a szerves lények, különösen az állatok kifejlődése körül tett újabb fölfedezések lehetővé nem teszik s elő nem segítik. E részben döntő szerepe jutott Dubois Reymond, Darwin és Haeckel fölfedezéseinek.

Dubois Rajmond azon fölfedezése nélkül, hogy minden érzés és akarás electromagneses természetű, nem tudhattuk volna meg, hogy az érzés minden mozzanata ingerül szolgál s mozgásra készítet; hogy ennél fogva minden, eredetileg oszthatatlan érzet mint érzéklet, mint vágy és mint mozgási inger szükségképen szerepel, még pedig fájdalom vagy gyönyör alakjában, kényszerítvén a szervezetet a fájdalom kerülésére, a gyönyör állandósítására; ez által szabályozván az érző lény egész szellemi életét. Csak ez úton tudtuk meg, hogy az eredetileg oszthatatlan érzet, tartamának ideje alatt érzéklet (sententia), másfelől centrifugaliter mint mozgási inger (moventia), saját kényszerítő izgalma (irritantia) mellett, mely a tudatban mint vágy (cupientia) jelenik meg. S ezen érzési mozzanatok közös alapja az élő lény érzékenysége (sensibilitas).

Az átöröklés s alkalmazkodás törvénye nélkül, melyet Darwin állapított meg s Haeckel általános érvényre emelt, nem foghatnók fel s nem értenők meg: miért marad minden érzéki ingerlésnek nyoma a szervezetben, mely nyom* mint dispositio, azaz mint állapotváltozás a szövetek parány- és tömecs-alkotmányában, mondjuk, mint hajlam a szervezetet képesíti a természeti folyamatok felújítására. Ezen felújítás folytán származik aztán a szervi gyakorlat és megszokás, mely gyengíti ugyan az érzékingerek hatásait, de a szervezet változott állapotait oly módon fokozza, hogy azok mint emlékezés (reminiscentia) a tudatban hatékonyak lesznek; emlékezeti képeket élénkítenek föl, majd szemléletek (repraesentationes), majd képzetek, majd a tudat állapotváltozásainak megfelelő érzelmek (thymosis) alakjában, a melyeknek együttes hatására a homályos hajlam határozott vágygyá, a homályos mozgási inger határozott törekvéssé fejlődik ki, s ugyanesak a folytonos felújítással, illetve gyakorlással együttjáró továbbfejlődés

* Az erők fenmaradása törvényénél fogva az érző lények benyomásai, mint ható erők, nem vesznek el bennök, legfőlebb átalakulnak.

folyamában és a már szerzett tapasztalatok rendjén a tudatban élő képzetek s érzelmek közt feszülés s fokkülönbség támad, mely mint figyelem jelenik meg és magasabb szellemi fejlődésre vezérel.

Darwin fölfedezéseiből tudjuk, hogy az érzékenység a legalsóbb rendű állati lényekben is munkás; ők is megérik egyszerű tudatuk állapotváltozásait és a fájdalom meg gyönyör kényszerítései folytán meg is különböztetik azokat egymástól; hogy tehát a különböztetés (distinctió) az érzékenységnek (érzőtehetségnek) általános s lényeges sajátja. Ezen különböztető, vagy ha úgy tetszik, elemző képesség az állatokban szervezettségük mértéke szerint különböző fokon nyilatkozik; a legmagasabb fokon ítélés (gnosis) formájában, t. i. két tény egységes viszonyának észrevételében nyilvánul s innen túl a beszélni tudó embernél emlékezés s átélt érzetek hatása alatt annyira fejlődik, hogy szabad, syntheticus itéleteket alkot, mi által a vágyódást tanakodásszerű fontolgatássá minősíti és a mozgási ingert a szabad akarat erejére emeli.

Legyen elég ennyi a kérdésünkre tartozó újabb fölfedezésekből. Ennyiből is látható, hogy a lelki élet alap-irányainak a kifejtéséhez nem szükséges a kétféle substantia létében való hit; látható az is, hogy álláspontunk a monismus, melynek alapját elvben és módszerben a modern biológiával való erős szövetség képezi. Meggyőződésünk szerint ezé a jövő.

A kétféle substantia fölvétele, nézetünk szerint, nem természetes, mert ellenkezik a mai tudománynyal és józan felfogással. Ellenben az egy substantia a maga kétféle tulajdonságával: a physikaival és psychikaival, ez a kétoldalu egység kielégíteni látszik a szigorúbb követelményeket is. Vele a természet határain belül maradunk és komoly tanulmányozása a philosophust a természettudóssal való szövetkezésre inti és készíti.

Parázdí Kálmán.

MACHIAVELLI «FEJEDELME».

Machiavelli látta, hogy a Mediciek hatalma napról-napra emelkedőben van. Növelte tekintélyüket X. Leo pápa, kit a művészek és az írók rendkívül magasztaltak, kinek rokonaira nézve oly tervei voltak, mint VI. Sándornak az ő fiával, t. i. számukra egy államot megalapítani. Machiavelli gondolta, tán sikerülni fog a Medicieknek egész Itáliát egyesíteni s maguknak így halhatatlan nevet szerezni. Ehhez ügyesség kell az állami ügyek vezetésében s ő hitte, hogy ezzel bir. Ezen gondolattól áthatva fogott tollat a fejedelem megírásához. A kis munkában hosszú tapasztalatainak eredményeit foglalja össze. A híres tömött munkában szól először:

A monarchia különféle nemeiről.

Minden hatalom, mely az emberek fölött uralkodott vagy uralkodik, vagy *köztársasági* vagy *monarchiai*. A monarchia vagy *örökös*, melynek trónját régi idő óta ugyanazon fejedelmi ház birja, vagy *új*. Az új, vagy *egészen új*, vagy a hódító fejedelemnek az örökös országhoz *hozzácsatolt tagja*. Az így szerzett államok vagy megszokták egy fejedelem kormányát, vagy szabadok voltak. Az uralkodó megszerezte azokat vagy idegen, vagy saját fegyverei, a szerencse, vagy a vitéség által.

Mivel a köztársaságokról más munkában szólott, itt csak a monarchiáról szól. Az örökös államokat, melyek megszokták az uralkodó házat, nem oly nehéz megtartani, mint az újakat. Elég, ha a fejedelem elődjeinek rendjét át nem lépi s a körülményekhez alkalmazkodik. Ha az ily fejedelem csak közönséges ügyességgel bir, mindig megtartja magát a trónon, ha őt ettől egy rendkívüli nagy hatalom meg nem fosztja s ez esetben is azt visszanyeri, mihelyt elűzőjét balszerencse éri. Az örökös fejedelemnek kevesebb oka van sérteni s ezért jobban

szerettetik. Ha rendkívüli bűn őt nem teszi gyűlöltté, már születésénél fogva az alattvalók jót akarnak neki.

De az új fejedelemséget megtartani nehéz. Azzal kezd, mely mint új tag a régi államhoz hozzácsatoltatik, úgy hogy az egészet összetettnek lehet nevezni. Itt a bajok a természetes nehézségek-ből erednek. Az emberek azon hitben, hogy sorsukon javítanak, örömmel cserélnek urat s ezen hit arra bírja őket, hogy az uralkodó ellen fegyvert fogjanak. De reményeikben csalatkoznak, mert a tapasztalás hamar megtanítja őket, hogy helyzetük rosszabb lett. Ennek oka azon természeti szükségesség, mely az új fejedelmet, mindig az ország elnyomására kényszeríti. Neki mindazok ellenségei, kiket a hódításnál megsértett s azokat mind, kik őt ebben segítették, meg nem tarthatja mint barátait, mivel őket várakozásaikban elegendő módon ki nem elégítheti. És mégis kénytelen azon ország lakosainak kedvezni, melybe be akar törni. A meghódított országok, melyek a hódítónak régi államába bekebeleztetnek vagy ugyanazon országban fekszenek s ugyanazon nyelvük van, vagy nem. Első esetben könnyű azokat megtartani, kivált ha meg nem szokták a szabadságot. Hogy azokat biztosan birhatjuk, elegendő az uralkodó családot kiirtani s a törvényeket és az adót meg nem változtatni. Ily módon a főállammal hamar összeforrnak. Ellenben, ha oly országban teszünk hódításokat, hol más nyelven beszélnek, mások a szokások és intézvények, ott nagy nehézségeket kell legyőzni s ily hódítások megtartásához nagy szerencse és nagy ügyesség kívántatik. Legjobb eszköz, ha a hódító személyesen ott lakik. Ez a birtokbavételt biztosabbá teszi, mint azt a török szultán példája mutatja. Ha az uralkodó az országban lakik, a bajt mindjárt látja, a mint támadt s gyorsan segíthet, ha ellenben nincs ott, azt csak akkor tapasztalja, ha már a baj oly nagy, hogy azon segíteni nem lehet. Ha a fejedelem bent lakik, az országot a hivatalnokok ki nem pusztíthatják, az alattvalók a fejedelemben találnak oltalmat. Másik eszköz oda gyarmatokat telepíteni, melyek az országnak mintegy kulcsai. Vagy ezt kell tenni, vagy katonaságot tartani. A gyarmatok nem okoznak a fejedelemnek nagy kiadásokat s csak azokat sértik, kiknek földjeit és házait a fejedelem elvette, hogy azt másoknak adja s ez a népnek csak kis része. A megsértettek, elszórva és szegények, nem árthatnak neki. A többiek, kiket nem sértett meg, békén maradnak s óvakodni fognak ellene valamit tenni. nehogy, a megraboltak sorsára kerüljenek. Az embereknek vagy hize-

legni kell, vagy őket megsemmisíteni, mert a könnyű sértés miatt bosszút állanak, a nagyokért azt nem tehetik. A sértésnek, melyet valakinek okozunk, olyannak kell lenni, hogy bosszútól nem kell tartani. Ha esendőroket tartunk, ez sokkal többbe kerül, az állam őrzése felemészt csaknem minden jövedelmet, úgy hogy a hódítás a fejedelem kárára van. Ily rendszabály mélyebben sért, mivel az egész ország nyomatik, minthogy a katonai szállásokat változtatni kell s ennek terhét mindenki megérzi. Így mindnyájan a fejedelem ellenségei lesznek. Az ily országban a hódító a kevésbé hatalmas szomszédjainak oltalmazójául tegye magát s törekedjék a leghatalmasabbakat gyengíteni. Továbbá őrizkedjék, hogy valami esemény által szintoly erős hatalom be ne törjön az országba. A rómaiak minden hódításaikban igen helyesen így jártak el: különösen volt abba mindig jó belátásuk, midőn a háborút nem lehetett elkerülni, ők azt az ellenség előnyére soha el nem halasztottak. Ellenben XII. Lajos francia király politikáját nagyon rosszalja. A mint Majlandot elfoglalta, hirtelen visszanyerte Itáliában a tekintélyt, melyet elődje VIII. Károly elvesztett s a kisebb hatalmak mind szövetségesei lettek. De alig vonult be Majlandba, a pápának segedelmet küldött, hogy ez Romagnát elfoglalja. Nem vette észre, hogy midőn a pápát nagygyá tette s egyházi hatalmát, mi már magában annyi tekintélyt ad, még oly nagy világi hatalommal is emelte, csak magát gyengítette, mert mindazokat, kik karjaik közé vetették magukat, egyszerre elvesztette. És hogy Nápolyt elfoglalhassa, ezt a spanyol királylyal megosztotta. Így ő, ki Italiában túlnyomó hatalommal birt, egy vetélytársat hitt be, hogy a dícsvágyó nagyoknak legyen kihez menekülni. Mindezekből azon általános szabályt vonja le: ki azt eszközli, hogy más hatalmas legyen, maga semmisül meg.

A monarchiák két különböző módon kormányoztatnak: vagy egy fejedelemtől és esupa szolgáktól, kik, mint kegyelme által kinevezett hivatalnokok, az országot kormányozni segítik, vagy egy fejedelem és a bárók által, kik rangjukat nem az uralkodó kegyelméből, hanem ősi származásuknál fogva birják. Azokban az országokban, melyek egy fejedelem és szolgái által kormányoztatnak, a fejedelem hatalmasabb, mert országában senki nem ismer más urat, mint őt. Példa a kettőre Törökország és a francia királyság. Törökországot nehéz meghódítani, de ha meg van hódítva, könnyű azt megtartani. A meghódítás nehézségeinek oka abban fekszik, hogy a hódítót nem hiv-

hatják be az ország nagyjai, és hogy vállalatát nem remélheti azok által megkönnyíteni, kik a szultánhoz legközelebb állanak, mert ők mindnyájan a szultán teremtményei, tehát nehéz őket megvesztegetni. És ha ez sikerülne is, nagy haszon nem volna benne, mert ők a népet nem ragadhatják magukkal. Ha valaki a szultánt megtámadja, bizonyos lehet benne, hogy valamennyi török egyesül s ő csak saját erejében helyeztetheti reményét és nem az ellenség egyenletlenségében. De ha egyszer a szultán úgy győzetett le, hogy más sereget ki nem állíthat, ekkor csak a fejedelmi családtól kell félni. Ha ez is meg van semmisítve, nincs mitől tartani. A többieknek a népre nincs befolyásuk s a győző valamint a győzelem előtt semmit sem remélhetett tőlük, úgy a győzelem után miattok békében lehet. Ellenkező eset van ott, hol a monarchia úgy kormányoztatik, mint Franciaország, könnyen lehet az országba betörni, ha valaki a birodalom bárói közül csak egyet is megnyer. Ez a győzelmet megkönnyítheti. De a győzelem után előállanak a nehézségek, úgy azok részéről, kik a hódítónak segítettek, mint azok részéről, kiket ő legyőzött. Hogy úr légy, nem elég a fejedelmi házat kiirtani, mert marad elég úr, ki az új mozgalom élére áll.

Ha saját törvényei alatt szabadon élő államot hódítunk meg, annak megtartásához három mód van: az első azt elpusztítani, a második, hogy a hódító ott lakjék, a harmadik, meg kell hagyni törvényeit, adót fizettetni s a kormányt kevesekre bízni, kik az államot engedelmségben megtartják. Egy a szabadságot megszokott várost könnyebb az engedelmségben megtartani, ha kormányát saját polgárraira bizzuk, mint más módon feltéve, hogy azt nem akarjuk feldúlni. Köztársaságokat bírni, ehhez legbiztosabb eszköz az elpusztítás. A szabadság neve és annak régi intézményei örökös alkalomadás a lázongáshoz. Sem az idő hossza, sem a jótétemények azt el nem feledtetik. Akár mikép álljuk a dolgok útját, ha a lakosok szét nem szóratnak, a szabadságot és a régi intézményeket sohasem fogják elfeledni. Más-kép van azon városoknál és országoknál, melyek egy fejedelem kormányát megszokták, ha családja kiirtatott. Egyrésről megszokván az engedelmséget, másrésről hiányozván az uralkodó család, nem egyesülhetnek, hogy a maguk kebeléből fejedelmet válasszanak, a szabad életet pedig nem ismerik. A hódítónak ezek nem okoznak gondot, ellenben a köztársaságokban nagyobb a gyűlölet, több a bosszú, emlékezet a szabadságra élénk. Legbiztosabb eszköz tehát azokat megsemmisíteni vagy ott lakni.

Az új trónok megtartása, melyeket az új fejedelem elfoglalt, több vagy kevesebb nehézséggel jár. Ha egy magánemberből lesz fejedelem, ez feltesz vagy érdemeket, vagy szerencsét. Azon férfiak közül, kik nem a szerencse, hanem érdemeik által jutottak a trónhoz, leghíresebbek: *Mózes*, *Cyrus*, *Romulus* és *Theseus*. Mózesről nem lehet szólni, mert ő csak az Isten parancsainak volt végrehajtója. Őt csak azért lehet bámulni, hogy méltónak találtatott, hogy az Istennel beszéljen, ellenben Cyrus és a többiek, kik birodalmakat vagy meghódítottak vagy megalapítottak, mindnyájan csodálatra méltók. Közelebről vizsgálva a dolgot, az ő tetteik és intézvényeik úgy tűnnek fel, mint Mózesé, kinek tanítója volt. Ha nézzük tetteiket és életeiket azt találjuk, hogy a szerencsének semmi mást nem köszönnek, mint az alkalomadást, mely nekik anyagot nyújtott, hogy ennek oly formát adjanak, melyet jónak tartottak. Ezen alkalomadás nélkül szellemök nagysága el lett volna veszve, nagyságuk nélkül pedig az alkalom hiába jött volna. Theseus nem mutathatta meg nagyságát, ha az athéneiek nincsenek elszórva. Ezen férfiaknak az alkalomadást a szerencse adta; kitűnő tulajdonságaik felismerték az alkalmat. Így lett hazájuk megdicsőítve és boldog. A ki mindezen férfiak saját nagysága által lesz fejedelem, fejedelmi méltóságát nehezen küzdi ki, de könnyen megtartja. Nehézségekkel jár államot megalapítani és a maga biztosítása végett új intézvényeket behozni. Nehéz a dolgok új rendjét megállapítani. Az újítóknak ellenségei mindazok, kikre nézve a dolgok régi rendje hasznos. Ellenben azok részéről, kikre nézve az új rend jó, lanyhán segítetik. Ezen lanyhaság oka, részint a félelem azoktól kik mellett a régi szól, részint az emberek hitetlensége, kik az újítások előnyében nem hisznek előbb, míg annak csalhatatlan tapasztalását nem látták. Machiavelli, hogy a dolgot tisztába hozza, azt fejtegeti, hogy az újítók önállók-e vagy másoktól függnék, azaz hogy munkájuk véghezvitelénél kérni kénytelenek-e vagy kényszeríthetnek. Első esetben mindig rossz végök van és semmit se hoznak létre, ellenben ha csak maguktól függnék és kényszeríthetnek, útjuk ritkán veszélyes. Ez oka annak, hogy a fölfegyverezett próféták győznek, a fegyvertelenek megsemmisülnek. Azonkívül a népek természete változó s könnyű dolog őket meggyőzni, de nehéz ezen hitben megtartani. Oly helyzetben kell lennünk, hogy ha nem hisznek, ezen hitre őket kényszeríteni lehessen. Az ily férfiaknak kezdet óta nagy nehézségekkel kell megküzdeni, ha ezeket legyőzik, hatalmasok, boldogok és tiszteltetnek.

Azok, kik magánemberekből pusztá szerencse által lesznek fejedelmekké, ide kevés fáradsággal jutnak el, de annál nehezebb a méltóságot megtartani. Ilyenek azok, kik az uralkodást megveszik vagy azt más kegyelmének köszönik. Ily fejedelmek egyedül annak akaratától és szerencsésjétől függnék, ki őket felemelte. Maguk által fenn nem tarthatják magukat s azt nem is értik, maguk által nem, mert nincs saját fegyverük. Ezenkívül a gyorsan szerzett trónok nem bocsáthatnak mély gyökeret s azokat a legelső vihar felforgathatja. Csak kitűnő emberek kerülhetik el ezt a sorsot. Két példát hoz fel arra, kik saját nagyságuk által lettek fejedelmekké: *Sforza Ferenczet* és *Borgia Caesart*. Sforza magánemberből saját vitézsége által lett majlandi herceggé s azt kevés fáradalommal megtartotta, mit sok megerőltetéssel szerzett. Borgia Caesar ellenben közönségesen valentínói herceg, atyjának, VI. Sándor pápának, szerencsése által jutott a trónhoz s annak halála után azt elvesztette, noha maga mindent elkövetett, mit egy okos és vitéz embernek tenni kell, hogy trónját megtartsa, melyhez idegen fegyverek és idegen szerencse által jutott el. Machiavelli azt látja, hogy a herceg jövődő hatalmához biztos alapot vetett, azért erről hosszabban szól, mivel egy új fejedelemnek jobb tanácsot nem adhat, mint az ő cselekedeteinek példáját. És ha törekvései semmit se használtak neki, ennek nem ő volt oka, hanem a szerencse, mely rendkívüli módon álnok volt iránta. Machiavelli miután a hercegnek minden hitszegéseit, jogtiprását, erőszakát, kegyetlenségeit bámulva előadta, a hercegnek minden tetteit összevéve, semmit se rosszal benne, sőt inkább mindazok számára, kik idegen szerencse és idegen fegyverek által felemelkedtek, őt állítja fel mintául Magas értelménél és nagy szándékainál fogva ő más kép nem cselekedhetett s terveinek útjában csak VI. Sándor rövid élete és az ő betegsége állott. Ki tehát szükségesnek találja, hogy új trónján ellenségei ellen magát biztosítsa, hogy család és erőszak által győzzön, hogy a népek szeretetét és félelmét, a katonák engedelmisségét és tiszteletét megszerezze, hogy megsemmisítse azokat, kik őt megsérthetik vagy megsérteni fogják, hogy a dolgok régi rendjét újjal felcserélje, hogy szigorú és kegyes, nagylelkű és bőkezű legyen, hogy a hűtelen katonaságot kiirtsa s újat teremtsen, hogy a fejedelmek szövetségeseit megtartsa, hogy ezek illően kedvezzenek neki, hogy féljenek őt megsérteni; ki mindezt szükségesnek látja, annak számára jobb mintaképet nem állíthat fel, mint a herceg tetteit.

Csak azzal vádolja őt, hogy II. Juliussal rossz választást tett. Ezen egy hiba lett teljes bukásának oka.

Azután azokról szól, kik nem a szerencse, hanem a bűntények által jutottak a trónra. Mintha Valentino nem lett volna ilyen! Példárá *Agathokles*, ki a legalacsonyabb sorsból lett Syracusa királya. Agathokles, miután a karthagoiakkal szövetségbe lépett: összehívta a népet és a szenatust, mintha a város ügyeiről akarna velök tanácskozni. Azután a szenátorokat mind s a népből a legtekintélyesebbeket katonái által legyilkoltatta. Most biztos volt s a siker egészen az ő műve. Machiavelli azt mondja, nem lehet érdemnek mondani saját polgárait meggyilkoltatni, barátait elárulni, hit, könyörület nélkül lenni, miáltal igenis lehet uralkodást, de nem dicsőséget szerezni. Azonban, ha nagy lelkét vizsgáljuk, melylyel a veszedelemnek szemébe nézett, azt legyőzte és a szerencsétlenséget elviselte, nincs ok őt a legnagyobb hadvezéreknek alárendelni. De vad kegyetlensége és az emberi érzés hiánya miatt nem lehet őt a kitűnő emberek közé számítani. Azután kérdi, hogy Agathokles annyi gonoszság elkövetése után miért élhetett hazájában biztosan és a külföldi ellenség ellen is oltalmazhatta magát, holott sok más uralkodó kegyetlenségei miatt még békés időben sem tarthatta meg magát a trónon. Ugy felel, hogy ez a kegyetlenség jó vagy rossz alkalmazásától függ. Az a jól alkalmazott kegyetlenség, melyet biztonságunk végett csak egyszer hajtunk végre, azután felhagyunk vele s azt az alattvalóknak lehető legnagyobb javára tesszük meg. A rosszul alkalmazott az, mely noha kezdetben ritkán történik, idővel inkább nő, mint szűnik. Megjegyzi, hogy ki a kormányt hatalmába keríti, minden kegyetlenséget meg kell fontolnia, melyet kénytelen végrehajtani. Ezt mind egyszerre kell megtennie, hogy azután az embeereket megnyugtassa s jótéteményei által megnyerje. Ki más-képpen cselekszik, kénytelen a kést mindég kezében tartani s nem támaszkodhatik alattvalóira, mivel ezek a folytonosan új sértések miatt nem lehetnek iránta bizalommal. Ezért a sértéseket egyszerre el kell követnie, hogy kevésbé érezve, kevésbé sértsenek. Ellenben a jótéteményeket kicsinyenként kell eszközölni, hogy annál jobban lehessen azokat ízlelni. Mindenek előtt a fejedelem úgy viselje magát alattvalói iránt, hogy semmi balszerencséjében meg ne változzék, sem a jóban, sem a gonoszságban. Mert ha nehéz időkben beáll a szükség, nincs többé idő a gonoszsághoz s a jó, mit teszsz, nem válik hasznodra, mivel azt tartják, hogy kényszerítve teszed.

Ki polgárainak jóakarata által lesz hazájában fejedelem, azt *polgárfejedelemnek* mondjuk. Hogy ezt a czélt elérjük, nem kell sem érdem, sem szerencse, hanem csak szerencsés ravaszság. Ily trónra lépünk vagy a nép kedvezéséből vagy a nagyok kegyéből. A kettő ellenkező törekvésből származik s ennek abban rejlik alapja, mivel a nép nem akarja, hogy a nagyok uralkodjanak rajta és hogy azt nyomják. A nagyok éppen ezt akarják. Ezen ellentétes kívánságok eredményezik vagy a fejedelmet, vagy a szabadságot, vagy a féktelenséget. A fejedelem uralkodását vagy a nép vagy a nagyok hozzák be. Ha a nagyok látják, hogy a néppel nem bírnak, kebelökből egyet minden tekintélyökkel felruháznak s fejedelmökké teszik, hogy árnyékában kívánságaikat kielégítsék. A nép is, ha látja, hogy a nagyoknak ellen nem állhat, egyet ruház fel tekintélyével s fejedelemnek teszi, hogy hatalma által védve legyen. Ki a nagyok segélyével jut a trónra, nehezebben tartja fenn magát, mint az, ki a nép támogatása által emelkedik oda. Ő fejedelem sok oly férfi között, kik hiszik, hogy vele egyenlők, kik fölött tehát sem nem uralkodhatik, sem őket akarata alá nem hajthatja. Ki ellenben a nép kegye által lett fejedelem, az egyedül áll és senki vagy kevesen vannak körülötte, kik nem készek neki engedelmeskedni. Nem is lehet a nagyokat tisztességes módon kielégíteni és úgy, hogy másokat meg ne sértsünk. Ellenben a népet lehet, mert a nép czélja sokkal tisztességesebb mint a nagyoké. Ezek el akarják a népet nyomni, a nép nem akar elnyomatni. Meg kell jegyezni, hogy a fejedelem sohasem nyerheti meg magának az ellenséges érzületű népet, mivel igen számos, ellenben a nagyokkal ez könnyebben sikerül, mivel kevesen vannak. A legrosszabb, mire a fejedelemnek egy ellenséges indulatu néppel szemközt el kell készülvé lenni, az, hogy őt elhagyja. Az ellenséges érzületű nagyok részéről pedig az a veszély fenyegeti őt, hogy felkelnek ellene. Mivel tovább látnak és ravaszabbak, mint a nép, korán arra gondolnak, hogy magukat biztosítsák s a körül keresnek érdemeket szerezni, kiről hiszik, hogy győzni fog. A fejedelem kénytelen mindig a néppel élni, a nagyok nélkül el lehet, mivel mindennap emelhet és buktathat. A nagyokat két tekintetből lehet vizsgálni. Ők vagy úgy cselekszenek, hogy hozzád és szerencsédhez csatlakoznak vagy nem. Kik hozzád csatlakoznak és nem rablóvágyók, azokat tisztelned és szeretned kell. Azokat, kik nem csatlakoznak hozzád, ismét két szempontból lehet tekinteni. Ők így cselekesznek, vagy mivel hiányzik náluk a bátorság s ekkor fel kell

őket használni, különösen a jó tanácsadókat, mert a szerencsében becsületet vallasz velük, a szerencsétlenségben nem kell tőlük tartani. De ha szánt-szándékosan és nagyravágyó okokból nem csatlakoznak hozzád, ez annak jele, hogy nem rád, hanem magukra gondolnak. Ezek-től a fejedelem őrizzék, mintha nyílt ellenséggel volna dolga, mert a szerencsétlenségben mindig azon lesznek, hogy őt megbuktassák. Ha tehát valaki a nép kedvezéséből lesz fejedelem, igyekezzék a nép jóindulatát megtartani, mi annál könnyebb, mivel a nép nem kíván mást, mint hogy el ne nyomassék. De ha a nagyok által, a nép akarata ellen lesz valaki fejedelemmé, a népet kell mindenek előtt megnyernie. Ez is könnyen megy, ha pártját fogja. Az emberek ugyanis, ha attól kapnak jót, kitől csak rosszat vártak, annál inkább lesznek neki, mint jóltevőjüknek, lekötelezve. A fejedelemnek mindig szüksége van a népre, különben ha dolgai rosszul mennek, nem tud magán segíteni. A polgári fejedelmeket mindenkor veszély fenyegeti, ha a korlátlan hatalomra törekésznek. Ezen fejedelmek vagy maguk uralkodnak vagy a hivatalnokok által. Utolsó esetben állásuk gyengébb és veszedelmesebb, mert egészen azon polgárok akaratától függnek, hiknek kezében vannak az államhivatalok. Ezek különösen a balszerencse napjaiban könnyen elvehetik országaikat, midőn fellázadnak ellenök vagy nem engedelmeskednek nekik. A fejedelemnek a veszély napjaiban nincs többé ideje a korlátlan hatalomhoz folyamodni, mert az alattvalók, kik megszokták a tisztviselőktől venni a parancsokat, a vihar idejében nem hajlandók neki engedelmeskedni s veszedelmes időkben olyan emberei nem lesznek, kikben megbízhatik. Ahhoz sem szabhatja magát, mi a béke idején történt, midőn a polgárok rászorulnak. Midőn a halál távol van, mindenki ígér, mindenki meg akar érte halni, de a balszerencsében midőn a trónnak van szüksége a polgárookra, olyanok kevesen találkoznak. A bölcs fejedelemnek oly eszközről kell gondoskodni, hogy a polgárok minden helyzetben, minden viszonyok között érezzék kormányának szükségét. Akkor mindig hűk lesznek.

Azt is kell vizsgálni, hogy egy fejedelemnek oly nagy állama van-e, hogy szükség esetében maga segíthet magán vagy idegen oltalomra szorul. Azon fejedelmek maguk segíthetnek magukon, kik emberekben és pénzben gazdagok lévén, egy jókora sereget állíthatnak ki s mindenki ellen csatakészen vannak; ellenben idegen segedelemre szorul, ki az ellenséggel nem mérkőzhetik, hanem a vár falai mögött keres menedéket. Ekkor nincs egyéb hátra, mint a székvárost meg-

erősíteni, a szükségességekkel ellátni. Kinek megerősített városa van s ki alattvalóival jól bánt, nem könnyen fog megtámadtatni. A nehéz vállatokba nem szeretnek az emberek belekapni. Azon ellenvetésre, hogy a nép, melynek a városon kívül fekvő földjeit az ellenség elpusztítja, a fejedelemtől elpártol, politiko-psychologiai okokkal felel.

Végre szól az *egyházi fejedelemségekről*. Ezekhez vagy az érdem, vagy a szerencse által jutunk el. Azok megtartásához sem az egyik, sem a másik nem kell. Ezek támasza a vallás régi intézvényei, melyek oly hatálylyal bírnak, hogy az egyházi fejedelmeket a trónon megtartják, éljenek és cselekedjenek bármiképpen. Nekik vannak államaik és nem védelmezik, vannak alattvalóik és nem kormányozzák azokat, senki azokat tőlük el nem veszi s az alattvalók, kiket ők nem kormányoznak, nem gondolnak arra, hogy kormánypálcájuk alól felszabaduljanak, de ezt nem is tehetik.* Ezek az egyedül biztos és boldog fejedelmek. Minthogy magasabb hatalom által vezetettek, melyhez az emberi szellem el nem ér, Machiavelli erről nem szól, mert mivel az Isten által felemeltetnek és tentartatnak, róluk elmélkedni akarni az ember részéről merészség volna. Azon lehető kérdésre, honnan szerzett az egyház ily nagy világi hatalmat, hogy a francia király is fél tőle, holott VI. Sándor előtt Itália hatalmasságai, sőt a kisebb bárók is az egyház világi hatalmát kevésre becsülték, Machiavelli azt feleli, hogy VIII. Károly hadjárata előtt Itália a pápa, a velenceiek, a nápolyi király, a majlandi herceg és Florenz uralkodása alatt állott. Ezen hatalmakra két dolog gondja nehezedett, hogy idegen a sereg élén ne jöjjön be Itáliába és hogy egyik se nagyobbítsa a maga országát. Legtöbb gondot szerzett nekik a pápa és Velence. VI. Sándor megmutatta, hogy mennyit tehet egy pápa, ha pénze és katonája van. A valentini herceget és a francziák hadjáratát felhasználván, nevezetes dolgokat vitt véghez. Neki nem volt szándéka az egyházat, hanem fiát hatalmassá tenni, mégis minden, mit tett az egyház hatalmát növelte, mert halála és a herceg bukása után minden fíradalmainak az egyház lett örököse. Következett II. Julius, ki az egyházi birtokot Romagnával nagyobbítva vette át, Róma bárói meg voltak alázva, kiegyengetve az út a kincsek gyűjtéséhez, Velenczét a pápa megalázta, a francziákat Itáliából kiűzte. Mindez nagy dicsőségére sikerült neki, mert mindezt tette az egyház

* Machiavelli óta nagyot változott a világ.

nagyobbitására és nem családjá javára. Így X. Leo pápa szentsége az egyházat nagyon hatalmasnak találta s lehet reményleni, hogy valamint azon férfiak az egyházi államot fegyver által nagyobbitották, ő erényei és sok jeles tulajdonai által a szent széket nagygyá és tiszteletre méltóvá fogja tenni.* Az egyházi államokon kívül a többi államok nem oly szerencsések, ezeknek törekedniök kell, hogy magukat politikai okossággal kormányozzák és fegyverrel védelmezzék.

Fegyveres erő.

Eddig azon eszközökről és utakról szólott, hogy a különféle fejedelemségeket mikép lehet megszerezni és fentartani, most arról értekeznek, hogyan kell azokat védelmezni. Egy fejedelemre nézve szükségképeni, hogy hatalmának jó alapja legyen, másképen okvetlenül megbukik. Minden államnak főalapja a jó törvények és a jó fegyverek. Ott nem lehetnek jó törvények, hol nincsenek jó fegyverek, de hol jó fegyverek vannak, ott a törvényeknek már csak ezért is jóknak kell lenni. Itt csak a fegyverekről beszél. A fegyverek, melyekkel a fejedelem a maga országát védi, vagy saját fegyverek, vagy zsoldosok, vagy segédseregek, vagy vegyesek. A zsoldosok és segédseregek haszontalanok és veszélyesek. Ha trónodat a zsoldosokra alapítod, az sohasem áll biztosan, mert azok egyenetlenkedők, nagyravágyók, fegyelmetlenek, erősek barát, gyávák az ellenség ellen, Istentől nem félnek, emberek iránt hűséget nem ismernek. Bukásod addig nem áll be, míg nincs ellenséged, béke idején általok, a háborúban az ellenség által pusztítottat. Ennek oka, hogy más szeretet nem köti őket hozzád, mint a zsold, mely nem elegendő, hogy érted halljanak. Ők addig akarnak katonáid lenni, míg nem háborúskodol, de a mint a háború kiüt, szétfutnak, vagy haza mennek. Machiavelli Itália romlását a zsoldosoknak tulajdonítja, VIII. Károly Itáliát mintegy séta közben ezért foglalta el. Azoknak, kik azt állították, hogy ennek oka saját bűneink, igazuk van, noha nem éppen azon vétkek, melyekről szólottak, hanem azok, melyeket ő (Machiavelli) adott elő. Azok fejedelmi bűnök voltak s a fejedelmek lakoltak értök. Ha a zsoldosok hadvezérei jeles emberek, nem bízatsz meg bennök, mert saját nagyságra törekcszenek és el fognak nyomni. Ha pedig a hadvezér nem vitéz, vele együtt megsemmisülsz. A fejedelem maga legyen a hadvezér,** a köz-

* Más hangon szól X. Leóról mint az előbbi pápákról.

** Ez ma már ritkán lehet.

társaság pedig küldjön az ellenségre megbízható jeles embert. A tapasztalás tanítja, hogy csak a felfegyverzett fejedelmek és köztársaságok tesznek nagy haladást, ellenben a fogadott fegyverek mindig romlást hoznak. A segédfegyverekre sem támaszkodhatik az, ki trónját biztosnak akarja látni. A segédcapatok annak hatalmába ejtenek, ki neked segített. Azon következtetést vonja le, hogy a trón csak akkor biztos, ha saját fegyverei védik. A bölcsök mindig azon véleményben voltak, hogy semmi sem oly gyenge és romlandó, mint azon hatalom, mely nem áll saját alapján. Saját fegyvereid, saját alattvalóid, polgáraid. A fejedelemnek ne legyen más gondolata és gondja, mint a hadügy. Ez illik az uralkodóhoz. Fejedelmek, kik inkább az élvre, mint a fegyverre gondoltak, elvesztették trónjukat. A fegyvertelen fejedelmet kevésre becsülik, mi oly gyalázat, melytől neki őrizkednie kell. A fejedelem soha se szűnjék meg magát a fegyverben gyakorolni. Machiavelli szerint az állam főereje a katonaságon alapszik. Ezen gondolat politikai munkáin mindenütt keresztülesillámlik, mert fődolog az ellenséget visszaverni és az alattvalókat féken tartani. Fegyveres erő és politikai okosság nélkül az állam nem tarthatja fenn soká magát.

A fejedelem tulajdonságai.

Könyvében egy főpont azt vizsgálni, hogy a fejedelem mint viselje magát alattvalóival és szövetségeseivel szemközt. Maga mondja, hogy e tekintetben eltér másoktól. Sokan képzeltek magoknak köztársaságokat és fejedelmeket, minőket a valóságban soha senki sem látott. Nagy a különbség az ember között, a mint van és az ember közt, a milyennek kell lennie. Ki nem ügyel arra, mit tesz s azzal foglalkozik, mit kellene tennie, az inkább romlásán, mint fentartásán dolgozik. Valóban olyan embernek, ki mindenben érényes akarna lenni annyi ember között, kik nem azok, tönkre kellene mennie. Hogy tehát a fejedelem a trónon fentartsa magát, tanulnia kell nem érényesnek lenni. Machiavelli nem akar eszményi fejedelemről szólni, hanem tartja magát a valósághoz.

Minden ember, kivált a fejedelmek, kiknek magas állása az emberek figyelmét magára vonja, alá vannak vetve mások ítéletének, tehát a dicsérésnek és a gyalázasnak. A fejedelem főtulajdonságai körülbelül a következők: adakozás, fősvénység; pazarlás, rablásvágy; szelidség, kegyetlenség; hűség, hitszegés; erő, bátorság; gyengeség, kislelkűség;

nyájasság, gőg; szüziesség, bujaság; egyenesség, ravaszság; engedékenység, kegyetlenség; komolyság, könnyelműség; vallásosság, hitelenség. Mindenki be fogja vallani, hogy dicséretre méltó dolog, ha egy fejedelem az említett tulajdonságokból csak a jókkal bírna, de mivel az emberi természet meg nem engedi, hogy azokat mind bírja, a fejedelemnek oly okosnak kell lenni, hogy kerülje azon bűnök gyalázatát, melyek koronáját elrabolhatnák. A többiektől is a lehetőségig óvakodjék. Ha pedig nem lehet, azzal sokat ne törődjék. A fejedelem, ha az adakozás hírében akar állani, kénytelen lesz népét nagyon terhelni, mi őt utálttá teszi. Minthogy adakozása által sokakat megsértett s csak keveseket ajándékozott meg, érzi, hogy a veszedelem szélén áll, s ha most más utat vág be, a fősvénység gyalázatába esik. Minthogy a fejedelem az adakozást nem gyakorolhatja úgy, hogy az elismertessék, ne gondoljon vele, ha fősvénynek tartatik. Idővel őt adakozóbbnak fogják tekinteni, ha látják, hogy takarékosága mellett jövedelmeivel kijön, a nélkül, hogy e miatt népét terhelné. Így mindenkitől bőkezűnek fog tartatni, kiktől semmit sem vesz el, ezek pedig sokan vannak, fősvénynek csak azok részéről, kiknek semmit sem ad s ezek kevesen vannak. A fejedelem ad vagy a maga s alattvalóinak vagyonából vagy idegen vagyonból. Első esetben legyen fősvény, másik esetben adjon tele kézzel. A fejedelemre nézve, ki hódító háborúkat visel, melyek zsákmánya a pénztárt megtölti, ki az idegen vagyonnal kénye szerint rendelkezik, az adakozás szükséges — katonái végett. Azzal, mi nem a tied és alattvalóidé, lehetsz bőkezű, saját vagyonod pazarlása ártalmas. Semmi sem emészti magát fel úgy, mint a bőkezűség. Ha azt gyakorlod, elveszted gyakorlásához az eszközt s vagy szegény leszesz és megvetett vagy, hogy a szegénységtől menekül, rabolni vágyó és gyűlölt, pedig egy fejedelemnek el kell azt kerülni, hogy őt ne kicsinyeljék és ne gyűlöljék. A fejedelemnek kívánnia kell, hogy őt a világ kegyelmesnek, szelidnek tartsa és ne kegyetlennek. De a kegyelmesség ne legyen rosszul használva. Borgia Caesart kegyetlennek tartották, de kegyetlensége Romagnában helyre állította a rendet. Szorosan véve a dolgot, ő emberibb volt, mint a florencziek, kik Pistoját a pártok által semmivé tették. A fejedelem a kegyetlenség gyalázatával ne gondoljon, ha akarja, hogy alattvalói egységben és engedelmisségben tartassanak, kevés elrettentő példa által kegyelmesebb lesz, mint azok, kik sok kegyelmesség által a rendtelenséget engedik elharapózní. Machiavelli azt kérdi, jobb-e, ha

a fejedelmet szeretik, mintha félnek tőle, vagy megfordítva. Minthogy a kettőt nehéz egyesíteni, sokkal biztosabb, ha félnek tőle, mintha szeretik. Az emberek általában ingadozók, önzők, hálátlanok, tettetők, a veszedelemben elhagynak, ők kevésbé óvakodnak attól egy szeretett fejedelmet megsérteni, mint olyat, kitől félnek, mert a szeretetet a kötelesség kapcsai által tartatik fenn és mivel az emberek rosszak, ezen kapocs megszakad, ha van kilátás a saját előnyre. Ellenben a félelem fentartható a fenyegető büntetés által, mert ettől az emberek mindig félnek. De féljenek a fejedelemtől oly módon, hogy őt ne gyűlöljék, noha nem szeretik. Ezt elérheti, ha alattvalóinak vagyonát és nejeiket nem kívánja. Ha kényszerítve volna azok élete ellen eljárni, tegye ezt törvényes úton, különösen ne kívánja más vagyonát, mert az emberek hamarabb felejtik el atyjok halálát, mint vagyonuk elvesztését.

Dicséretes dolog, ha a fejedelem megtartja szavát. Mindamellet a tapasztalás azt mutatja, hogy az új fejedelmek nagy dolgokat vittek véghez, kik adott szavukat éppen nem tartották meg, ármány által az emberek fejéit megzavarták s legyőzték azokat, kik egyenes úton jártak; ellenben azok dolgai rosszul mentek, kik a kötelességhez szorosan ragaszkodtak. Kétféle harcz van, törvények és erőszak által. Az első az ember, a másik az állat módja. Minthogy a fejedelem kénytelen az embert és állatot ügyesen játszani, válassza a rókát és az oroszlánt, rókát, hogy a kelepczét felismerje, oroszlánt, hogy a farkasokat elriassza. Egy okos uralkodó tehát szavát meg nem tarthatja és nem is kell neki megtartani, ha az kárt hoz neki s az okok, melyek őt az ígéretre birták, többé nem léteznek. Ha az emberek mindnyájan jók volnának, ezen szabály nem állana, de minthogy az emberek gonoszak s szavukat meg nem tartják, erre irányukban te sem vagy kötelezve. Egy fejedelem mindig fog jó okokat találni, hogy a hitszegést szépítse. A tettetésben és a képmutatásban legyen mester.

Tehát egy fejedelemre nézve nem szükséges, hogy minden fennemlített tulajdonságokkal birjon, de szükséges, hogy látszassék azokkal birni. Machiavelli azt meri mondani, ha bírja azokat és mindig hű marad hozzájuk, azok károsak, ha látszik azokkal birni, azok hasznosak. Különösen egy új fejedelemnek, hogy trónját megtartsa, gyakran kell a hűség, az emberszeretet és a vallás ellen cselekedni. Ő neki mindig készen kell lenni a szél irányában forogni. A jótól el ne térjen míg lehet, de ha kell, tegye meg a rosszat. Nagy gondot for-

ditson, hogy szó ki ne röpöppenjen a száján, mely ne volna teli a fentemlített öt jó tulajdonságokkal. Semmi sem oly szükséges, mint azon látszat, hogy ő azokat mind bírja. Mindenki látja, minek lenni látszol. Kevesen látják be, mi vagy valójában s ezek nem mernek ellenmondani a sokak véleményének, kik a trón felségének pártolói. Az emberek cselekedeteinél különösen a fejedelmeknél, kiknek nincs birájuk, csupán a sikerre vagyunk tekintettel. A fejedelemnek csak arra kell ügyelni, mikép tartsa meg országát. A tömeget mindig elragadja a látszat és a dolog sikere, pedig a világon alig van más, mint a tömeg, pórság s azon kevesek csak akkor mernek, ha a sokaságnak nincs támasza.

A fejedelemnek mindent kell kerülni, mi őt utálttá és gyűlöltté teheti. Gyűlöltté teszi őt, ha alattvalóinak vagyonaéhoz vagy nejeikhez nyúl. Utálttá lesz, ha változékony, könnyelműnek és gyengének, kislelkűnek, határozatlannak tartatik. A tisztelt fejedelem ellen nem könnyen esküsznek össze, a külföldiek nehezen támadják meg, ha azt hallják, hogy jeles férfi és övéitől tiszteltetik. A fejedelemnek kettőtől kell félni: befelé saját alattvalóitól, kifelé a külföldi hatalmaktól. Ezek ellen védi magát jó fegyverekkel s jó szövetségesek által. Jó szövetségesekre mindig számolhat, ha vannak jó fegyverei. Ha a külügyek szilárdul állanak, a belügyek is jól fognak állani, kivéve, ha összeesküvésektől lehet tartani. Ha a külügyek nem ingadoznak, az alattvalók részéről, csak titkos összeesküvésektől lehet félni. Ezek ellen a fejedelem biztosítva van, ha nem gyűlölttetik, nem utáltatik. Ha a fejedelmet a nép szereti, senki sem lesz oly vakmerő, hogy ellene összeesküdjék.

A fejedelem legfontosabb feladata, hogy a nagyokat kétségbe ne ejtse és hogy a népnek kedvezzen. Mivel a római császárok története, kik közül többen a seregre támaszkodtak, az ellenkezőről tesz tanuságot, a császárok történetét hosszasan fejtegeti s mutogatja, hogy azok viszonyai mások voltak, mint az újkori fejedelmeké. A császárok függtek katonáiktól s hā ezek kapzsiságát ki nem elégitették, életük mindig veszélyben forgott. A mai uralkodók, a szultánt kivéve, függnak a néptől. A mostani fejedelemnek úgy kell uralkodni, hogy a nagyokat kétségbe ne hozza, a népről pedig úgy gondoskadjék, hogy állapotával meg legyen elégedve. Így van ez minden jól rendezett államban, minő p. o. Franciaország. Machiavelli dicséri különösen a parlament intézvényét. Ki ezt behozta, jól ismerte egyrészt a nagyok túlkapásait és gögjét s belátta, hogy őket féken kell tartani, más

résről, hogy a nép gyűlöli őket. Hogy a népet a nagyok ellen biztossítsa és a királytól eltávolítsa azon rossz eredményeket, melyek őt a nagyoktól fenyegették, ha a népet pártolja, egy harmadik birót hozott be, mely a nagyokat korlátok között tartja s a népet védelmezi a nélkül, hogy a király e miatt szenvedne. Ez volt a király és a birodalom biztossága végett behozott legjobb rendszabály. A fejedelmek a kemény rendszabályokat tegyék meg mások által, ellenben a kegyelmet maguk osztogassák. Továbbá úgy következtet, hogy a fejedelem a nagyok irányában tanusítson kellő figyelmet, a nélkül, hogy a népben a gyűlölséget felköltse s ez a nagy tévedés alapja azok részéről, kik be nem látják, hogy a mai uralkodók a népre támaszkodnak és mégis saját alattvalóikat nem akarják felfegyverezni azon félelemből, mivel azt gondolják, hogy ezek ellenségeik s nem értik azt, hogy saját katonáik az egyedüli eszköz az ő védelmükre. De ha egy fejedelem új államot hódít meg, mely mint tag a régi államba bekebeleztetik, akkor azt le kell fegyverezni, kivéve azokat, kik a hódításnál pártján voltak. Idővel azonban ezeket is tegye elpuhultakká s úgy intézkedjék, hogy az egész hādi erő saját katonáiból álljon, kiket öröklött országában tartott.

A fejedelmi tekintély megszerzéséről.

Semmi sem szerez a fejedelemnek nagyobb tekintélyt, mint nagy vállalatok, hogy alattvalói előtt úgy álljon, mint ritka minta. Példára katholikus Ferdinánd. Ezt új fejedelemnek lehet tekinteni, mert jelentéktelen királyból hír és dicsőség által első fejedelem lett a keresztységnek. Tettei mind nagyok voltak. Az ő tettei, vállalatai mind úgy következtek egymásból, hogy nem engedtek az embereknek időt ellenük dolgozni. A fejedelem mindenek előtt törekedjék minden cselekedeteinél a kitünő nemeslelkű férfiú hírébe jutni. De hogy lesz nagylelkű, ha megengedi neki, hogy csaljon, rászedjen, kegyetlenkedjék? Továbbá azt mondja, hogy a fejedelem tiszteltetik, ha határozottan egy hatalom mellett nyilatkozik a másik ellen. Ily eljárás mindig hasznosabb, mint ha semleges marad. A győző nem akar gyanús barátokat, kik őt a szerencsétlenségben nem támogatják. A legyőzött nem vesz fel, ha fegyveres kézzel nem akartál sorsában részt venni. Az okosság azt kívánja, hogy mindig a kisebb bajt válaszszuk. Erre következik egynehány sor, miről Machiavelli egyetlen egyszer szól, mi nem háború és nem politika. Azt mondja, hogy a fejedelemnek a polgáro-

kat buzdítania kell, hogy foglalatosságaikat és üzleteiket, a kereskedést, az ipart, a földmívelést békével folytassák, hogy azt, mit szereztek, bátran élvezzék s birtokaik mívelését azon félelemből, hogy azokat elveszíthetik s a kereskedést az új adók félelme miatt el ne hanyagolják. Többet a társadalmi jólétről, haladásról nem szól. A politika és a hadászat miatt minden egyébnak háttérbe kell vonulni.

Az uralkodó minisztereiről.

A fejedelemre nézve nem kis fontosságú minisztereinek megválasztása. A fejedelem belátását környezetéről lehet megismerni. Első hibája, ha rossz minisztereket választ. Van háromféle értelem: az egyik magától felfog; a második megkülönbözteti, mit a másik felfogott; a harmadik sem magától fel nem fog, sem azt, mibe más behatott. Az első legjelesebb, a második jeles, a harmadik semmi. Miként ismerheti meg a fejedelem a minisztert, ahhoz egy ismérv van, mely soha nem csal. Ha a miniszter inkább magára gondol, mint reád, s ha minden cselekedeteiben a maga hasznát tartja szem előtt, ez rossz miniszter és soha sem lehet benne bízni. Másrésről a fejedelem is becsülje meg jó miniszterét; tegye őt gazdaggá, kötelezze le magának úgy, hogy a miniszter se gondoljon másra, mint urára. De a fejedelem kerülje a hizelgőket, az udvaroknak ezen pestisét. Azt se engedje meg, hogy mindenki mindent elmondhasson, de válasszon maga mellé böles embereket, kik mindenről megmondják neki az igazat, miről őket kérdezi, azután maga határozzon s annál szilárdul megmaradjon. Kettős gyalázat éri azon fejedelmeket, kik esztelenségök miatt vesztek el az uralkodást. Korunkban az itáliai fejedelmek elvesztették országaikat, mivel nem voltak saját katonáik, mivel sem a népet, sem a nagyokat nem tudták megnyerni. Ők tehát csak magukat vádolhatják.

Emberi dolgokban a szerencse.

Sokan azon véleményben vannak, hogy a világot a szerencse és az Isten kormányozza, hogy az emberi ész az események folyása ellen semmit sem tehet. Ebből azt kellene következtetni, hogy ne igen erőltessük meg magunkat, hanem a sors által engedjük magunkat vezetetni. Machiavelli az emberi szabadság mellett szól, s azt hiszi, hogy a szerencse cselekedeteink csak egy része felett rendelkezik, másik része felett akaratunk. A sors ott mutatja a maga hatalmát,

hol nincs rendezett erő, mely neki ellentállhasson. A fejedelem, ki csak a változó szerencsére támaszkodik, el fog veszni. Szerencsés az, kinek cselekedete az időnek viszonyaiba beillik; szerencsétlen az, kinek eljárási módja ellenkezik a korral. A vizsgálódásokban azt mondja, hogy az emberek a sors szálaikat összeszőhetik, de szét nem szaggathatják. Mindamellett az ember soha el ne hagyja magát, semmi szorult helyzetben, semmi szükségben el ne veszítse reménységét és fejét. Machiavelli mindig felteszi az egyéni szabadságot, mi nem is lehet másképp oly irónál, ki a politikai szabadságnak lelkes hirdetője, mert politikai szabadság nincs, ha az egyéni szabadságot fel nem tesszük.

Felszólítja, hogy Itáliát a barbároktól meg kell menteni.

Machiavelli az eddig mondottak után fontolgatja, hogy Itália mostani viszonyai egy új fejedelmet dicsőséggel környékezhettek-e s hogy az alkalom nyújthat-e egy bölcs és vitéz fejedelemnek anyago hogy annak oly új formát adjon, mely neki dicsőséget, Itália népének pedig boldogságot hozzon. Azt találja, hogy a körülmények ehhez a legkedvezőbbek. Ha szükséges volt a persák elnyomtatása, hogy Cyrus lelki nagyságát kitüntethesse: hogy az itáliai szellem nagyságát felismerjük, szükséges volt, hogy Itália mostani helyzetébe taszított, hogy el van pusztítva, kifosztva, összemarcangolva. Itália kész a zászlót követni, melyet egy férfi fog lobogtatni. És Machiavelli itt a Medici-házhoz fordul s azt mondja, hogy ez érdemeinél és szerencsénél fogva Isten és az egyház által kegyeltetve, ezen munkára vállalkozhatnék, ha a nagy férfiak tetteit czélul tűzi ki magának. Noha azon nagy férfiak ritka, csodálatos jelenségek voltak, mégis emberek voltak. Az ő vállalatuk nem volt igazságosabb, mint Itáliáé, s az Isten nem kedvezett nekik jobban, mint a Medicieknek. Itt van a legnagyobb igazságosság, mert a háború igazságos, ha szükségképeni, s a fegyver jámbor, ha az az utolsó remény. Megvan Itáliában a legnagyobb akaratkészség, a nehézség nem lehet nagy, ha a Mediciek azon férfiak előképeit utánozzák, kiket ő nekik mutatott. Az Isten nem akar mindent tenni, hogy a szabad akaratot és a dicsőségnek azon részét, mely minket megillet, el ne vegye. Itáliában nem hiányzik az anyag, mely minden formát felvehet. Az olaszok ügyességben és szellemben elől járnak, de szükséges, úgymond, hogy hercegséged (Medici Lőrincz) saját fegyvereivel lássa el magát, mert ezeknél nincsenek hübb és jobb katonák. Machiavelli szellemben már látja Itália sza-

badítóját megjeleníteni, s ezen reménytől és örömtől elragadtatva, felkiált: «Ki nem mondhatom, minő szeretettel fogadnák őt Itália minden országai, kik az idegenek árja alatt szenvedtek, minő bosszuszomjjal, minő állandó hűséggel, minő könyekkel! Vállalja el tehát hercezséged háza ezen küldetését azon bátorsággal, azon reménnyel, melylyel az igazságos ügyet elvállalják, hogy zászlója alatt hazánk megdicsőíttessék.»

A fejedelem lényeges tartalmát előadtuk; az oly világosan szól hozzánk, hogy itt a részletes magyarázat fölösleges, s azért csak az alaphibára leszünk tekintettel. Machiavelli szerint az ő fejedelmének meg kell ragadni azon eszközöket, melyekkel a renaissance korabeli elkerülhetetlen despotismus a társadalmat a középkortól megszabadítja s az új államnak alapjait leteszi. Ez a gyakorlati cél, melyet Machiavelli szem előtt tart, különösen Itáliára gondolván. Ezen magasabb szenv és idea nélkül soha meg nem alkotja nevezetes művét, úgy semmi esetre sem, ha munkája csak egy a Mediciek kegyét megnyerni akaró supplicatio. Midőn munkájával készen volt, akkor gondolt rá, hogy belőle hasznot húzhat, ha azt a Medicieknek ajánlja, mert a szegénységtől, melynek nyomását ő, a tudományos ember, nagyon érezte, minden áron óhajtott szabadulni.

A leirt fejedelem lényegileg olasz, de a renaissance kor nagy uralkodóinak jellemével felruházva. Annak tyrannak kell lenni, ha a hazát megszabadítani és egyesíteni akarja. Itt még jobban hevül az egységes Itáliáért, mint a vizsgálódásokban. Maga mondja, hogy ő az igazságot úgy akarja előadni, mint azt a valóságban találta. Az akkori valóságot úgy találta, hogy az, ki mindenben erkölcsileg akar cselekedni, oly tömeg között, mely az erkölcsiséggel nem gondol, tönkre kell jutnia. Ezen hű rajz által tulajdonképen a maga korát és saját magát vádolta be a világ előtt. Szerinte az uralkodónak alkalmilag tudni kell rosszul is cselekedni, s nem kell azon bűnök gonosz hírétől aggodalmasan őrizkednie, melyek nélkül az uralkodást nehezen lehet megtartani. Azt tapasztalta, hogy azon fejedelmek, kik a hittel és a hűséggel keveset gondoltak, s értettek hozzá, ravaszsággal és ármánnyal az embereket elbolondítani, megcsalni, nagy dolgokat vittek véghez s végre legyőzték azokat, kik becsületesen cselekedtek. A politikában káros dolog, mindig becsületesnek lenni, de az nagyon hasznos, becsületesnek, jámbornak, emberségesnek, jónak látszani. Itt a bűn, az aljasság gyakorlati eredményei miatt abszolváltatik; jogosnak

mondatik ki; ellenben az erény üres kézzel kénytelen visszavonulni, s ezenkívül mint együgyü, még ki is gúnyoltatik. Az őszinte, egyenes, becsületes ember a politikában nem boldogul; ellenben ki magát tettetni s a hazug szin alatt önző érdekeit előmozdítani tudja, tekintélyben és becsülésben részesül. Így a politikai corruptiónak ki van tárva a kapu. Elborzadunk az ilyen tantól, azt utálatosnak tartjuk, pedig Machiavelli tapasztalta, megfigyelte, hogy az emberek ilyenek. De ebből azt is világosan lehet látni, hogy egy romlott kor tapasztalati tényeiből, általában pusztán a tapasztalás útján lehetetlen politikai rendszert felépíteni. A fejedelemnek személyes jelleme ez iratban egészen háttérbe szorul; ő csak annyiban jó tekintetbe, mennyiben az állam feje és megszemélyesítője. De a fejedelem is ember, s noha a politikai cselekvésnek önálló becse van, az az egyes emberek cselekedete s személyes jellemét cselekedeteiből lehetetlen kivetni. Itt még inkább kitűnik, hogy Machiavelli a privát erkölcsiséget a politikától egészen elszakítja s az állam ideáját egy egyénbe foglalja össze, mert az csak képzelt egyén, kiből a személyes tulajdonságok kivettettek. Ezen egyénben a politikus megöli a magánembert; pedig mit Machiavelli az egyikről mond, az könnyen tulajdonítható a másiknak, mi folytonosan zavart okoz. Hogy a fejedelem személyes tulajdonságai végképen elenyésznek, ez csak következménye Machiavelli azon felfogásának, hogy ő csak az állam hatalmát és nagyságát tartja szemé előtt. Ennek folytán az egyes ember, jogaival és érdekeivel, háttérbe lép. Azon felfogásnak egyik eredménye, hogy Machiavelli gyönyörködik azon gondolatban, hogy a személyes erény és a politikai képesség egészen különböző dolgok, s meg akar minket győzni, hogy egy gazember politikai tekintetben sokszor mily jól használható, mintha a köz- és a személyes tudatnak semmi köze sem volna egymáshoz. Ezért nem vette észre, midőn a valentinói herczeg tetteit csodálta, hogy ez célját sohasem fogja elérni, mivel a gonosz korban is oly botrányt okozott, hogy előbb vagy utóbb művének össze kellett dűlni, mert ő és atyja minden ravaszság, minden értelmi él mellett az emberi tudatot mélyen megsértvén, homokra építettek.

Machiavelli törekedett új tudományt, új politikai tant megalakítani, de arra nem gondolt, hogy műve rendszeres legyen s ilyennek megalkotására nem is volt képesítve. Tudományos gondolatainak egységét gondolkodásában, abban, miképen kell az államot felfogni hogyan kell a politikus viselkedését megítélni és a módszerben kell

keresni. A «fejedelelem» sem tulajdonképeni rendszer, mégis van benne egy alapgondolat, s ez az ó és az új államalapítókban meg van személyesítve. Machiavelli a maga alapgondolatát szeretné a Mediciekre mintegy ráerőszakolni s Lőrinczben fejedelmének tiszta képét, Itália egyesítőjét és szabadítóját látni. A gondolat Machiavellinek csak álma volt, mivel Itália akkor egészen a romlásba sülyedt, a Mediciek a nagyszerű gondolathoz nem tudtak felemelkedni, a pápai világi hatalomnak pedig Itáliában és ezen kívül is erősebb gyökerei voltak, mint hogy valaki csak gondolni is merészelt volna arra, hogy azokat tetteleg kitépje. Mégis a könyv nagy történeti fontossággal bír, mivel ő azt látta be, minek később be kellett következni és mivel Európát nagyban arra tanította, hogy a középkori állapotokból kiemelkedjék. A történetirók már megfigyelték volt, hogy Európa a középkori sok apró kényurak uralmát megúnta. Ez utat csinált a despotismushoz, a despotismus pedig nagyban elősegítette a nemzeti egységes államok képezését. A fejedelem, ki kezdetben az állam fölött áll, hogy annak hatalom és erőszak által egységet adjon, a végén mégis meglehetősen egy az állammal. Mi Itáliát illeti, a tények bebizonyították Machiavelli álmának igazságát s most lehet szellemének nagyságát és belátását a távol jövődöbe felfogni és méltányolni. Dante és ő jó magot hintettek el, melyből századok multával terebélyes fa fejlődött ki, s ennek árnyékában az olasz nép egyesülten munkálkodik hazája felvirulásán s a jó, igaz és szép közös országának terjesztésén.

Domanovszki Endre.

ÉRTESÍTŐ.

Új álláspont, módszer és irányelvek az etikában. Székfoglaló értekezés dr. Pauer Imre rendes tagtól. Olvastatott a II. osztály ülésén 1889 okt. 11. Budapest, 1889. Kiadja a M. tud. Akademia. 8° 59 lap.

Pauer Imre fentérintett értekezése, melylyel az akademiában, mint rendes tag, székét elfoglalta, a napokban megjelent. Az az új álláspont, melyet az ethika körében magáénak vall, a modern tudományos törekvések és eredmények álláspontja, melyet eddigelé nálunk annyi szabotossággal senkisémm formulázott, mint Pauer. Az értekezés történeti visszatekintéssel nyílik meg az ethika főbb kérdéseire; majd gyorsan ad rem tér s megjelöli a modern törekvések földványát, részletesen ismerteti munkásait, szilárd kézzel kitűzi a czélt, a mire törekszik, miközben alkalmat lel ama velleitások visszautasítására, melyek nálunk itt-ott, néha a hivatalos tekintély palástja alatt, a leélt idők tarthatatlan elveit igyekeznek galvanizálni; kifejezi aztán az új álláspont körvonalait, módszerét és irányelveit. Az ethikai irodalomra jelentőségtes értekezésből közöljük a következőket:

«Annak a gyökeres tévedésnek, mely az egész görög-római erkölcsbölcseleten keresztül huzódik, a főoka nem e módszernek fogyatékos voltában, hanem abban az *elhibázott álláspontban* keresendő, mely elejétől félrevezetve a kutató gondolkodást az erkölcsi élet alapjainak és gyökerének vizsgálatában s ez alapon lehetlenné téve az elfogulatlan nyomozást, az erkölcsiség mivoltának meghatározásában is csak tévedést tévedésre halmozhatott és halmozott. Azt a dogmatikus álláspontot értem, mely kellő bírálat nélkül egyszerűen átvette a mythologikus religio és államvallás köréből az ethikai fogalmakat és eudaimonistikus jelleget öltve — eleve az egyéni boldogság legkülönbözőbb alakjainak megvalósítását tűte czélul az etikában; később pedig — mondhatni mindmaig — az utilitarismus czíme alatt lépett föl, lényegében azonban

— in ultima analysi — szintűgy az egoismusban bírja gyökerét, mint amaz ős alakja, a melyből fakadt. Voltaképen tehát az a dogmatiko-egoistikus és eudaimonistikus álláspont metelyezte meg első sorban a görög-római erkölcsbölcseletet; és vetette előre árnyékát az újabbkori ethikai irányzatok nagy részére is, hogy mint általában dominans álláspont tűnjék elő, a melynek gyökerében elhibázott és téves volta teszi legfőkép szükségessé egy új álláspont felkutatását.

«Tényleg ugyanis úgy áll a dolog, hogy az újabbkori ethikai elméletek is abban a végzetes tévedésben leledzenek, hogy a recompensatio elvére alapítottan végelemzésben szintén egoistikus jellegűek, és ezen természetökből folyólag, következetesen olyan elemeket is fölvesznek az erkölcsiség fogalmába, melyek attól substantialiter különböznek és merőben idegenek. Az egyedül igazolható, helyes álláspont tehát emez újabb elméletekben sincs még eddig érvényre emelve, annál kevésbé rendszerre fejlesztve.

«Abban rejlik a baj forrása, hogy míg más tudományok, szoros kapcsolatban egymással, kölcsönös fejlődésök és fejlődhetősök legfőbb biztosítékát az általok külön-külön elért eredmények megegyezésében keresték — és emez elért eredményeket kölcsönösen saját tantételeik próbaköve gyanánt tehintették, s ez által kölcsönösen egymás szigorú controllja alatt álltak és állnak: az ethika elzárkózott érdektársainak kutatásai elől, és mereven megmaradva régi álláspontján, ma is ugyanazon apparatussal akar beilleszkedni a tudományok rendszerébe, a melylyel századok előtt dominált. Ez által természetesen a legelemetárisabb tudományos követelésekkel áll ellentétben és saját tudományos reputatióján ejti a legnagyobb csorbát, melyet kiköszörülni csak úgy lehet, ha rendről-rendre elfogulatlan bíráló alá vesszük mind azon erkölcsi fogalmakat, axiomákat, postulatumokat, a melyek mind maig dogmákképen szerepelnek az ethikában, és összevetve azokat a modern kutatás igazságaival, fölvetjük a kérdést: mennyiben egyeztetetők össze ezen eredmények az ethika egyes inveterált tantételeivel és alapfogalmaival? Mennyiben módosíthatók és módosítandók e fogalmak? Mennyiben tekintendők teljesen hibásaknak, tehát hasznavehetetleneknek? És mennyiben talán csak kiegészítendők s a mai tudományos eredmények szerint átalakítandók gyanánt?

«A mi jól felfogott feladatunk csak az lehet, hogy mentten minden előítélettől, a hagyományos erkölcsi fölfogás és elvek gyakorolta pressiótól, tisztán a komoly tudomány rendelkezésünkre álló eszközeit

alkalmazva vessük föl és oldjuk meg a kérdést az erkölcs mivoltáról, alapja- és forrásairól, kifejlődhetésének törvényei-, föltételei- és eszközeiről; s a nyert eredményhez képest formulázzuk a megfelelő logalmakat, tantételeket és irányelveket.

«A jelzett eszközök: a sociologia ide vágó tantételei, a physiologia és psychologia újabb eredményei a morál- és criminálstatisztika adatai s a rajtok alapuló deductio; — hozzáértő módon való alkalmazásuk feljogosít, hogy kutatásaink végeredménye gyanánt exact tantételekre számíthassunk.»

Kifejti ezután a moralitás s az organisatio viszonyainak kérdését s a moralitás mivoltának meghatározásában döntő character problémáját. E tekintetben egy helyütt így szól: «És ez az egyéni szervezeti alkat vagy ethikai dispositio, vagy nevezzük bármely más néven, képezi minden egyes embernek azon sajátágát, a mely nélkül már nem lenne az, a ki; a mi tehát az ő legeredetibb és — alapvonásai-ban — változatlan és állandó tulajdona, s a melynek egyéni állagától függ a character-fejlődés és fejlesztés lehetősége. Talán elnevezhetnők ezen eltörülhetetlen vonást — *alap-characternek*; mely esetben aztán a Schopenhauer tantételét úgy módosíthatjuk: hogy az *alapcharacter* állandó és változatlan.»

«Valamint az ember szellemi képességei teljességgel megfejthetetlenek bizonyos eredeti szervezeti dispositiók, talentumok felvétele nélkül, a melyek egyszersmind örökölhetők; ép úgy az ember erkölcsi mivoltának is megvan a maga eredeti substantiális alapja az u. n. alap-characterben, a melynek kitanulmányozása — főbb vonásainak és alap-typusának kiismerése nélkül épen azért, magának a moralitás lényegének vagy mibenlétének kérdésében sem lehet eligazodni. Így jutottunk el fejtegetéseink folyamában azon ponthoz, a melynél már — az előrebocsátott magyarázatok után — minden részletében előkészítve áll előttünk a probléma: a *moralitás mivoltáról*. Mert egészen tiszta dolog, hogy ha a moralitás a character dolga, a characternek valamiféle tulajdonsága vagy vonása, úgy a character eme főbb vonásainak, mondhatnám jellegzetes tulajdonságainak kitanulmányozásával a moralitás és immoralitás mivoltának kérdését is eldöntöttük. Egyszersmind arra az általuk már fentebb felállított methodikus óvószabályra is újabb fény derült: hogy miért nem juthatni a meddő speculatio révén exact eredményre a moralitás mibenlétét illetőleg.

«Mindenesetre fontos dolog, hogy a kérdésnek minden oldalról

való tisztázásával végre-valahára tisztuljon a tudományos láthatár, és kiderüljön, hogy az exact tudományos magyarázat és megoldás sem vallást nem veszélyeztet — a minthogy egyáltalán semmiféle *elméleti kérdésnek* tisztán elméleti fejtegetése nem lehet káros hatással — s ha mégis constatálható valami baj e tekintetben, ez inkább abban rejlik, hogy az ignorantia vagy malitia, vagy mindakettő együtt a legszen-
tebb törekvést is könnyelműen agyon gyanusítják, ha ez által özöző érdekeiknek szolgálhatnak.

«Ezeknek előrebocsátásával áttérve a tantétel érdemleges tárgyalására, első sorban a problema történelmi részét kellene érintenem, ha ugyan elég bőven nem foglalkoztam volna e kérdéssel az *«ethikai determinismus elmélete»** című munkámban, a melyre való utalás után elégségesnek tartom, ha itt csakis egyes reflexiókra terjeszkedem s a kritikai áttekintés főbb eredményeit iktatom ide.

«Ez az eredmény épen nem kedvező az indeterministicus theoriára, sem részleteiben, sem egészében. Sőt talán nem tévedek, ha azt az állítást kockáztatom, hogy a kérdéses theoriák a legjobb negativ bizonyítékot szolgáltatják a fejtegetett tantétel ellen. Fejtegetéseik egész menete, önkényes föltevéseik és különösen az az *inconsequentia*, a melybe léptennyomon belebonyolódnak, nem hogy megszilárdítaná, de alapjában megingatja az indeterministicus álláspontot.

«Azzal az apparatusal, melylyel az az elmélet rendelkezik, nem is lehet a mai tudományok vívmányaival megmérkőzni. Fogalmak, melyek nagy része tartalmilag sehogys sem okadatolható; érvek, melyek tisztán syllogisticus uton jöttek létre, épen azért az exact vizsgálat előtt kifogástalan bizonyítékok gyanánt el sem fogadhatók; elvek és tantételek, melyek diametralis ellentétben állanak más tudományok igazságaival: valóban nem olyan anyag-készlet, a melyből tartós tudomány-rendszer készül.

«A részletes megokolásból csak néhány reflexióra akarok kiterjeszkedni. Nevezetesen nem tartom szükségesnek, hogy a physiologiai lélektan mai álláspontján annyira okadatolt ellenvetést, az u. n. «delki tehetségek» theoriája ellen bővebben elemezzem. Molière analogiája az opiumról: «Opium facit dormire, quia est in eo virtus dormitiva, cuius natura est sensus assoupire» (Mol. Mal. imag.), azt hiszem, egymagában

* Pauer pályanyertes műve az akademiánál. A mű, sajnálatunkra, nyomtatásban még nem jelent meg. Szerk.

is teljesen elégséges arra, hogy ezt az egész theoriát, és vele az *akaratról* mint önálló és független lelki tehetségről szóló tant is egyszerűen kiküszöböljük a tudományból, mint olyan tantételt, a melynek a mellett, hogy semmiképen sem igazolható, még az az előnye sincsen, hogy általa akár csak egyetlen problemáját is meg lehetne fejteni az akarat-functió tüneteinek. Azzal a categoricus, de be nem bizonyított föltevással, hogy az embernek van gondolkodó tehetsége, akarata — a gondolkodás és akarás folyamata, keletkezésének és lefolyásának föltételei és törvényei, egyszóval e lelki jelenségek mechanizmusa nem hogy egyáltalán nincsen megfejtve, inkább az exact magyarázat útja elzárva, s az értelmes megoldás felettébb meg van nehezítve. Mert ez a módja a magyarázatnak semmi egyéb, mint a kérdéses jelenségek *hypostasirozása* — tehát nem magyarázat, sőt még a magyarázatnak kezdete sem, hanem *befejezése*, mielőtt alaposan csak hozzá is fogtunk volna a kutatáshoz; a kutatás megakasztása, a tudományos vizsgálatnak idő előtti berekesztése. Ha már most valamely elmélet még ezt az elemi igazságot sem veszi észre — egyszersmind ignorálva a rokon tudományok vívmányait — mégis ilyen argumentumokra támaszkodik: komolyabb méltatásra hogyan számíthatna?

«Pedig az indeterminismusok összes érvei ilyen természetűek. A min különben épen nem csodálkozhatni . . . Mikor ma már — s ez valóban szomorú jelensége tudományos életünknek — boldog-boldogtalan, bár sem előtanulmányainál — sem szakismereténél és szellemi képességénél fogva nincsen rá jogcíme — indítatva érzi magát, hogy fölemelje szavát e kérdésben; s az exact tudományok kutatásainak együgyű fitymálásával és okadatolatlan elítélésével mint egyedüli fegyverével merészellen síkra szállni. *Klinger* István a *lelkipásztorokdán* tanárának beszéde az egyetem ünnepélyes közülésén 1889.»

Áttér ezután szerzőnk az akarat kérdésének tudományos fejtegetésére s így szól:

«Ha az egyéni szabadakarat annál tökéletesebb, minél nagyobb azon képzetek száma, melyeknek associatiói gátolást szenvedvén, mozgási impulsusokat ki nem váltanak; mozgási impulsusok pedig annál kevésbé váltatnak ki, minél csekélyebb azon ingerület, a melybe az agy-kéreg motoricus emlékezetképei helyeztetnek: egészen természetes, hogy bármely emlékezetkép ingerület-állapota is annál kisebb fokú leszen, minél többfelé folyhatott szét a különböző associatio-összeköttetések útján az eredeti ingerület. Az agy-kéreg gátló-képessége tehát

tulajdonképen az ingerület-mennyiségnek szétesztlésában áll, olyformán, hogy a keletkezett ingerület-részletek mindegyike önmagában elégtelenné válik centrifugál impulsus ébresztésére; a létező associatio-kapcsolatok száma pedig, míg egyfelől az egyéni akarat szabadságának qualitativ és quantitativ értékét is szabatosan kifejezi ... és ez által úgy egész intelligentiánk, mint az egyéni szabadakarat mértéke gyanánt is tekintendő — *az akarat teljesen beilleszkedik a lelki élet mechanismusába*, a melyből kiszakítottan nem is gondolható; annál kevésbbé alkalmazható olyatén tünemények megfejtésére, a milyen jelenségek értelmezését a speculativ philosophia lélektana várta tőle ... Mert semmi egyéb, mint az agykéreg-ingerületek által létrejött képzetek és emlék-képzetek associatiójának a következménye, mely az által jött létre, hogy a kérdéses képzetek ingerülete az associatio-kapcsok segedelmével a projektio-rendszer centrifugál útjaira áttereltetik.

«A további következtetések a milyen egyszerűek, ép olyan könnyen érthetők és alkalmazhatók. Mert habár mondanom is fölösleges talán, hogy mind ezen fejtegetések az akarat functiójának kizárólag csak a physiologiai oldalát helyezik némi világitásba; a szellemi közreműködés módja, mértéke és feltétele iránt pedig teljesen tájékozatlanul hagynak — e mellett még maga az ismertetett elmélet is csak a mai, részben fogyatékos tudományos eredmények folyamánya, mely még több oldalról igényel kiegészítést: annyiban mindenesetre fölttte fontosak e kutatások, hogy az indeterminált theoria tantétéleivel szemben az új irányt nem csak megjelölik, de positiv útmutatást is adnak arra nézve, hogy milyen állásponton és eszközökkel kell munkához fognunk, hogy sikerre számíthassunk; az akarat-fogalom tartalmának az erkölcsi élet jelenségeire való alkalmazásánál meg épen biztos vezérfonalul szolgálnak.

«Annyi ugyanis a megejtett fejtegetések után egészen nyilvánvaló, hogy ha az akarat egészen beleilleszkedik a szellemi és physikai szervezet mechanismusába, úgy e mechanismus hatása alól ki nem vonható; s mint egyszerű folyamánya a képzetek és emlék-képzetek associatióinak, független és önálló tehetség gyanánt semmi esetre sem tekinthető, hanem csak — a maga való lényege szerint fogva föl és értelmezve a dolgot — pusztán azon inger vagy tudatos impulsus megjelölésére szolgálhat, melyet physikai és szellemi szervezetünk keretén belül és ennek sajátágaihoz mérten — tehát az általunk fentebb u. n. character állandó hatása mellett különböző

képzeteink, vágyaink, szenvedélyeink vagy egyéb physikai vagy sociális tényezők nyomása alatt érziünk, és ez alapon elhatározásra indítatunk. Miből folyólag aztán maga az egész elhatározás sem leszen egyéb, mint ama physikai inger-folyamat egyszerű lefolyásának az eredménye.

«Ámde ha az így van — úgy az sem szorul bővebb igazolásra — hanem szintén csak egyenes conclusio a mondottakból, hogy *akarat-functio* indítóok vagy motivumok nélkül nem is képezhető; indítóokul pedig korántsem az akarat *önkénye* a «*sic volo*» a «*stat pro ratione voluntas*» — hanem kizárólag csak a képzetek tartalma s a velök összekötött kedélymozgalmak szolgálnak, harmonicus kapcsolatban az individualitás vagyis a character alaphangulatával: az indeterministicus akarat helyét az *öntudatos vagy értelmes és erkölcsi akaratnak kell elfoglalnia*, mely minden ízében összefügg az egyén egész individualitásával, és ehhez mérten — minden magasabb, rejtelmes tehetség direct beavatkozása nélkül — merőben természetes psychologiai processus útján hozza létre és teszi megmagyarázhatókká a szellemi és erkölcsi világ ide tartozó tüneményeit . . . ime ez az a végeredmény, a melyre a physiologia és psychologia együttes kutatásai vezetnek.

«Nehogy azonban félreértessem, szükségesnek tartom határozottan hangsúlyozni, hogy az a determinismus, a melyre eddigi fejtegetéseim következményeképen jutnom kellett, nem egyértelmű a közönségesen úgynevezett *physikai determinismussal*, hanem egészen új iránya és alakja a determinismusnak, melyet megfelelőleg az akaratról, mint értelmes és erkölcsi akaratról megállapított definíciónak — szemben az indeterminált szabadakarat fogalmával — *ethikai determinismusnak* nevezhetni, s mint új theoriát, úgy az indeterminismustól s a vele kapcsolatos syncretisticus elmélettől, valamint a merev physiologia determinismustól is élesen meg akarok különböztetni.

«Azok után, a miket az ember physikai, psychikai és társadalmi életéről általában: a moralitásról, characterről és akaratról pedig részletesen is kifejtettünk és határozottan fogalmazott eredményekbe összefoglaltunk — egészen nyilvánvaló tény gyanánt konstatálható, hogy az ember moralitása koránsem az ő egyéni akaratának kizárólagos és önkényes műve; valamint hogy akarata sem az a korlátlan szabadakarat, a melynél nem a *ratio*, hanem a pusztá *voluntas* dönt, hanem a különféle *motivumok* és a *character* által determinált akarat. Ezek a tételek hosszas fejtegetéseink első eredményei.

«Azonban nem kevésbé kétségtelen igazság az is, hogy a *moralitás* sajátlag és a maga eredeti mivolta szerint a *character dolga*; az akaratot pedig az ő sajátos funkcióiban a *motivumok* és *character* oly módon determinálják, hogy minden indítóok csakis az értelem útján fejt ki hatását, a *character* pedig csakis a saját szoroson megszabott természete, alaptypusa szerint reagál a ható-okra; csak természetes tehát, ha az értelem és *character* által ilymódon determinált akaratot már lényegénél és eredeténél fogva sem tekinthetni másnak, mint csak *értelmes és erkölcsi akaratnak*; a melyet épen az a kettős jellege különböztet meg úgy a vak ösztön, mint a tudatlan akarat kényszerűen természetes nyilvánulataitól. És ez a második elvi jelentőségű tantétel, a melyre jutottunk.

«Míg a harmadik pont arra tanít, hogy az akarat említett kettős jellege nélkül «erkölcsi élet» nem is képzelhető; s az így fogalmazott akarat funkcióiban az *ethikai elem* annyira *praeponderans* momentum; természetének és szervezetének a minőségét pedig annyira az *erkölcsi character* határozza meg: hogy ily módon ezt az akaratot, az eddigelé helytelenül definált «szabadakarat» helyett, minden további félreértés elkerülése végett «*ethikai akarat*»-nak kell meghatározunk; és bátran kimondhatjuk az utolsó *conclusumot*, hogy az *erkölcsi élet* jelenségeinek értelmezésénél más természetű akaratot *erkölcs-magyarázó* és alkotó *factor* gyanánt el sem fogathatunk.

«Ime az új álláspont sarkolatos igazságai és elvei — s a rajtok nyugvó rendszer: az *ethikai determinismus*, mint eddigi fejtegetéseink szükségképes *resultátuma*. *Motivumok* és *character* alkotják minden ember *individuális moralitását*. A *motivum* hat a *characterre*, mely nélküle egy lépést sem tehet előre. Viszont a *character* visszahat a *motivumokra*, azokat mérlegeli, kiszínezi, elveti vagy elfogadja — természetesen mindezt természetének megfelelőleg — egyszóval annyira ellenőrzi, hogy nála nélkül ismét a *motivum* tehetetlen és teljesen erőtelen. Mind a kettő együtt, oly határozottan determinálja az akaratot, hogy e szerint önkényről vagy talán az indítóokok közti szabad választásról szó sem lehet.

«Ez a valódi, meghamisíthatlan tényállás, a melyet épen azért föladni, vagy főbb pontjában elfogadni nem akarni, még az esetben sem lenne jogos és helyes törekvés, ha netalán kiderülne, hogy ez az új álláspont nem egy pontban gyökeres átalakítását fogja követelni

a hagyományos ethika némely tételeinek. Mert ebben az esetben sem a mi elméletünkben, hanem a vele össze nem egyeztethető ama kérdéses tantételekben vagy alapfelfogásban fogna rejleni a hiba; itt kellend tehát a correcturát alkalmazni.»

Áttér ezután Sz. az ethikai vizsgálódás módszereire s végeredményképen a következőket mondja:

«Az első és főteendő, mint minden tudományban, úgy itt is: az *anyag-gyűjtés*. Mindazoknak a tényeknek és adatoknak a gondos kifürkészése, melyeket az ember erkölcsi természete és társadalmi élete nyújt, s a melyek kikutatása csakis a hozzá értő módon megejtett *inductió* útján s a moral- és criminal-statisztika, psychologia és történelmi analysis segítségével eszközölhető — úgy hogy e tekintetben a tudományok közreműködése nélkül egyetlen biztos lépést sem tehetni az ethikában. Az ethika sarkalatos problémái — melyek úgyszólván alapját képezik az összes ethikai tételeknek — az akarat funkcióiról és hatásköréről, erejéről és alkalmazható voltáról, a characterről és moralitásról . . . nemcsak hogy szabatosan meg nem oldhatók, de alapos fejtegetések meg sem kezdhető egy csomó olyatén tényadat előleges constatalása nélkül, melyeket csakis az említett kutatási segédeszközök megfelelő alkalmazásával lehet felkutatni.

Nevezetesen: a *psychológiának* az emberi természet alaptörvényeiről, a szellemi és erkölcsi élet jelenségeiről, keletkezésök és lefolyásuk módjairól, a különböző hajlamok és szervezeti dispositiók mivoltáról és szerepléséről kell felvilágosítást nyújtania; a *moral- és criminál-statisztikának* a társadalmi élet tüneteit számokban és perzentekben ki fejznie, és ez által minél világosabb és átlátszóbb képet nyújtania úgy azokról az okokról, a melyek az ember akaratát mozgatják és irányozzák, valamint azon okozatokról is, a melyekben a jelzett társadalmi és psychikai tényezők összehatások után jelentkeznek; míg végül a *történelmi analysisnek* a megvalósult és tényekben kifejezésre jutott emberi akaratot kell szemléltetnie s ezen az úton járulnia ama nagy mű betetőzéséhez, a melyben a társadalmi és történelmi ember, a maga természetes valóságában, erényeinek és bűneinek meghamisítatlan képével lép elénk. Sőt még ennél is tovább kell mennünk; s a mennyiben a szóban forgó föladat csakis helyes tapasztalás és inductió útján oldható meg, a tapasztalást pedig nem lehet más próba alá vetni, mint ha magát a tapasztalást teszszük próbakövé, és így az inductio helyes-

ségének megalapításánál sincs más mértékünk: még arra is gondot kell fordítanunk, hogy inductióinkat egymásra vonatkoztatni, a gyöngébbet az erősebbhez fűzni el ne mulasztjuk; vagy ha valamely inductiónk egy másikkal összeütköznék, a gyöngébbet elejtsük, vagy esetleg a megbízhatóbbat is kellő értékére szállítsuk le.

«Úgy következik végre a *harmadik teendő*, melylyel egyszersmind az egész eljárás befejezést nyer: az *ellenpróba megejtése* vagyis annak igazolása, hogy eredményeink nem üres okoskodások, hanem tényeken alapuló igazságok. E két utóbbi művelet — a deductio és rectificatio — a fentebb említett concret deductiv módszer természetének megfelelőleg egyes esetekben helyet is cserélhet a nélkül, hogy ez által a kutató eljárás természete meghamisíttatnék, vagy a nyert eredmények correct volta veszélyeztetve lenne. A dolog lényegén ugyanis semmit sem változtat, hogy ha a helyett, hogy következéseinket okoskodás útján vezetnők le és úgy igazolnók tapasztalatilag: előbb egyes tapasztalati tényekből alkotunk megközelítő általánosításokat, és csak aztán próbáljuk meg, hogy a nyert eredmény mennyiben egyeztethető össze az emberi természetből a *priori* lezármaztatott alapelvekkel.

«E szűkebb körű tanulmányt még csak azon irányelvek összefoglalásával kell kiegészítenem, melyek a fejtegetett álláspont és módszer logikai folyományai. Ezen irányelvek a következők:

1. Annak, a ki az erkölcsi élet jelenségeinek értelmezésében biztos úton akar haladni, sem az indeterminismus, sem a syncretismus alaptételeihez nem szabad mereven ragaszkodnia; sem az ú. n. fizikai determinismus elvei értelmében nem lehet formuláznia tantételeit és fejtegetéseit: hanem egyfelől a helyesen értelmezett és meghamisítatlan egyéni (emberi) természet, másfelől a társadalmi élet tényeiből és törvényeiből kell kiindulnia okoskodásaiban, s a fentebb vázolt concret deductiv módszer segítségével állapítania meg azon eredményeket, melyekkel a kérdéses jelenségek alaposan értelmezhetők.

2. Az erkölcsiség sem általában, sem egyes tünetei nem tekinthetők az indifferens vagy indeterminált akarat kizárólagos műve gyanánt, sem syncretistice nem magyarázhatók; a minthogy végre a rosszul fölfogott determinismus elveiből folyólag, nihilisticus állásponton, «*fable convenue*» gyanánt sem értelmezhető: hanem meghajolva a tények logikája előtt, úgy kell azt tekinteni, mint individuális szervezeti dispositiót, melynek gyökerei az egyéni (fizikai és szellemi)

organisatióban, kifejlődésének föltételei pedig a különböző társadalmi és egyéb viszonyokban rejlenek.

3. Azt a tantételt, mintha a moralitás és immoralitás dolgában semmiféle határok sem korlátoznák az akaratot, s az individualis erkölcsi character, a mindenható nevelés és önkényes akarat erejével, tetszés szerint formálható, akár eredeti természetéből és lényegéből is kiforgatható és gyökeresen alakítható lenne: nemcsak az újabb tudományos kutatások eredményeivel, kivált az öröklésről szóló physiologiai tanból folyó következményekkel, de a legrégebb időktől szerzett tapasztalatokkal is annyira ellentétesnek és összeegyeztethetetlennek kell tartani, hogy minden olyan rendszer, a melyben ez a tantétel elvi jelentőséggel bír — ha különben nem is, már az ezen tantétellel kapcsolatos tévedéseknél fogva kell, hogy bizalmatlanságot ébresztszen, és úgy álláspontját, mint módszerét tekintve, *revisio* alá kerüljön.

4. Az ethikai kutatás természete és iránya nem — mint eddigelé hitték — az akarat, hanem a character problémáján fordul meg. A character sajátságai, mivolta döntenek az erkölcsiség mivolta és természete fölött is, s ha e kérdések részleteinél valamely irányban eltérés vagy épen ellentét mutatkoznék, a létrejött *collisió*ban nem az egyoldalú *speculatio*, hanem a rokon tudományok nyújtotta eredmények megfelelő számbavételével, az újabb logikai kutatások által előírt módon konstruált *deductio* van hivatva itélni.

5. Ha nem lehet tagadni, hogy az individuális természet erkölcsi tekintetben is mutat föl olyan sajátságokat, melyekből bizonyos eredeti erkölcsi jelleg felvételére jogosan következtethetni; úgy azon további következtetés elől sem lehet elzárkózni, hogy az emberek között eredeti erkölcsi természetökre nézve is constatálható roppant differentiak végelemzésben nem a nevelésben vagy akaratban, hanem az egyesek eredeti characterében, és pedig oly mélyen gyökereznek, hogy azokat kiegyenlíteni vagy elsimítani semmiféle mesterség, erőszak vagy nevelés által sem lehetséges.

6. Nevelés, *dressura* s az ú. n. jellemfejlesztés különféle módjai csak arra szolgálhatnak, hogy a characterben mélyen rejlő erkölcsi természetű hajlamok vagy dispositiók kifejlődését elősegítsék, vagy megakadályozzák, nyilvánulataikat jellegzetesebbé tegyék; hogy azonban magát a character-t is átalakítsák, eredeti természetéből kiforgassák, azt már nem tehetik.

7. Különbséget kell tenni az erkölcs, mint characterhangulat —

vagyis a moralitás *tartalma* és annak *külső formája*: az erkölcsi jellemű cselekedetek között, mely utóbbiakból az igazi belső erkölcsi érzületre soha nem is lehet biztos következtetést vonni, mert nincsen olyan (közös) mértékünk, a melylyel az erre megkívántató műveletet végrehajthatnánk. Ez az oka, hogy az új álláspont:

8. az etikát nem is tekintheti *imperativ* tudománynak — hanem az *erkölcsi élet természettanának* definiálja; a melynek nem az a föladata, hogy parancsokat osztogasson, a melyek végrehajtását azonban sem eszközölni, sem ellenőrizni nem képes; hanem hogy azt a problémát iparkodjék megoldani: vajjon constatálhatók-e az emberi természetben, az élő szervezet sajátosságai között olyan hajlamok vagy eredeti dispositiók, melyek az erkölcs gyökere gyanánt kell hogy tekintessenek? S ha csakugyan léteznének ilyen *természetes előfeltételek*, pontosan kitanulmányozott természetökből mérten, miképen használhatók fel arra nézve, hogy a hasznos erkölcsi tulajdonok minél jobban értékesíthetők legyenek, a károsak eilenben kifejlődésökben lehetőleg megakadályoztassanak?

Arról természetesen szó sem lehet, hogy az ilyen eszközökkel és módon felépített ethikai rendszer akárhány előítéletet, tantételt, megszokott szólásmódot, hiedelmet, talán meggyőződést meg ne bolygasson. Hogy nem egy rosszhiszemű gyanúsítás- és rágalmazásnak is ki lesz téve: nagyon valószínű. Mindez azonban nem baj — ha csak bátran megállja helyét mind ezen megtámadásokkal szemben és felállított tantételeinek megdönthetetlen *igazsága* hirdethesse győzedelmét!»

Beszéd, melyet a budapesti kir. tud. egyetem újjáalakításának 109. évfordulója alkalmából 1889. évi május hó 13-án mondott Klinger István, a lelkipásztorkodás ny. r. tanára, a kir. tud. egyetem e. i. rectora.

Klinger István rectori beszéde philosophiai themával foglalkozik: «Az emberi akarat természeti szabadságával». Beszédének e themához való jogcímét, ő, a lelkipásztorkodás tanára abban találja, hogy a «lelkipásztori hivatal föladatának tekinti az embert arra vezetni, arra képesíteni, hogy a teremtő törvényeit önként és szabadon teljesítve, rendeltetését elérje. Az emberi akarat szabadsága tehát alapja, föltétele működési sikerének.»

E föltételt Klinger István veszélyeztetve látja «sok tudós amaz állítása által, hogy az ember elhatározásaiban s cselekvéseiben a kényszerültségnek van alávetve s azért a mit határoz és tesz, belső kény-

vagyis a moralitás *tartalma* és annak *külső formája*: az erkölcsi jellemű cselekedetek között, mely utóbbiakból az igazi belső erkölcsi érzületre soha nem is lehet biztos következtetést vonni, mert nincsen olyan (közös) mértékünk, a melylyel az erre megkívántató műveletet végrehajthatnánk. Ez az oka, hogy az új álláspont:

8. az etikát nem is tekintheti *imperativ* tudománynak – hanem az *erkölcsi élet természettanának* definiálja; a melynek nem az a föladata, hogy parancsokat osztogasson, a melyek végrehajtását azonban sem eszközölni, sem ellenőrizni nem képes; hanem hogy azt a problémát iparkodjék megoldani: vajjon constatálhatók-e az emberi természetben, az élő szervezet sajátosságai között olyan hajlamok vagy eredeti dispositiók, melyek az erkölcs gyökere gyanánt kell hogy tekintessenek? S ha csakugyan léteznének ilyen *természetes előfeltételek*, pontosan kitanulmányozott természetökhöz mérten, miképen használhatók fel arra nézve, hogy a hasznos erkölcsi tulajdonok minél jobban értékesíthetők legyenek, a károsak eilenben kifejlődésökben lehetőleg megakadályoztassanak?

Arról természetesen szó sem lehet, hogy az ilyen eszközökkel és módon felépített ethikai rendszer akárhány előítéletet, tantételt, megszokott szólásmódot, hiedelmet, talán meggyőződést meg ne bolygasson. Hogy nem egy rosszhiszemű gyanúsítás- és rágalmazásnak is ki lesz téve: nagyon valószínű. Mindez azonban nem baj — ha csak bátran megállja helyét mind ezen megtámadásokkal szemben és felállított tantételeinek megdönthetetlen *igazsága* hirdethesse győzedelmét!»

Beszéd, melyet a budapesti kir. tud. egyetem újjáalakításának 109. évfordulója alkalmából 1889. évi május hó 13-án mondott Klinger István, a lelkipásztorkodás ny. r. tanára, a kir. tud. egyetem e. i. rectora.

Klinger István rectori beszéde philosophiai themával foglalkozik: «Az emberi akarat természeti szabadságával». Beszédének e themához való jogcímét, ő, a lelkipásztorkodás tanára abban találja, hogy a «lelkipásztori hivatal föladatának tekinti az embert arra vezetni, arra képesíteni, hogy a teremtő törvényeit önként és szabadon teljesítve, rendeltetését elérje. Az emberi akarat szabadsága tehát alapja, föltétele működési sikerének.»

E föltételt Klinger István veszélyeztetve látja «sok tudós amaz állítása által, hogy az ember elhatározásaiban s cselekvéseiben a kényszerültségnek van alávetve s azért a mit határoz és tesz, belső kény-

szerüségből határozza és teszi.» «Ezek ellenében szándékom, mond Klinger István, *«az ember természeti szabadságát bevitatni.»*

Láttnivaló, hogy Klinger István nem válogatós sem a szóokban, sem a fogalmakban. Ha válogatósabb lett volna a szavakban, alkalmasint nem használja a «bevitatni» szót. (Lejebb azt mondja: «Tudom, hogy egy rövidke beszéd keretében vajmi nehéz s csaknem lehetetlen e fontos tárgyat *kimerítően bevitatni*») Épen oly kevésbé válogatós Klinger István a fogalmak szabatos használásában. Ha e részben válogatósabb lett volna, alkalmasint megmondja, hogy beszédének tárgya az akarat szabadsága régi tana helyességének újabb érvekkel való támogatása s egyúttal megezáfolása ama tannak, mely az akarat kötöttségének elvét vallja; és nem tűzi céljának az «ember természeti szabadságának» kimutatását.

Ennek a két, ellentétes tannak tudvalevőleg hosszú története van, s kettőjük közül mindaddig okvetlenül az a tan volt a diadalmasabb, melyhez ezúttal Klinger István is szegődik, míg vitáik közös alapon, a metaphysikai érvelésen fordultak meg. Mihelyt azonban az akarat kötöttségének tana az exact megfigyeléseket körébe vonta, s tapasztalati alapon szervezkedett újra, s építi föl napra-napra mind több világhosszú árasztó rendszerét, az akarat szabadságának védői, ha az egyenlőtlen vitát egyáltalán fönn akarják tartani, ugyancsak rá vannak szorulva, hogy megszorítsák s megújítsák érveiket.

Azt a leghivebb követője sem mondhatja el Klinger Istvánról, hogy tana érdekében csak egyetlen új érvet is előhozott volna, még kevésbé mondhatja el, ennél fogva azt, hogy a hódító determinismus tételei közül csak egyet is megezáfolt volna.

Klinger István beszédjének összes ambícióját az képezi, hogy kijelentse hithűségét a liberum arbitrium indifferentiae tanához; s azután az, hogy hithűségét a legheterogenebb művekből vett szemelvényekkel a tudományos érvelés színébe mutassa be, végül hogy megtámadja egyetemünk kitűnő philosophiai tanárát Pauert.

Hogy mily szerkezete van Klinger István érveléseinek ennek bővebb bizonyosságára csupán egy adatot hozunk föl. Bizonyításainak sorozatát Mill Stuart-tól vett idézésekkel kezdi. A ki ismeri Mill Stuart positivista törekvéseit, előre megítélheti, hogyan illenek bele a hírneves angol író eszméi Klinger István, a magyarországi lelkipásztorkodástan tanára érvelésének szövedékébe. De még a Mill Stuart törekvéseit ösmerőket is meglepi a bona fides ama hiánya, melylyel

Klinger István a «On liberty»-t fölhasználja. Klinger Istvánnak ugyanis arra volt szüksége, hogy témája, az ugynevezett akarat szabadság érdekében, az egyéni szabadság érzetét juttassa előtérbe. E céljára nem volt neki elegendő XIII. Leo pápa körlevele, melyre csak másodszorban hivatkozik, de szükségét érezte annak, hogy elavult tanai nagyobb bizonyosságára egy köztekintélyben álló prophan író is megszólaltasson. Ez a prophan író Mill Stuart, kinek: «A szabadságról» irt munkájának bevezetése e határozott kikötéssel kezdődik: «E munka tárgyát *nem* az ugynevezett *akarat*szabadság, mely oly helytelenül lón ellentétbe állítva a bölcselmi szükségesség hibás elnevezésű elméletével: hanem a *polgári, vagy társadalmi szabadság*, tehát azon hatalom természete és határai képezik, melyet a társadalom az egyén felett jogosan gyakorolhat». Klinger István, mégis, minden aggodalom nélkül fog hozzá, hogy az «ember természeti szabadsága» tanának érdekében fölhasználjon egy író. ki határozottan kiköti, hogy sociologiai természetű munkát ír a szabadságról.

Értekezését, quasi re bene gesta, a determinismus ellen ezzel az apostrophalással végzi, melynek fulánkja alig hord magában annyi mérget, mint az író által szándékolva volt: «Nem nagy szolgálatot tesznek azért az emberiségnek s különösen hazánknak, hol az egyén érvényesítésének érzete annyira ki van fejlődve, kik a tudomány mezébe öltözött álokoskodásaikkal e nézeteket terjesztik. Érvényesülni fog rajtuk a természet nagy szava: qui est causa causae est etiam causa causati. Vigasztal azonban, hogy bármennyire is fog sikerülni egy időre hamis tanaikkal az emberi társadalmat megméltelyezniök, az erkölesi romok között phönixként fel fog emelkedni az emberi öntudat s hangosabban hangoztatandja: *cselekedeteim ura én vagyok*».

A philosophia világirodalma

az 1887. és 1888. évben.

(Negyedik közlemény.)

Hovelaeque, A., & G. Hervé, Précis d'anthropologie 8. Paris, A. Delahaye & E. Lecrosiner. 10 fr.

Höföding, Haraldt: Psychologie in Umrissen auf Grundlage der Erfahrung. Deutsch von F. Bendixen. Leipzig, Fues 8° VI. 463 l. 8.— m.

Klinger István a «On liberty»-t fölhasználja. Klinger Istvánnak ugyanis arra volt szüksége, hogy témája, az ugynevezett akarat szabadság érdekében, az egyéni szabadság érzetét juttassa előtérbe. E céljára nem volt neki elegendő XIII. Leo pápa körlevele, melyre csak másodszorban hivatkozik, de szükségét érezte annak, hogy elavult tanai nagyobb bizonyosságára egy köztekintélyben álló prophan író is megszólaltasson. Ez a prophan író Mill Stuart, kinek: «A szabadságról» irt munkájának bevezetése e határozott kikötéssel kezdődik: «E munka tárgyát *nem* az ugynevezett *akarat*szabadság, mely oly helytelenül lön ellentétbe állítva a bölcselmi szükségesség hibás elnevezésű elméletével: hanem a *polgári, vagy társadalmi szabadság*, tehát azon hatalom természete és határai képezik, melyet a társadalom az egyén felett jogosan gyakorolhat». Klinger István, mégis, minden aggodalom nélkül fog hozzá, hogy az «ember természeti szabadsága» tanának érdekében fölhasználjon egy író. ki határozottan kiköti, hogy sociologiai természetű munkát ír a szabadságról.

Értekezését, quasi re bene gesta, a determinismus ellen ezzel az apostrophalással végzi, melynek fulánkja alig hord magában annyi mérget, mint az író által szándékolva volt: «Nem nagy szolgálatot tesznek azért az emberiségnek s különösen hazánknak, hol az egyén érvényesítésének érzete annyira ki van fejlődve, kik a tudomány mezébe öltözött álokoskodásaikkal e nézeteket terjesztik. Érvényesülni fog rajtuk a természet nagy szava: qui est causa causae est etiam causa causati. Vigasztal azonban, hogy bármennyire is fog sikerülni egy időre hamis tanaikkal az emberi társadalmat megméltelyezniök, az erkölesi romok között phönixként fel fog emelkedni az emberi öntudat s hangosabban hangoztatandja: *cselekedeteim ura én vagyok*».

A philosophia világirodalma

az 1887. és 1888. évben.

(Negyedik közlemény.)

Hovelaeque, A., & G. Hervé, Précis d'anthropologie 8. Paris, A. Delahaye & E. Lecrosiner. 10 fr.

Höföding, Haraldt: Psychologie in Umrissen auf Grundlage der Erfahrung. Deutsch von F. Bendixen. Leipzig, Fues 8° VI. 463 l. 8.— m.

Hufelands Makrobiotik oder die Kunst, das menschliche Leben zu verlängern. Herausgegeben von M. Steinthol. 7. Ster-Aufl. 8. Berlin, Elwin Staude, à 50 pf.

James C., L'hypnotisme expliqué dans sa nature et dans ses actes. Mes entretiens avec S. M. l'Empereur Don Pedro sur le Darwinisme. 8. 1 fr. 50 c.

Jaesche E. Werden, Sein und Erscheinungsweise des Bewusstseins. Heidelberg, Weiss. 89. IV, 80 l. 1.80 m.

Jerusalem, W.: Lehrbuch der empirischen Psychologie für Gymnasien und höh. Lehranstalten, sowie zum Selbststudium.

Lasplatas: El hombre. Madrid, 1888. 4, 627 l. 9. m 50 d.

Lombroso C.: Genie und Irrsinn in ihren Beziehung zum Gesetz, zur Kritik und Geschichte. (Universal-Bibliothek) 434 l. 16. Leipzig Ph. Reclam jun. à 20 pf.

Lotze: Mikrokosmos. Ideen zur Naturgeschichte und Geschichte der Menschheit. Versuch einer Antropologie 3. Bd. 4. Aufl. VI. 623 l. 8. Leipzig, Hirzel. 10 m.

Lutze: Giebt es für uns ein Fortleben in der Ewigkeit und wie gestaltet sich dasselbe unmittelbar nach dem Tode? Vortrag. 29 l. 8 Berlin. Wiegand und Grieben. 60 pf.

Luis J.: Les émotions chez les sujets eu état d'hypnotisme. Etudes de psychologie experimentale faits à l'aide de substances medicamenteuses ou toxiques impressionnant à distance les reseaux nerveux peripheriques. Avec 28 photoglypties 8. 5 fr.

Kalb: Die Nahrungs- und Genussmittel und ihr Einfluss auf die körperliche und geistige Entwicklung des Menschen. 2. Aufl. 27 l. 8. Gera. Carl Burow's Buchh., (Carl Bauch.) 30 Pf.

Knortz K.: Hamlet und Faust. 55 l. 8° Zürich, Verlags-Magazin (I. Schabelitz.) 1 m.

Ladd G. T.: Elements of physiological psychology a treatise of the activities and nature of the mind, from the physical and experimental point of view. London. Longmans 8° 708 l. Sh. 21.

Kröner E.: Das körperliche Gefühl. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte des Geistes. VIII. 210 l. 8. Breslau, Eduard Trewendt Verlags-Buchhandlung. 6 m.

Lange C.: Ueber Gemüthsbewegungen. Eine psycho-physiol. Studie. Autoris. Uebersetzung von H. Kurella. Leipzig, Thomas. 8° VIII. 92 l. 1.60 m.

Lanzky P.: Abendröthe. Psychol. Betrachtungen. Berlin, C. Duncker. 8° 134 l. 2 m.

Licht und Erkenntniss deren Verhältniss in psychischen Erscheinungen. Leipzig, Friedrich. 8° XII. 160 l. 3. — m.

Lehmann O.: Das Problem der Willensfreiheit. Duderstadt (Leipzig, Fock) 36 l. 1.50 m.

Mac Cosh I.: Psychology: the motive powers: emotions conscience, will. New-York, Schribner's S. 6°, 267 l. cloth. 1.50.

Dr. Maczki Valér, lásd II. rovatot.

Mach Fr. J.: Die Willensfreiheit des Menschen, Paderborn, Schöningh. 9° IX 274 l. 3.60 m.

Mantegazza P., Die Physiologie der Liebe. Aus dem Italienischen, von E. Engel. 8. Aufl. XII. 392 lap. 8. Jena. Hermann-Costenoble. 4 márká.

Mantegazza P.: Anthropologisch-kulturhistorische Studien über die Geschlechtsverhältnisse des Menschen. 2. Aufl. Aus dem Italienischen. IX, 384 l. 8. Jena, Hermann Costenoble. 7 m.

Mantegazza P.: Die Ekstasen des Menschen. Aus dem Italienischen von R. Teuscher. XII, 461 l. Jena, Hermann Costenoble. 7 m.

Mantegazza: La physiologie de la douleur. 18. Paris, Librairie illustrée. 3 fr. 50 c.

Martig E.: Anschauungs-Psychologie mit Anwendung auf die Erziehung. VIII, 293 l. 8. Bern, Schmid, Francke u. Co. Verlags-Conto. 3 m.

Mellerio, A.: Contes psychologiques. 18. Paris, A. Lemerre. 3 fr. 50 c.

Mercier C.: The nervous system and the mind. London, Macmillan and C. 12 sh. 6 d.

Mereau P.: Fous et bouffons. Etude physiologique, psychologique et historique. 18. Paris, S. B. Bailliére et fils. 3 fr. 50 c.

Méric E.: Le merveilleux et la science. Étude sur l'hypnotisme. 12. 3 fr. 50 c.

Meuge: Der vorgeschichtliche Mensch. Vortrag. 28 l. 8. Sangerhausen, Bernhard Franke's Verlag. 60 pf.

Meynert Th.: Mechanik der Physiognomik. Vortrag. 28 l. 8°. Wien, W. Braumüller, k. k. Hof- u. Univ.-Buchh. 1 m.

Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien. 122 l. 4°. Wien, Alfred Hölder, in Comm. 4 m.

Mittheilungen der Niederlausitzer Gesellschaft für Anthropologie und Urgeschichte. 8. Lüthen. F. Winckler, baar. 1 m. 50 pf.

Montin L.: La nouvell' hypnotisme. 12. 3 fr. 50 c.

Moneau P.: La folie chez les enfants. 12. 3 fr. 50 c.

Morselli Enrico: Lettera al professore. Non «Origine». Ma una legge negletta dei fenomeni psichici. Milano-Torino, 1887. Fratelli Dumolard.

Müller-Frauenstein G.: Wie malen sich die Naturvölker den Anfang und das Ende der Menschheit aus? (Sammlung gemeinnütziger Vorträge. Nr. 122.) 25 l. 8°. Prag, Deutscher Verein zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse. 30 pf.

De Nadaillac: Moeurs et monuments des peuples préhistorique. 8°. Paris, G. Masson. 7 fr. 50 c.

Natorp P.: Einleitung in die Psychologie, nach kritischer Methode III. 129 l. 8°. Freiburg i. B., J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). 2 m. 50 pf.

Notowitsch O. K.: Jestsche nemnoschko filosofii. (Noch ein wenig von der Philosophie. Zur Frage über die Freiheit des Willens.) St. Petersburg. 8°. Rub. 1.

Ochorowicz J.: De la suggestion mentale. 12°. 5 fr.

Ostermann W.: Die hauptsächl. Irrthümer der Herbart'schen Psychologie u. ihre pädagogischen Consequenzen. Eine kritische Untersuchung. Oldenburg, Schulze. 8° IV, 246 l. 4 m.

Panizza M.: La filosofia del sistema nervoso e i fatti psichici. 3. editione. Roma, A. Mauroni.

Parant V.: La raison dans la folie. Etude pratique et médico-legale sur la persistance partielle de la raison chez les aliénés et sur leur sens raisonnables. 8°. 7 fr.

Penez B.: La Psychologie de l'enfant. Paris, 1888. 8°. 5 m.

Penka K.: Die Herkunft der Etrier. Neue Beiträge zur historischen Anthropologie der europäischen Völker. XIV, 182 l. 8°. Teschen, Karl Prochaska. 5*20 m.

Perronet Cl.: Force psychique et suggestion mentale, leur démonstration, leur explication, leur applications possibles à la thérapie et à la médecine légale. 8°. 3 fr.

Piper C.: Ein mathematischer Beweis der Unsterblichkeit des Menschen. 39 l. 8°. Lemberg, E. Ohle. 1 m.

Plessner P.: Die Lehre von den Leidenschaften bei Descartes Leipzig, 1888. 8°. 300 l. 4 m.

Prel Carl du : Die monistische Seelenlehre. Ein Beitrag zur Lösung des Menschenrätselfs. Leipzig, Gunther. 8°. VI, 378 l. (1888.) 6 m.

Prel C. du : Justinus Kerner und die Seherin von Prevorst. Mit Illustr. v. G. Max. 37 l. 8°. Leipzig, Th. Grieben's Verlag. (L. Fernau.) 1 m.

Pusch L. : Spiritualistische Philosophie ist erweiterter Realismus. Prag (Leipzig, Mulze). 8°. 34 l. 0·50 m.

Pusch L. : Positive Beweise für die Unsterblichkeit. 8°. 23 l. Leipzig, O. Mulze. 20 pf.

Radakowitsch Nicol. : Zur Erkenntniss der Idee des Menschen. Göttingen, Diterich. 8°. XII, 581 l. 10 m.

Rauber A. : Homo sapiens ferus, oder die Zustände der Verwilderten und ihre Bedeutung für Wissenschaft, Politik und Schule. 2. Aufl. 134 l. 8°. Leipzig, Julius Brehse. 3 m.

v. Repta W. B. : Psychologie in ihrer Bedeutung für die Weckung, Pflege und Förderung des religiösen Lebens. Czernowitz, 1888. Pardini. 8°. 384 l. 2 m.

Ribot Th. : Psychologie de l'attention.

Richet Ch. : Essai de psychologie générale. 12. 2 fr. 50 c.

Robert W. : Der Traum, als Naturnothwendigkeit erklärt. 2. Aufl. 53. l. 8°. Hamburg, Hermann Seippel. 1 m.

Rosmini-Serbatì Ant. : Psicologia. Libri dieci. 2. ediz. coll' aggiunta del' indice. 2 Volumi. Milano, Hoepli. 8°. 693 és 755 lap. 24.00 lira.

Roepeke F. : Für und Wider in der Seelenfrage, nebst Betrachtungen über die Seelenkräfte der Thiere. VI, 45 l. 12. Osterwieck, A. W. Zickfeld. u. 75 pf.

Sammlungen, die anthropologischen, Deutschlands : Zusammengestellt v. H. Schaaffhausen. Braunschweig, Obweg u. Söhne. 15 m.

Sasse Ernst : Die Erhaltung der Empfindungsenergie. Ableitung der Hauptsätze der Nervenmechanik aus den ellipsoid. Schraubensbahnen der Atome. Berlin, Grosser. 8°. 28 l. 1 m.

Schack : La physionomie chez l'homme et chez les animaux dans les rapports avec l'expression des émotions et des sentiments. VIII. 445 lap; avec. 154 f. 8°. Paris, Baillièrè et Co. 7 fr.

Schaster Max : Anthropogonie. Das Allgemein-Menschliche seinem Wesen und seiner dreigliedrigen Entwicklung nach. Leipzig, 1888. Friedrich. 8°. XV, 290 l. 6 m.

Schmick J. H. : Ist der Tod ein Ende oder nicht. Gespräche über das Erdenleben der Menschennatur. 5. Aufl. 175 l. 8°. Leipzig, Max. 2 m.

Schmidt E. von : Begriff u. Sitz der Seele. Heidelberg, Weiss. 8°. IV, 76 l. 2 m.

Scholz Friedr. : Schlaf und Traum. Eine populär-wissenschaftliche Darstellung. Leipzig, Mayer. 8°. 70 l. 1-60 m.

Schmidt E. : Die ältesten Spuren des Menschen in Nord-America. 58 l. 8°. Hamburg, Richter. 1 m. 20 pf.

Schwarzkopf P. : Das Leben im Traum. Eine Studie. 102 l. 8°. Leipzig, Georg Böhme. 1-40 m.

Schubert Soldern Rich. von : Reproduction, Gefühl und Wille. Leipzig, Fues. 8°. XV, 135 l. 3 m.

Sergi G. : La psychologie physiologique. Traduit de l'italien, par M. Mouton. Avec 40 figures. 8°. Paris, F. Alcan. 7 fr. 40 c.

Setchenoff : Études psychologiques. Traduites du russe par Derely. Avec une introduction par Wyruboff. XVI, 279 lap. 8°. Paris, Reinwald.

Simon M. : Crimes et délits dans la folie. 12. 2 fr. 50 c.

Skepto : L'hypnotisme et les religions, ou la fui du merveilleux. 12. Doin. 2 fr. 50 c.

Spiegel H. : Das Wesen des Spiritismus vom physikalischen und physiol. Standpunkte besprochen. VIII, 70 l. 8°. Leipzig, Oswald Mutze. 1 m. 50 pf.

Stay J. B. : Der Seelen-Telegraph. Mittheilungen über die Kraft seinen Willen auf andere Personen, sowohl in der Nähe als auch in der grössten Ferne ohne sichtbare Hilfsmittel zu übertragen. 6. Aufl. 46 l. 8°. Leipzig, M. Ruhl. Separat-Conto. 75 pf.

Steinbrügge H. : Über secundäre Sinnesempfindungen. Antrittsrede. Wiesbaden, Bergmann. 8°. 26 l. 80 pf.

Steinitzer M. : Die menschlichen und thierischen Gemüthsbewegungen als Gegenstand der Wissenschaft. Ein Beitrag zur Geschichte des neueren Geisteslebens. VIII, 256 l. 8°. München, Litterarisch-artistische Anstalt. (Theodor Riedel.) 5 m.

Stewart A. : Our temperaments, their study and their teaching. 8. London, C. Lockwood and Co. 15 sh.

A lélektan alapvonalai : Irta Szabó Mihály, tanítóképző-intézeti igazgató, a neveléstan tanára, okleveles mérnök s a Szent-István-Társulat irodalmi osztályának tagja. Szeged. Nyomatott és kapható Engel Adolf könyvkereskedésében 1888. 119 l. Aquinoi Tamás szellemében van írva.

Teuchini S.: Cervelli di delinquenti, ricerche di anatomia. Memoria seconda. Parma. 134 l. 6 lira.

Tuke D. H.: Geist und Körper. Studien über die Wirkung der Einbildungskraft. Aus dem englischen von H. Kornfeld. XII, 308 l. Jena, Gustav Fischer. 7 m.

Türck, H.: Das Wesen des Genies. (Faust u. Hamlet). Eine philosophische Studie. 28 l. 8° Leipzig-Reudnitz, M. Hoffmann. 60 pf.

Uphues, G. K.: Wahrnehmung und Empfindung. Untersuchungen zur empirischen Psychologie. Leipzig, Diencker u. Humboldt. XIV. 289 l. 8° 1888. 6.80 m.

Vallombrosa, F.: L'ipnotismo e magnetismo svelato e spiegato sulle teorie di Donato Guidi e Mesmer. 16. Mailand, G. Gnocchi.

V. Velsen, H. Th.: Ueber die Geistesfreiheit vulgo Willensfreiheit. Psychologischer Nachweis. VI, 79 l. 8° Leipzig, Fues' Verlag (R. Reisland). 1 m. 80 pf.

Velzen, H.: Gott und Unsterblichkeit. Jena, Dabis. 8° VIII, 159 l. 3.60 m.

Vespignani, Alfonso M.: Il Rosminianismo ed il lume dell' intelletto umano. Studis critico filosofico. Parte Ia. Bologna, tip. Arcirescivile. 8° 932 l. 6.00. L.

Vianne de Luna Dr. Arthur: l'homme selon le transformisme. Paris, Felix Alcan.

Vogel August, dr phil.: Philosophisches Repetitorium f. Studierende und Kandidaten d. Philologie und Theologie. Gütersloh. C. Bertelsmann.

Vogt, J. G.: Die geistesthätigkeit des Menschen, und die mechanischen Bedingungen der bewussten Empfindungsäusserung auf Grund einer einheitlichen Weltanschauung. Mit erläuternden Holzschnitten. 2. Aufl. IV, 140 l. 8° Leipzig, Oskar Gothwald. 2. m. 50 pf.

Willbrand, H.: Die Seelenblindheit als Herderscheinung. Agraphie. 192 l. 8° Wiesbaden, S. F. Bergmann. 4 m. 60 pf.

Wille. Ludw.: Das Gemüth. Basel, Schwabe. 8° 27 l. 0.80 m.

Wohlrabe, W.: Über Gewissen und Gewissensbildung. Neue (Titel-) Ausgabe. 74 l. 8° Halle, Tausch u. Grosse. 1 m. 20 pf.

Wolff J. Jos.: Die Lehre Herbarts von der menschlichen Seele. Ein Versuch, dieselbe allgemein verständlich darzustellen und vom Standpunkt der christl. Erziehungslehre zu beurtheilen. Dem christl.

Lehrer dargeboten. Mit einem Vorwort von dr Math. Schneid. Düssel. dorf, Schwann, 8° 64 l. 1.20 m.

Wollny, F.: Grundriss der Psychologie. Leipzig, Thomas. 8° VII. 121 l. m. 2.00.

Wundt, W.: Grundzüge der physiologischen Psychologie. 3. Aufl. mit 210 Holzschnitten. Leipzig, Engelmann. 2 Bde. XII. 544 és X. 562 l. 8° 18.00 m.

Weisengrün: Die Entwicklungsgesetze der Menschheit. Leipzig, 1888. Otto Wigand.

Weitzel E: Aufschluss über den Verkehr mit der Geisterwelt und den Spiritismus. 22 l. 8° Berlin, K. Siegismund. 80 pf.

Természetphilosophia.

Asperheim, O.: Darwinismen eller evolution og evolutionstheorier. 8°, Christiania, A. Commermeyer. 1 kr.

Bell, A. J.: Whence comes Man from Nature or from God. London, 1888. 8° 350 l. 10.40 m.

Bernheim: De la suggestion et de ses applications à la thérapeutique. 2. éd., corrigée et augmenté. 12°. avec figures. 6 fr.

Bernard: Claude la science experimentale. Nouvelle édition 12° 3 fr. 50 c. (Bibliothèque scientifique contemporaine.)

Besser, J. M.: Der Kosmos u. die ewigen Ideen. Heidelberg, Weiss. 104 l. 1.50 m.

Berthold, G.: Studien über Protoplasma-Mechanik. Mit 7 Tafeln. Leipzig, Felix. 336 l. 14 m.

Binet, A. és Ch. Feré: Le magnétisme animale. Avec 14 figures. 8 cart. 6 fr.

Bolland, G. J. P. J.: Schyn en Wezen. Algemeene beschouwingen over de begripen Stof in Kracht. Batavia en Norrdwyk, 1887. Ernst u. Comp.

Boltzmann, L.: Gustav Robert Kirchhoff. Festrede. VIII, 328 l. 8° M. Portr. Leipzig, Joh. Ambrosius Barth. 1 m.

Braun K.: Über Gesetz, Theorie u. Hypothese in d. Physik. Academ. Antrittsrede. Tübingen, Fues. 23 l. 0.80 m.

Bridel, Th.: Les bases de la nature evolutionnaire d'après M. Herbert Spencer. 8° Lausanne. 60 c.

Büchner, Ludw.: Thatsachen u. Theorien aus dem naturwissensch. Leben d. Gegenwart. Berlin, Allgem. Verein f. deutsche Litteratur. 8° V, 361 l. 6 m.

Claus, C.: Lamarck als Begründer des Descendenzlehre. Vortrag. 35 l. 8° Wien, Alfred Hölder. 1 m.

Clausius, R.: Die mechanische Wärmetheorie. 3. Aufl. I. Bd. Entwicklung der Theorie soweit sie sich aus den beiden Hauptsätzen ableiten lässt. nebst Anwendungen. Braunschweig, Vieweg. 8° XVI, 403 l. 8.00 m.

Cochin, D.: L'évolution et la vie 12. — 3 fr.

Cockburn, S.: The laws of nature and the laws of God: a reply to Professor Drummond. 8° 3. s. 6 d.

Darwin, and his works: a biological and methaphysical study. By H. A. S. 8° 1 s. sewed, 1 s. 6 d. cloth.

Darwin, F. La vie et la correspondance de Charles Darwin. Traduit par H. C. de Varigny. Tome I. 8° Paris. C. Reinwald. 8 fr.

Darwin Charles: Leben und Briefe mit einem seine Autobiographie enthaltenden Capitel. Herausgegeben von seinem Sohne F. Darwin. Übersetz von J. V. Carus. Stuttgart, E. Schweizerbart'sche Verl.-Handlung (E. Koch), compl. 27 m.

Darwin, Ch.: Gesammelte Werke. Aus dem Englischen übersetzt von S. V. Carus. 8° Stuttgart, E. Schweizerbart'sche Verlagshandlung. E. Koch. à Bd. 1.20 m.

Delboeuf J.: La matière brute et la matière vivante, 12. 2 fr. 50 c.

Du Casse A.: Les animaux intelligents. 18. Paris. Dentu et Co. 3 fr. 50 c.

Dühring E.: Kritische Geschichte der allgemeinen Principien der Mechanik, 3. Aufl. XXVII., 610 l. 8. Leipzig, Fues Verlag (R. Reisland). 10 m.

Eimer G. H. Th.: Die Entstehung der Arten auf Grund vom Vererben erworbener Eigenschaften nach den Gesetzen organischen Wachsens. 1. Thl. XII. 461. l. 8. Jena, Gustav Fischer. 9 m.

Elsas A.: Ueber die Psychophysik. Physikalische und erkenntniss theoretische Betrachtung, VII. 96 lap. 8°. Marburg, N. G. Elwert. 2 márka.

Erdmann G. A.: Geschichte der Entwicklung und Methodik der biologischen Naturwissenschaften (Zoologie und Botanik).

Falb. R.: «Die Umwälzungen im Weltall. 2. Aufl. Mit 96 Abbildungen. Wien, Hartleben. 309 l. 4.50 m.

Fleming T. Q.: Hylomorphism, or Thought-being, Part. I. Theory of Thought. London 1888. 8. 120 l. 4.80 m.

Ganle S.: Die Stellung des Forschers gegenüber dem Problem des Lebens. Rede. 24 l. 8. Leipzig, Veit und Comp. 60 pf.

Ganser: «Das Ende der Bewegung». Fortsetzung der «Kosmogonie.» Ebend. Lex. 8°. 18 l. 1 m.

Ganser (Anton): Die Entstehung der Bewegung. Eine Kosmogonie. Graz. Leuschner u. Lubensky Lex. 8°. 15 l. 1 m.

Ganser A.: Alles reale Sein beginnt als Act eines intelligenten Willens. Schluss der «Kosmogonie» 27. l. 8. Graz, Leuschner und Lubensky. 140 m.

Gaudenzi (Luigi de): «Atomismo e dinamismo in ordine alla composizione sostantiale de corpi». Milano. Serafino Ghezzi. 8°. 134 lap.

Gérard V.: La Transmigration des ames et l'évolution indéfinie de la vie au sein de l'univers. Paris, 1888. 18°. 406 lap 3.50 m.

Gessmann O.: Magnetismus und Hypnotismus. (Electrotechnische Bibliothek, Bd. 35.) XIII, 216 lap. 8. Wien, A. Hartlebens Verlag. 3. m.

Gourd J. J.: Le phénomène. Esquisse de philosophie générale.

Grant Allen: Charles Darwin. Traduit de l'anglais par P. L. Le Monnier. 18. Paris, Gillaumin et Co. 3 fr. 50 c.

Hahn (Otto): «Die Philosophie der Bewussten». Grundzüge der Naturphilosophie der Gegenwart unter Berücksichtigung der Kirchenlehren. Tübingen. Fues. 8° XVI., 266 l. 4.00 m.

Haller L.: Alles in Allen. Metalogik. Metaphysik. Berlin, 1888. C. Dunker 8°. XV. 480 l. 6 m.

Heller Ágost: A XIX. század fizikai kutatásának mozgató eszméiről. Budapest, 1888. 8°. 20 kr. (Értekezések a természettudományok köréből. Kiadja a M. T. Akadémia. XVIII. kötet 3. sz.)

Hellenbach L.: Der Individualismus in Lichte der Biologie und Philosophie der Gegenwart. 2. Aufl. Leipzig, Mutze 8°. VIII., 272 l. 4 m.

Helm Georg: Die Lehre von der Energie histor. krit. entwickelt. Neben Beiträgen zu einer allgemeinen Energetik. Leipzig, Felix, 8°. V., 104 l. 3 m.

Janschke H.: Das Princip der Erhaltung der Energie in der elementaren Electricitätslehre. Leipzig, Teubner 185 l. 4 m.

Kerz Ferd.: Plaudereien über die Kant-Laplace'sche Nebular-Hypothese. Jena, Mauke. Lex. 8. VIII. 103 l. 3 m.

Kerz Ferd.: Weitere Ausbildung der Laplacéschen Nebular-Hypothese. 2. Ausg. Leipzig. O. Spamer. 8°. XV., 384 l. 12 m.

Kerz Ferd.: Ueber die Entstehung der Körper, welche sich um die Sonne bewegen. 2. Ausgabe. Ugyanott. 8°. VIII. 79 l. 1.80 m.

Kingdon Clifford G.: Il senso commune nelle scienze esatte. Espezioni par tutti dei principi delle scienze matematiche. 8. Mailand, Frat. Dumolari. 6 lira.

Koerber R.: Ist E. Haekel Materialist? 16 l. 8. Berlin Carl Dunekers' Verlag. 60 pf.

Kovin M.: Geist und Stoff, Versuch, die richtigste Weltanschauung wissenschaftlich und unwiderleglich zu begründen und die materialistische Hypothese als unberechtigt zu erweisen. Dresden, 1888. Pierson. 8° 114 lap. 1 m.

Lachmund A.: Die Entwicklungslehre. Zwei Vorträge. 71 l. 8. Leipzig, J. G. Findel 1 m.

Lahousse S. J. Gust.: Praelectiones Metaphysicae specialis quas in Collegio maximo Lovaniensi S. J. habebat L. Vol.: I. Cosmologia. Lovanii, Rue de Namur 22; Paris. II. Lecoffri Mogunt, Kircheim. 8° XVI. 396 l. 4 m.

Mc' Cosh J.: Physiology. The conitive powers. 8. London, Macmillan and Co. 8 sh. 6 d.

Michelis F.: Antidarwinismus, Weber's Kritik der Weltansicht Du Bois Reymonds und Sach's Vorlesungen über Pflanzen physiologie Zwei stumme Zeugen für die Richtigkeit meiner idealen Weltauffassung. XI. 75 l. 8. Heidelberg. Georg Weiss, Verlag 1.40 m.

Milovan V.: Die Ende, ihre Entstehung, Entwicklung, Umwandlung und ihr Ende. 3. Auflage. Graz, Cieslar III, 102 l. 1 m.

Moleschott S.: Kleine Schriften. Neue Folge. 244 l. 8. Giessen, Emil Roth, Verlags-Buchhandlung. 4 m.

F. Morawsky M.: Celowose w naturxe. Studjum przyrodniczo-fizyologiczne. Krakau, 1887. 80. 203 l. 5. m. (A tökéletesség a természetben.)

Morselli E.: Il magnetismo animale, la faccinazione e gli stati ipnotici. Torino, 427 l 16°. 4 lira.

Moser I.: Das Lebensrathsel und der Materialismus. Eine naturphilosophische Studie (Frankfurter zeitgemässe Broschüren. Neue Folge, herausgegeben von J. M. Rasch. 8. Bd. 8 Heft.) 34 l. 8. Frankfurt a. M. A. Fösser Nachfolger. 50 pf.

Münsterberg Hugo: Die Lehre von der natürel. Anpassung in

ihrer Entwicklung, Anwendung u. Bedeutung. Leipzig, Fock. 8°. 114 l. 1.80 m.

Orth J.: Ueber die Entstehung und Vererbung individueller Eigenschaften (Aus der Festschrift für A. v. Köllikner). Leipzig, Engelmann. 4°. 13 l. 1.60 m.

Ostwald W.: die Energie und ihre Wandlungen. Antrittsvorlesung. 25 l. 8. Leipzig, W. Engelmann. 60 pf.

Plank Max: Das Princip der Erhaltung der Energie. (Von der philos. Facultät Göttingen gekrönte Pressschrift.) Leipzig, Teubner, gr. 8° XIII, 247 l. 6 m.

Pellis Ed.: La philosophie de la mécanique. 1 m.

Plumptre C. E.: Natural causation, an essay 8. 7 s. 6 d.

Portius K. Wilhelm: Die drei Grundelemente des Weltalls. 5. Ausg. Leipzig, Moltke. 8°. VIII. 120 l. 2 m.

Rethwisch E.: Die Bewegung im Weltraum. Kritik der Schwerkraft und Analyse der Axendrehung. 146 l. 8. Berlin, F. Schneider u. Co., Verlags-Conto. 4.50 m.

Rindfleisch, G. E.: Aerztliche Philosophie. Festrede. 20. l. 4°. Würzburg, Georg Herz. Commissionsverlag. 1 m.

Romanes, G. J.: L'intelligence des animaux. 2. Vols. 8. Paris. T. Alcan. 12 fr.

Saalschütz Louis: Kosmogonische Betrachtungen (Aus: «Schriften der physik.-ökonom. Gesellsch. zu Königsberg»). Königsberg (Berlin, Friedländer). 4° 32 l. 1.50 m.

Sabbia: Sul principio delle energie fisiche, studio. 14 l. 8. Spezia, tipografi degli eredi Argiroffo.

Schwannecke E.: Eine kosmogon. Studie. Berlin, Gärtner. 4°, 28 l. 1,00 m.

Schlesinger, J.: Die geistige Mechanik der Natur. Versuch zur Begründung einer antimaterialistischen Naturwissenschaft. VIII, 220 lap. 8. Leipzig, Oswald Mutze. 5 m.

Schriften, Darwinistische. 1. Folge. 16. Band. 8. Leipzig, Ernst Günther's Verlag, 2 m. Inhalt: Der thierische Magnetismus (Hypnotismus) und seine Lehre. Von I. G. Sallis. 108 l.

Schurmann, I. G.: The ethical import of Darwinism. 8. London, Williams and Norgate. 5 sh.

Siemens, W.: Das naturwissenschaftliche Zeitalter. Vortrag. 20 l. 8. Berlin, C. Heymanns Verlag. 80 pf.

Sohellwien, R.: Optische Häresien, ertse Folge und das Gesetz der Polarität. VII, 108 l. Halle, C. E. M. Pfeffer (R. Stricker). 2.50 m.

Steinach A.: System d. organ. Entwicklung. 1. Theil: Entwicklung der Pflanzen u. Thiere. Basel, Schwabe. 642 l. 8 m.

Sterne (Carus): Die alte u. die neue Weltanschauung. Studien über die Räthsel der Welt u. des Lebens. Mit zahlreichen Textabbildungen, Porträts u. Tafeln. Stuttgart, Weisert. In ca. 25 Lieferungen (à) 0.50 m.

De Stolipine, D.: Essais de philosophie des sciences. 2. Ed. 87 lap. 8. Genf, Henri Stapelmohr. 1 m.

Tait P. G.: Die Eigenschaften der Materie. Uebers. von G. Siebert.

Troost B.: Eine Lichtäther-Hypothese, zur Erklärung der Entstehung der Naturkräfte, der Grundstoffe, der Körper des Bewusstseins und der Geistesthätigkeit des Menschen. 3. Ausg. 144 l. 8. Berlin, Karl Siegismund, Verlags-Conto. 2.50 m.

Veitch, J.: The feeling for nature in scothih poetry, 2 vol. 15 c.

Vespignani, Alfonso: Discussioni sulla materia prima, da servire quale prima parte dei Prolegomeni al trattato della vita. Bologna, tipogr. Acivescovile. 8° 194 lap.

Villkomm, M.: Ueber die Grenzen des Pflanzen- und Thierreichs und den Ursprung des organischen Lebens auf der Erde. 31 l. 8. Prag, S. G. Calve (Ottomar Beyer). Verlags-Conto. 80 pf.

Vogt J. G.: Entstehen und Vergehen der Welt auf Grund eines einheitlichen Substansbegriffes. (Sammlung aufklärender Schriften I.) 100 l. 8°. Mit Holzschnitten. Leipzig, Oskar Gottwald. 50 pf.

Weismann, A.: Ueber den Rückschritt in der Natur. 30 l. 8. Freiburg i. B. S. C. B. Mohr (Paul Siebeck). 1 m.

Wollny, O. F.: Sammlung von Aktenstücken, als da sind Eingaben und Adressen in Sachen der gemeingefährlichen Einwirkungen durch Magnetisation auf telepathischen Wege, an verschiedene Behörden, Vereine u. gerichtet. Leipzig, 1888. O. Wigand.

Zeitalter, das, der Naturerkenntniss. Ein Beitrag zum Verständniss der Gegenwart. 56 l. 8° Leipzig, J. G. Findel. 80 pf.

Dr. Buday József.

ELŐFIZETÉSI FÖLHIVÁS

A

MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE

1890-IK IX. ÉVFOLYAMÁRA.

Midőn folyóiratunk kilenczedik évfolyamába lép, újlag felhívjuk a közönséget a «M. PHILOS. SZEMLE» pártolására. Azt a közönyt, mely nálunk a philosophiai kérdések iránt mutatkozik, lassankint megtörhetni véljük, miben legtöbb segítséget munkatársaink buzgóságának köszönhetünk.

A «M. PHIL. SZEMLE» megjelenik évente hat füzetben harmincz ivnyi tartalommal. Ára öt forint.

Budapest, IV. Kecskeméti-u. 6.

BOKOR JÓZSEF
szerkesztő és kiadó.

A Magyar Philosophiai Szemle szerkesztő és kiadóhivatalában,
Budapest, IV. ker., Kecskeméti-utca 6. sz. megrendelhetők:

A Magyar Philosophiai Szemle 1884., 1886., 1887. és 1888-iki
évfolyama. Ára évfolyamonként 5 frt.

Böhm Károly: *Az ember és Világa*. Philosophiai kutatások.
I. rész. Dialektika vagy alapphilosophia. Budapest, 1883.
Ára 3 frt.

Bokor József: *A Középiskola Eszménye*. Budapest 1874.
Ára 1 frt. 20. (Elfogyott.)

« *Egy Középiskola*. Budapest, 2. változatlan kiadás. 1889.
Ára 50 kr.

« *A szabadság némely korlátairól*. Budapest, 1884.
Ára 20 kr. (Elfogyott.)

« *A Társadalom befolyása az államra*. Budapest, 1886.
Ára 25 kr.

Sebesztha Károly: *Reális nevelés*. Külön lenyomat a M. Phil.
Szemléből. Budapest, 1886. Ára 1 frt.

A Magyar Philosophiai Szemle szerkesztő és kiadóhivatalában,
Budapest, IV. ker., Kecskeméti-utca 6. sz. megrendelhetők:

A Magyar Philosophiai Szemle 1884., 1886., 1887. és 1888-iki
évfolyama. Ára évfolyamonként 5 frt.

Böhm Károly: *Az ember és Világa.* Philosophiai kutatások.
I. rész. Dialektika vagy alapphilosophia. Budapest, 1883.
Ára 3 frt.

Bokor József: *A Középiskola Eszménye.* Budapest 1874.
Ára 1 frt. 20. (Elfogyott.)

« *Egy Középiskola.* Budapest, 2. változatlan kiadás. 1889.
Ára 50 kr.

« *A szabadság némely korlátairól.* Budapest, 1884.
Ára 20 kr. (Elfogyott.)

« *A Társadalom befolyása az államra.* Budapest, 1886.
Ára 25 kr.

Sebesztha Károly: *Reális nevelés.* Külön lenyomat a M. Phil.
Szemléből. Budapest, 1886. Ára 1 frt.

A Magyar Philosophiai Szemle szerkesztő és kiadóhivatalában
Budapest, IV. ker., Kecskeméti-utca 6. sz. megrendelhetők:

A Magyar Philosophiai Szemle 1884., 1886., 1887. és 1888-iki
évfolyama. Ára évfolyamonként 5 frt.

Böhm Károly: *Az ember és Világa.* Philosophiai kutatások.
I. rész. Dialektika vagy alapphilosophia. Budapest, 1883.
Ára 3 frt.

Bokor József: *A Középiskola Eszménye.* Budapest 1874.
Ára 1 frt. 20. (Elfogyott.)

« *Egy Középiskola.* Sárospatak. 1882. Ára 70 kr.

« *A szabadság némely korlátairól.* Budapest, 1884.
Ára 20 kr. (Elfogyott.)

« *A Társadalom befolyása az államra.* Budapest, 1886.
Ára 25 kr.

Sebesztha Károly: *Reális nevelés.* Külön lenyomat a M. Phil.
Szemléből. Budapest, 1886. Ára 1 frt.